

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

EBŪ ZER el-GİFÂRÎ VE HADİS RİVAYETİNDEKİ YERİ

Hazırlayan
Lokman BİLGİÇ

Danışman

Doç. Dr. Nurullah AGİTOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Őirnak 2019

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Lokman BİLGİÇ

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Ebû Zer el-Gıfârî ve Hadis Rivâyetindeki Yeri” adlı Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Lokman BİLGİÇ

Danışman

Doç. Dr. Nurullah AGİTOĞLU

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Nurullah AGİTOĞLU danışmanlığında Lokman BİLGİÇ tarafından hazırlanan “Ebû Zer el-Gifârî ve Hadis Rivâyetindeki Yeri” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

18 /11/2019

JÜRİ	İMZA
Danışman	: Doç. Dr. Nurullah AGİTOĞLU
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman ECE
Üye	: Doç. Dr. M. Sait UZUNDAĞ

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun tarih ve
sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

.....

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İslam dininin tebliğinden itibaren Kur'ân ayetleri ile dinin mübelliği ve onu beyan etmekle görevlendirilmiş Hz. Peygamberin sözleri, fiilleri ve onayları Müslümanlar için iki temel kaynak olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm, yüce Allah tarafından nazil olduğu ilk günden itibaren korunmuş ve bu kitabın kıyamete kadar korunacağı vadedilmiştir. Hz. Peygamber'in hadisleri ise yaşadığı dönemin nakil şartları ve sahâbenin ilgi, alaka ve gayreti ile başlangıçta daha çok sözlü olarak aktarılmış, daha sonraki nesiller tarafından ise sistematik bir şekilde yazılı kaynaklar halinde günümüze kadar ulaştırılmıştır.

Sahâbenin Hz. Peygamber'e yakınlığı, onunla münasebeti kişiden kişiye değişkenlik göstermiştir. Kimi kısa bir müddet onunla zaman geçirmiş, kimi de uzun yıllar ona çok yakın durma şansını yakalamıştır. Hadis rivâyetindeki yerini anlatmaya çalıştığımız, güzide sahabî Ebû Zer'in (r.a.) önemli özelliklerinden biri Hz. Peygamber'e çok yakın durma şansını bulmuş olması ve hadis öğrenme konusunda gösterdiği iştiyakıdır.

Tezimizin birinci bölümünde Ebû Zer'in İslamiyet'ten önceki yaşamını, Müslüman oluşunu, Hz. Peygamber ve onun vefatından sonra halifeler döneminde yaşadığı olayları, İslam'ın yayılması için katıldığı savaşları, sürgün edilmesini ve vefatını incelemeye çalıştık.

İkinci bölümde genel olarak sahâbenin hadis ilmine katkıları ve Ebû Zer'in hadis rivâyetindeki yerini ve rivâyetlerinin konu başlıklarına göre dağılımını işlemeye gayret gösterdik.

Üçüncü bölümde ise Ebû Zer'in, temel hadis kaynaklarındaki rivâyetlerini konu başlıklarına ayırarak, inceleyip hadis rivâyetindeki yerini irdelemeye çalıştık.

Tezimizin hazırlık aşamasından başlayarak gerek kaynaklara ulaşma ve kaynak kullanımı konusunda gerekse tezin hazırlanmasında önemli noktalara dikkat çekerek yardımlarını esirgemeyen başta danışman hocam Doç. Dr. Nurullah AGİTOĞLU'na ve değerli hocam Doç. Dr. M. Sait UZUNDAĞ'a teşekkürlerimi arz ederim.

Lokman BİLGİÇ

Şırnak 2019

EBÛ ZER el-GİFÂRÎ VE HADİS RİVAYETİNDEKİ YERİ**Lokman BİLGİÇ****ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ****TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI****Yüksek Lisans / Kasım 2019****Danışman Doç. Dr Nurullah AGİTOĞLU****ÖZET**

Bu tez, Ebû Zer el-Gıfârî'nin hadis rivâyetindeki yerini ele almaktadır. Tezin ilk bölümünde Ebû Zer el-Gıfârî'nin hayatına, müslüman olmadan önceki dönemden başlayarak müslüman oluş hikâyesine, Hz. Peygamber'le geçirdiği dönem ve Hz. Osman döneminde yaşadığı olaylara yer verilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde, sahâbenin hadis ilmindeki konumu ve Ebû Zer'in hadis rivâyetindeki yeri üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde Ebû Zer'in rivâyet etmiş olduğu hadislerin hadis literatüründeki yerine ilişkin bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Ebû Zer'in temel hadis kitaplarında yer alan hadis rivâyetleri konularına göre tasnif edilerek incelenmiştir. Bu bölümde Ebû Zer'in rivâyet etmiş olduğu hadislerden birkaçı değerlendirilerek hadis ve sünnet anlayışını anlamaya yönelik bir çaba gösterilmiştir.

Tezin sonuç bölümünde ise Ebû Zer'in hadis ve sünnet anlayışı ve hadis rivâyetindeki yeri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sahâbî, Ebû Zer, Hadis rivâyeti, Kenz anlayışı.

Abu Dhar al-Ghifari's place in the narration of hadith.

Lokman BİLGİÇ

Şırnak University, Institute of Postgraduate Education

Department of Basic Islamic Sciences

Yüksek Lisans / October 2019

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Nurullah AGİTOĞLU

ABSTRACT

This thesis deals with Abu Dhar al-Ghifari's place in the narration of hadith. The first part of the thesis gives place to Abu Dhar al-Ghifari's life, which starting from the period before his becoming a Muslim, especially the period he spent with the Prophet and the incidents that he experienced during the period of the Khalifa Uthman.

The second part of the thesis focussing on the position of the Sahaba in the hadith and the place of Abu Dhar in the narration of the hadith. This section, giving information about the place of hadiths narrated by Abu Dhar and its place in hadith literature.

In the third chapter, the narrations of Abu Dhar in the hadith books are examined and classified according to their subjects. In this section, some narrations from Abu Dhar are evaluated regarding his understanding of hadith and sunnah.

In the conclusion part of the thesis, Abu Dhar's understanding of hadith and sunnah and its place in the narration of hadith is evaluated.

Keywords: Sahaba, Abu Dhar, Narration of Hadith, Understanding of Kanz.

KISALTMALAR

ay.	: Aynı yer.
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskısı
byy.	: Basım yeri yok
C.	: Cilt Numarası
c.c.	: Celle Celâluhu
DİA:	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
haz.	: Hazırlayan
H. No	: Hadis Numarası
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İsav	: İslami İlimler Araştırma Vakfı
nr.	: Neşriyat
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Selem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ty.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzerleri
vd.	: Ve diğerleri
yy.	: Yayın evi, yayınları

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	IX
İÇİNDEKİLER	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ ZER el-GIFÂRÎ'NİN HAYATI

1.1. İsmi, Künyesi ve Soyu.....	5
1.2. Müslüman Olmadan Önceki Yaşamı	6
1.3. Müslüman Oluşu	8
1.4. Medine'ye gidişi ve Hz. Peygamber İle Münasebeti	13
1.5. Katıldığı Savaşlar ve Cihat Anlayışı	16
1.6. Hz. Peygamber'den Sonraki Cihadi	19
1.7. Hz. Peygamber'in Vefatından sonra Yaşadığı Olaylar	20
1.8. Sürgünü ve Vefatı	27

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ ZER el-GIFÂRÎ'NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

2.1. Sahâbe ve Hadis İlmî.....	31
2.2. Ebû Zer'in Hadis Rivâyeti.....	34
2.3. Rivâyetleri	40
2.3.1 Müştehir Rivâyetleri.....	44
2.3.2 Ebû Zer Adına Rivâyet Edilen Mevzû Rivâyetler.....	44
2.4.1.Ebû Zer'den Rivâyette Bulunanlar ve Rivâyet Sayıları	48
2.4.2 Abdullah b. Sâmit el-Gıfârî el-Basrî (70/689).....	51
2.4.3. Ebü'l Esved ed-Düelî (69/688).....	51
2.4.4. Ma'rur b. Süveyd el-Esedî (?)	52
2.4.5. Zeyd b. Vehb Ebu Süleyman Zeyd b. Vehb el-Cühenî el-kûfî (83/702).....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBÛ ZER el-GIFÂRÎ'NİN HADİS VE SÜNNET ANLAYIŞI

3.1. Ebû Zer'in Hadis ve Sünnet Anlayışı.....	65
3.2 Lafzi- Şekilci Yaklaşım.....	67
3.3.1. Zühd ile İlgili Hadis Rivâyetleri.....	72

3.3.2. Gayb İle İlgili Rivâyetleri.....	79
3.3.3. Hz. Peygamber'in Tavsiye Ettiği En Faziletli Amelleri Bildiren Rivâyetleri	82
3.3.4 İbadetlerle İlgili Rivâyetleri	88
3.3.5 Oruçla İlgili Rivâyetler.....	92
3.3.6 Hz. Peygamber'e Sorulan Sorularla İlgili Rivâyetleri	93
3.3.7. Müjde Veren Rivâyetleri.....	96
3.3.8. Kudsî Hadis Rivâyetleri	99
4. Şîa'nın Ebû Zer'e Bakışı	104
5. Günümüzde Ebû Zer İle İlgili İddialar	108
SONUÇ	113
KAYNAKÇA.....	115
ÖZGEÇMİŞ.....	125

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu

Bu araştırmada ilk müslümanlardan olan Ebû Zer el-Gıfârî'nin (r.a.) hadis rivâyetindeki yeri ve konumu tespit edilerek hadis ve sünnet anlayışı araştırılacaktır. İslamiyet'ten önceki hayatı, müslüman oluşu ve rivâyetlerinin içeriği hakkında değerlendirmeler yapılarak onun hadis ve sünnete bakışı ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. Çalışmanın Önemi, Amacı ve Yöntemi

Ebû Zer, İslam'ı kabulünden başlamak üzere vefat edinceye kadar Hz. Peygamber'e bağlılığı, O'nunla geçirdiği zaman ve oluşturduğu dostluk ilişkisi, samimiyet ve takvası ile İslam zühd anlayışında önemli bir yer işgal etmektedir. Fikirleri ve özellikle mülkiyet konusundaki çıkışı¹ ile dikkatleri üzerine çekip bu konudaki tartışmayı günümüze kadar taşıyan Ebû Zer, Hz. Osman döneminin başta gelen karakterlerinden biridir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra döneminin yöneticileri ile sürtüşmesi ve hadis rivâyeti konusundaki arzu ve gayreti ile meşhur olan Ebû Zer'in rivâyetleri ile yaşamı arasındaki ilişkinin daha doğru anlaşılması gerektiğini düşünüyoruz. Hakkında onca eser yazılması ve tartışmaların odağında olmasına rağmen onun hadis rivâyetindeki yeri göz ardı edilmiştir. Bu durum bizim onu bizzat birinci ağızdan tanımaya ve hadis rivâyetindeki yerini anlamaya sevketmiştir. Düşünce dünyasının ve ruh halinin onun rivâyetlerine de yansıtacağını düşünürsek, Hz. Peygamber'den yaptığı rivâyetlerin içeriğinin önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Ebû Zer ile ilgili ülkemizde önemli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen onun hadis rivâyetindeki yeri ile ilgili bir çalışmanın eksikliği görülmektedir. Ebû Zer ile alakalı yapılmış önemli araştırmalara kısaca göz attığımız zaman şu çalışmaları görmekteyiz. Birincisi İsrail Balcı'ya ait "*Bir Yalnız Sahabî Ebû Zer el-Gıfârî*" adlı makaledir. Bu makalede onun hayatı, kenz görüşü,² Hz. Osman (r.a.) ve

¹ Mülkiyet düşüncesi onunla ilgili yapılan tüm değerlendirmelerde öne çıkan temel konu olmuştur. Mal biriktirme anlamına gelen "Kenz" kavramı bu çerçevede ölçütü ile ilgili tartışma konusu olmuştur. Ebû Zer'in "Kenz" anlayışına göre Tevbe süresinin 34. "*Altın ve gümüşü biriktirip, Allah yolunda infak etmeyenleri acıklı bir azap ile müjdele*" ayetine göre bir müslümanın günlük yiyeceğinin dışında mal biriktirmesinin haram olduğu şeklinde özetlenebilir.

² Balcı, İsrail, "*Bir Yalnız Sahabî: Ebû Zer el-Gıfârî*", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998. X, s. 351,386.

Muâviye ile yaşadığı tartışmalar ardından sürgünü ve vefatı anlatılmıştır. İkinci çalışma Mehmet Görmez'e ait "*Ebû Zer el-Gıfârî Biyografileri Üzerine*" adlı makaledir.³ Makalede Ebû Zer ile ilgili tarihi bilgilere ulaşma konusunda karşılaşılan sıkıntılara dikkat çekilmiş, ilk dönem İslam tarihi kaynaklarımızın bu konuda çekinceli davrandığını, bu yüzden Ebû Zer'in tüm yönleriyle anlaşılamadığını belirtmiştir. Konuyla ilgili İslam dünyasında yapılan diğer çalışmaları da liste halinde verdikten sonra önemli ve faydalanılabilecek eserleri tanıtmaktadır. Üçüncü çalışma Âdem Sarıtaş'a ait "*Ebû Zer el-Gıfârî'nin Hayatı ve Şahsiyeti*" adlı yüksek lisans tezidir. İslam Tarihi Bilim dalında yapılmış çalışma Ebû Zer'in müslüman oluşundan vefatına kadar hayatı ilk dönem kaynaklarından faydalanılarak anlatılmış ayrıca kenz görüşü ve Hz. Osman döneminde yaşadığı olaylara da ışık tutulmuştur. Dördüncü çalışma Said Kobak'ın "*Sahâbenin Mal ve Servete Bakışı Ebû Zer el-Gıfârî Örneğinde*" adlı çalışmasıdır. Genel olarak sahâbenin servete bakış açısını irdelemiş, bu konuda ön plana çıkan Ebû Zer'in kenz görüşüne dikkat çekilmiştir. Beşinci çalışma Hasan Yaşaroğlu'nun "*İslam'ın İlk Kapitalizm İtirazı Ebû Zer el-Gıfârî ve Ebû Zer Hareketi*" adlı makalesidir. Yaşaroğlu Ebû Zer'in mülkiyet anlayışına farklı bir pencereden yaklaşmış, Ebû Zer'in mülkiyet düşmanı olmadığını, verdiği tepkinin Emevi yönetimi ve valilerinin lüks ve israf anlayışına bir başkaldırı olduğu düşüncesini işlemiştir. Dikkate değer bir eser de Yaşar Nuri Öztürk'ün "*Emevi Dinciliğine Karşı mücadelenin Öncüsü Ebû Zer*" adlı eseridir. Yazar Emevi yönetimini sert bir şekilde eleştirirken Ebû Zer'in bu anlayışa karşı çıkan ilk kişi olduğunu iddia etmektedir.

İlk dönem kaynaklarımızın onun şahsı ile ilgili yaşanan olayları aktarmada temkinli olmasının, hayatına dair bilgilerin ve görüşlerinin tam olarak anlaşılmasını engellediğini ve konunun karmaşık bir hal almasında etkili olduğunu düşünüyoruz. Tarih eleştirisi yapmak tezimizin amacı olmamakla beraber, onun rivâyetleri ve hakkındaki rivâyetler ile tarihi bilgiler arasında bir denge noktasına ulaşılması gerektiğini düşünüyoruz.

Giriş bölümünde islamiyet'ten önceki hayatı, inanç biçimi, yaşadığı toplum içindeki konumu, müslüman oluşu ve Hz. Peygamber'in vefatından önce onunla

³ Görmez, Mehmet "*Ebû Zer el-Gıfârî'nin Biyografileri Üzerine*", İslâmiyât Dergisi Ankara 2002, S: 2 s.177,182

birlikteliği üzerinde durulmuştur. Söz konusu başlıklar onun hakkında bilgi sahibi olmak ve hadis anlayışını anlama yolunda bir basamak oluşturacaktır. Ayrıca Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Ebû Zer'in ilk iki halife dönemindeki hayatına kısaca değinilerek en sıkıntılı dönemi sayılan üçüncü halife Hz. Osman döneminde yaşadığı olaylar, katıldığı savaşlar ve vefatına kadar süren bir zaman dilimini anlamaya çalışacağız. Hayatını salt tarihsel aktarım şeklinden ziyade rivâyetleri ile bağlantılı olarak anlatıp onun hadis rivâyetindeki yeri ile ilgili çıkarımlara ulaşmayı hedeflemekteyiz.

İkinci bölümde kısaca sahâbenin, özelde Ebû Zer'in hadis rivâyetindeki yeri ve konumunu, rivâyetlerinin ilk ve temel kaynaklardaki dağılımını, sıhhat derecelerini, ravilerinin durumlarını anlamaya çalışacağız.

Üçüncü bölümde rivâyetleri bağlamında hadis ve sünnet anlayışını incelemeye, Ebû Zer'in rivâyetlerinin yoğunlaştığı konu başlıklarından birkaç örnek rivâyetin değerlendirmesini yapmaya çalışacağız. Takdir edilir ki Ebû Zer hadis ilminde herhangi bir kaynak ortaya koyan bir ravi olmadığından onun hadis anlayışını, Hz. Peygamber'e sorduğu sorular, merak ettiği ve müslümanların dikkatini çekmek istediği konular üzerinden anlamaya çalışacağız. Bu anlamda rivâyetlerin daha çok metin yönünden tahlillerinin yapılması amaçlanmaktadır. Üçüncü bölümün sonunda Ebû Zer'in Hz. Alî'ye yakınlığı ve onunla ilgili rivâyetlerinin var olduğunu göz önünde bulundurarak Şia'nın genel olarak sahâbeye özelde de Ebû Zer'e bakışına genel hatlarıyla değinilecektir. Son olarak günümüzde yapılan çalışmalar bağlamında Ebu Zer'in kenz görüşü ve sürgünü ile ilgili yapılan yorumların tahlili yapılabilecektir.

Sonuç ve değerlendirme bölümünde Ebû Zer'in hadis rivâyetindeki yeri ile ilgili verilerin değerlendirilmesi yapılarak, onun hadis rivâyet eden sahabiler içindeki konumuna dikkat çekilecektir.

3- Kullanılan Kaynaklar

Çalışmamızda Ebû Zer'in rivâyetlerini genel olarak *Kütüb-i Sitte*'deki kaynaklardan derlemeye çalıştık. Hayatı ile ilgili bilgileri erken dönem tarih ve siyer kitaplarından almaya gayret ettik. Asri kaynaklardaki problemler⁴ bizim daha çok

⁴ 19. Yüzyıldan sonra Arap dünyasında filizlenen Sosyalist düşünceden kaynaklanan anlatımlarda Ebû

onun rivâyetlerine ve ilk dönem eserlerine yönelmemize sebep olmuştur. Söz konusu çalışmaların birçoğunun roman havasında duygusal bir dil kullanması ve mezheb taassubu ile yazılması, özellikle yazarların kendi düşüncelerini Ebû Zer'in diliyle ifade etmeye çalışması bu konunun daha hassas bir çerçevede ele alınması gerektiğini göstermektedir. Aydınlanamayan bazı konularda onun rivâyetlerinden kendisi ile ilgili anlatımları esas aldık. Son dönem kaynakları içerisinde el-Aktaş'ın eseri, söz konusu zaafardan bir nebze uzak olduğu, daha objektif bir yöntemle yazıldığı, kaynak belirtme konusunda daha hassas davrandığı için el-Aktaş'ın eserinden daha çok istifade ettik. Muhammed Cevâd Âlül Fakîh'in yazdığı "*Ebû Zer el-Gıfârî*" adlı eseri, Şia'nın Ebû Zer'e bakışını incelerken sıkça faydalandığımız bir eser oldu. İlk dönem tabakat ve siyer kitapları onun hayatını ve yaşadığı tartışmaları anlatırken faydalandığımız kaynaklar olmuştur. Sahâbenin sünnet anlayışını incelerken asrî kaynaklardan Bünyamin Erul'un "*Sahâbenin Sünnet Anlayışı*" adlı eserinin taksimini esas alıp Ebû Zer'in buradaki konumunu anlamaya çalıştık.

Zer'in iyi bir malzeme sunması, işin içinden çıkılmaz bir durum oluşturmuştur. Ebû Zer'in mülkiyet konusunda kendine has görüşleri onlar için bulunmaz bir fırsat oluşturmuş, onunla ilgili doğru yanlış tüm bilgiler bu amaç için kullanılmaya başlanmıştır. Son dönemde yazılan eserlerin büyük bir bölümü bu problemden kurtulamamıştır. Bu durumun ileri gittiğini düşünen Mısır hükümeti Ezher fetva komisyonundan kitapların toplatılması ile ilgili fetva istemiş, komisyon hem hükümetin isteğini yerine getirmiş hem de Ebû Zer'in söz konusu fikirlerinin yanlış olduğunu, Hz. Osman'ın onu sürgün etmesini "Def-î mefsedet, celb-î maslahattan evlâdır" prensibine yorumlamıştır. Bunun üzerine yazarların büyük bir bölümü kitaplarında isim değişikliğine giderek bu sorunu aşmaya çalışmışlardır. Ebû Zer ile ilgili çalışma yapan "İslam ve Kapitalizm" adlı eserin yazarı Maxsime Rodinson Ebû Zer'in hayatı ile ilgili rivâyetlerin gerçek ile efsane arasında dolaştığını söyleyerek bu problemin batılıların gözünde de aynı şekilde devam ettiğini göstermektedir. Görmez, Mehmet "Ebû Zer el-Gıfârînin Biyografileri Üzerine" *İslamiyat Dergisi*, Ankara 2002, sayı 2, s. 177-182.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ ZER el-GIFÂRÎ'NİN HAYATI

1.1. İsmi, Künyesi ve Soy

Ebû Zer Cündeb bin Cunâde b. Sufyân el-Gıfârî (ö.32/653) olarak bilinir. Kendisine birçok isim nispet edilmiştir. Berîr, Yerîr, Yezîd, Cündeb bunlardan birkaçıdır.⁵ Zeyd b. Eslem'den (ö.136/754) gelen bir rivâyette Hz. Peygamber'in (s.a.v) ona 'Yezîd' diye seslendiği,⁶ Ebû Zer'in (r.a.) bizzat kendisinden yapılan rivâyette "Hz. Peygamber beni yüzüstü yatarken ayağıyla dürtüp şöyle dedi: "Ey Cündeb! Bu ateş ehlinin yatışıdır"⁷ demektedir. Hadisin isnadının sahih olduğu, isminin kesin olarak Cündeb olduğu görülmektedir.⁸ Hz. Peygamber'den gelen başka bir rivâyette birçok sahabînin olduğu bir yerde "Uveymîr, (Ebû'd-Derdâ) (ö.32/652) ümmetimin hekimi, Cündeb ümmetimin sürgünüdür. Yalnız yaşar, yalnız ölür, Allah ona yeter"⁹ demektedir. İbn Hişâm (ö.218/833) birçok ulemadan Ebû Zer'in asıl isminin Cündeb olduğunu duyduğunu söylerken, Zehebî (ö.748/1348) Ebû Zer için Yezîd b. Abdullah, Yezîd b. Cündeb veya Cündeb b. Seken denildiğini, doğrusunun Cündeb b. Cunâde olduğunu teyid eder.¹⁰ İbn Abdilberr (ö.463/1071) Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret edip huzuruna gelen Ebû Zer'e 'Sen Nemle misin?' diye sorduğu onun da "Ben Ebû Zer'im" dediğini bildirmektedir.¹¹

Rivâyetlerden Ebû Zer künyesiyle anılan sahâbenin Cündeb b. Cunâde olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Zer ile ilgili farklı isimlendirmeler babasının isminde de görülmektedir. Cinde, Abdullah, Seken, Irak, Sufyân, Yezîd, 'Urfe gibi isimlerle anılmış ancak Cündeb oluşu ile ilgili yaygın kanaat kabul görmüştür.¹² İsmi kesin bir bilgi ile ulaşan annesi, Gıfâr kabilesinden hür bir kadın olan Remle bint Vakiâ (ö.?)

⁵ İbn Abdilberr, Ebû Amr b. Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstiâb fi Marifeti Ashâb*, (thk. Ali Muhammed Bacâvî) Darü'l Ciyl, Beyrut 1997, I, s. 252.

⁶ Hâkim, Ebû Abdullah Hâkim Muhammed b. Abdullah, el-Nisâbüri, *el-Müstedrek ala Sahihayn*, (thk. Mustafa Abdulkadir Ata) Darü'l-Kutubü'l-İlmiye, Beyrut 1990. III, s. 381.

⁷ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid b. el-Kazvinî, *Sünen*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbâki) Dârü'l İhyâü'l-Kütübü'l Arabiyye, Beyrut 2009, *Kitabü'l Edeb* 25.

⁸ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, (thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1992, VII, s. 107.

⁹ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed, el-*Metâlibül-âliye*, (thk. Risaletü'l-İlmiyye), ibn Suud Üniv, 1998, XVI, s. 484.

¹⁰ Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tecridü Esmâi's-Sahâbe*, Darü'l Marife, Beyrut (ty.) II, s. 164.

¹¹ İbn-i Abdilber, *a. g. e*, IV, s.1655.

¹² Hâkim, *a. g. e*, III, s. 382.

Ebû Zer'in gayreti ile müslüman olmuştur.¹³

1.2. Müslüman Olmadan Önceki Yaşamı

Gıfâr kabilesi, cahiliye döneminde yol kesme soygun ve gasp ile meşhur olmuş Mekke yakınlarındaki bedevi bir kabile idi.¹⁴ Hac için oradan geçen ziyaretçilerin yolunu keser, mallarını ellerinden alır, öteden beri gelen haram aylara hürmet etmez, bu aylarda da yol kesme işini sürdürürlerdi.¹⁵ Onların nezdinde bu baskın ve gasp bir geçim kaynağına dönüşmüştü. Kavminin bu yaşam biçimine ayak uyduran Ebû Zer'in bu hali müslüman oluncaya kadar sürmüştür.¹⁶ İçerisinde yaşadığı toplumun sahip olduğu ilkel bedevi anlayışına göre gasp ve soygun gayr-ı ahlakî bir eylem olarak görülmezdi. O güzergâhtan geçen kervanlar sık sık karşılaştıkları bu baskınlara karşı tedbir almış olmalı ki bu baskını yapan kişinin de risklerle karşılaşması muhtemel idi. Bu riskleri bertaraf eden kişinin kabilesi tarafından bu işi başardığı için mahir olduğu kabul edilir hatta onun için övücü şiirler yazılırdı.¹⁷ Bu zor şartlar altında Ebû Zer'in de bu eylemleri başarı ile gerçekleştirme konusundaki mahareti şüphesiz ki ona kabilesi arasında bir saygınlık kazandırmıştır.

İslam'ın zuhurundan önce Arap yarımadasında baskın inanç şirk olmakla beraber buna muhalefet eden küçük bir azınlık da vardı. Hanîf denilen bu kesim Hz. İbrahîm'in tebliğ ettiği tevhid inancına sahip idiler.¹⁸ Sosyal yaşam içerisinde örf ve geleneği andıran ancak özü itibariyle semavî dinlerin mirası olan cünüplükten arınma, sünnet olma, secde ve zikirlerden oluşan namaz, yoksullara yardım, akrabayı ziyaret, zekât gibi uygulamaları ve bunlara riayet edenleri öven bir anlayışları bulunmaktaydı.¹⁹ Ebû Zer'in de bu kesime yakın bir dini yaşam sürdüğü görülmektedir. İslam ile şereflemeden önce üç yıl boyunca Allah'ın kendisini

¹³ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtip el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-XI, (thk, Dr. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı), Kahire 2001, VI, s.161.

¹⁴ el-Aktaş, Abdulmecîd Muhammed "Ebû Zer el-Ğıfârî ve Ârâ'uhû fi's-Siyâseti ve'l-İktisâd," Mektebetü'l- Aksâ, Ammân 1981. s. 35.

¹⁵ el-Aktaş, *a. g. e.*, s. 35.

¹⁶ el-Aktaş, *a. g. e.*, s. 35.

¹⁷ Züheyr, *el-Muallakât'ında*, *ومن لم يظلم الناس يظلمه بسلاحه يهدم* (Her kim su kuyusunu silahıyla koruyamassa insanlar tarafından harab edilir, her kim insanlara zulmetmesse, zulme uğrar.) diyerek cahiliyedeki bu yaşam biçimini özetler. Bkz. Âl'ül Fakîh, Muhammed Cevâd , "Ebû Zer el-Ğıfârî Remzü'l Yekaze fi Damîri'l İnsani" Darü'l-Târif, Beyrut, (ty.) s. 28.

¹⁸ Kuzgun, Şaban, "Hanif " *DİA*, XVI. s. 35.

¹⁹ Erdoğan, Mehmet, *Akıl ve Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, MÜİFV Yay. n. 90, İstanbul 1995, s. 148.

yönelttiği yöne doğru bir tek Allah'a ibadet ettiğini söylemektedir.²⁰ İslamiyet'ten önce Arap toplumunun dini inancını anlatan aşağıdaki olay Ebû Zer'in müslüman olmadan önceki yaşamı ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. Olay, kavminin Mekke ile Medine arasında bulunan Menât²¹ putuna ibadet etmek, yağmur beklentisi ile ona kurban adamak üzere bir araya geldikleri ve Ebû Zer'in de şahit olduğu bir anda gerçekleşmektedir.²² Putlara kurbanlarını sunduktan sonra onlardan beklentileri ile ilgili iki kişi arasında geçen diyalogda putlarla ilgili daha önce hayal kırıklığına uğrayan "Melkânî" adında birine atıfta bulunurlar. Onlardan biri: "Umarım isteklerimiz Melkânî'nin arzusu gibi olmaz." Diğeri: "Melkânî ne yaşamıştı?" diye sorar. Arkadaşı, Melkânî'nin Menât putundan bereketlensin diye getirdiği devesiyle Sa'd'e²³ geldiğini, devenin kaya üzerindeki kanları görünce korkup kaçtığını söyler. Bunun üzerine putların aciz varlıklar olduklarını ve çabalarının anlamsızlığını itiraf eden şu beyti okur;

Sa'd'ın yanına bizi birleştirsin diye geldik,

Sa'd bizi darmadağın etti. Mutluluğumuzu aldı bizden

Sa'd ne kötülük ne iyilik verebilen

Çöldeki bir taştan başka bir şey değildir.²⁴

Bunu dinleyen Ebû Zer, putların acizliği konusundaki düşünceleri pekişmiş, tek bir yaratıcının varlığı konusundaki inancı daha da güçlenmiştir. Putlarla ilgili yaşadığı başka bir anısını aktaran Ebû Zer, bir putun üzerine iki tilkinin bevlettiğini, tilkilerin idrarının putun başından aşağıya doğru aktığını, buna karşılık putun acizlik içinde kaldığını görmüş, bunun üzerine üzerine şu beyti okumuştur:

Tilkilerin üzerine bevlettiği Rab midir?

Şüphesiz zelil oldu tilkilerin üzerine bevlettiği

Eğer Rab olsaydı; kendini korurdu.

Arzuları yerine getirmekten uzak olan Rab'dan hayır mı gelir?²⁵

²⁰ Müslim, Ebî Huseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *el-Câmiu's-Sahih*, (Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki), Darü'l İhyâü'l- Turâsî'l-Arabiye, Beyrut 2006, *fazâilü's-Sahâbe* 133.

²¹ Cahiliye döneminde Lat ve Uzzâ ile beraber Allah'ın kızları olarak kabul edilen putun adıdır. Tefvik Fehd, "Menât" *DİA*, VI. s.121.

²² el-Aktaş, *a. g. e. s. 37*.

²³ Menât putunun üzerinde bulunduğu kaya parçası.

²⁴ Ali, Cevad, *Tarihü'l 'Arab Kable'l İslam*, Dârü's-Sakiyyi, 2001, VI. s. 369.

Müslüman olduktan sonra Hz. Ebû Bekir'in ona cahiliyedeki dini inancını sorduğunda, Ebû Zer, güneşte kavruluncaya kadar secdeye vararak Allah'a ibadet ettiğini²⁶ başka bir rivâyette ise Müslüman olmadan önce göklerin ilahına dört yıl boyunca ibadet ettiğini ifade etmiştir.²⁷

Yaşadığı toplumun büyük bir kısmı putlara taparken Ebû Zer'in zayıf bile olsa Hz. İbrâhim'in mirası olan tevhit inancını devam ettirdiğini, şirke bulaşmadığını, müşriklerin adetlerini uygulamak bir yana onların bu cehaletiyle istihza ettiğini görmekteyiz. Yaşadıkları toplumların inanç sistemi ve yaşam tarzına isyan eden insanların o yaşamdaki uzak durmaya çalıştıklarını ve bir arayış içerisinde olduklarını görüyoruz. Ebû Zer de kendisine Hz. Peygamber'in ortaya çıkış haberi ulaşınca kadar hac yolu üzerinde bulunan bir yerde yaşamasının avantajını kullanmış, yoldan geçip konaklayan insanlarla fikir alışverişinde bulunmuş, içindeki inanma ihtiyacını ve anlam arayışını canlı tutmuştur. Yeni elçinin gelişini haber alması ve heyecan ile ona ulaşip iman etmesi çok uzun sürmemiştir.

1.3. Müslüman Oluşu

Cahiliye dönemini kendi yaşatlarına göre daha uçlarda geçiren başka sahabîlerin de hidayet kıssaları gibi²⁸ Ebû Zer'in de müslüman oluş kıssası dikkate değerdir. İslam tarihinin ilk dönem kaynakları İslam ile tanışmasını, kendi rivâyetlerinden oluşan bilgiler ışığında nakletmişlerdir.

Ebû Zer, Hz. Peygamber'in ortaya çıkış haberini aldıktan sonra onunla karşılaşmadan önce kardeşi ve annesi ile beraber ilk olarak varlıklı ve hatırı sayılır dayısının yanına gelmişlerdir. Kardeşi Üneys ile ilgili yayılan bir dedikodudan dolayı oradan ayrılarak Mekke yakınlarına yerleşmişlerdir.²⁹ Ebû Zer içindeki inanma duygusuna karşılık bu arayışını nihayete erdirmek için kardeşini Mekke'ye gönderir. Bir süre sonra dönen kardeşi, elçilik iddiasında bulunan kişinin söylediklerinin Ebû Zer'in inancıyla benzerlik taşıdığını söyler. Ebû Zer şehir halkının yeni elçiye tepkilerini sorunca, onu şairlik, kâhinlik ve sihirbazlık ile itham ettiklerini söyler.

²⁵ Ali, Cevât, *a. g. e.* VI, s. 369.

²⁶ Hâkim, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, III, s. 383

²⁷ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Muhâfazatü'l-Mısır, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1974. I, s. 157.

²⁸ İkinci halife Ömer'in müslüman oluşu, İslam tarihinde ilginç örneklerden biridir. İbn İshâk Muhammed b. Yesâr el-Matlebî, *Sîre*, (thk. Süheyl Zekkâr), Darü'l-Fikr, Beyrut 1978, I, s. 181.

²⁹ Müslim, *Fazâilü's-Sahâbe*, 133.

Kardeşi Üneys kâhin ve şairlere yabancı olmadığını, iddialarının onların sözlerine hiç benzemediğini söyler. Bunun üzerine Ebû Zer Mekke'ye gidişini hızlandırır.³⁰ Hz. Peygamber ile ilgili bilgilere Ebû Zer'den önce ulaşan Üneys, annesi ile beraber ileride onun tebliğine olumlu cevap vermede tereddüt etmeyeceklerdir.

Ebû Zer, kardeşinin anlatımıyla Mekkelilerin yeni çağrıya çok sert tepki gösterdiğini bildiği için açıktan sorması halinde kendisinin de bu tepkiye maruz kalabileceğini düşünmüş, Mekke'ye vardığında günlerce Kâbe'nin civarında beklemiş ve geliş amacıyla ilgili hiç kimseye bir şey söylememiştir. Çocuk yaştaki ilk müslümanlardan olan Hz. Alî (ö.40/661) onun yabancı biri olduğunu anlamış ve misafir olarak evine davet etmiştir.³¹ Geliş amacıyla ilgili ilk iki gün hiçbir şey söylemeyen Ebû Zer, üçüncü gün Hz. Alî'nin sorusu üzerine: *"Peygamberlik iddiasında bulunan birisinin haberini aldım ve onu görmek için buraya geldim."* demiştir. Hz. Ali, kendisini ona götürebileceğini ifade etmiştir. Tebliğin ilk yıllarında davetin gizliliği gereği Hz. Alî ona *"Beni geriden takip et. Ummadığımız bir durumla karşılaşsaksen yoluna devam edersin"* diyerek onu kimseye görünmeden Hz. Peygamber'in huzuruna getirmeyi başarmıştır.³² Tereddüt etmeden iman etmiş, ilk Müslümanların dördüncüsü veya beşincisi olmuştur.³³

İbn Kesîr (ö.774/1372), Ebû Zer'in Mekke'ye gelişini onun dilinden şöyle aktarır: *"Üneys'e Mekke'ye gidip dönüncüye kadar eşyalarım göz kulak olur musun?"* dedim. O, *"Evet, ama dikkat et! Mekkeliler yeni elçiyi rahatsız ediyor, ondan yüz çeviriyorlar"*³⁴ dedi. Ebû Zer Mekke'ye gittiğinde tedbiren gizli hareket etme gereği duymuştur. Ancak Ebû Zer'in bu temkimli davranışları çok uzun sürmemiştir. İmanını Kâbe'de açıktan ilan etmek istediğinde Hz. Peygamber Ebû Zer'in müşrikler tarafından öldürülebileceği endişesiyle onu uyarılmış ancak kendisi bunu mutlaka yapacağını söylemiştir.³⁵ Onun yetişme tarzı ve ilerleyen yıllarda daha yoğun bir şekilde ortaya çıkacak açık sözlülüğü, cesareti aslında toplumsal baskıyı çok umursamadığını göstermektedir.

³⁰ İbn Sa'd, *a. g. e*, IV, s. 227.

³¹ Müslim, *Fazâilü's-Sahâbe* 132.

³² Müslim, *Fazâilü's-Sahâbe* 28, İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 220.

³³ İbn Abdilberr, *el-İstiab fî Marifeti Ashâb*, I, s. 252.

³⁴ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Şihâbeddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşki, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (thk. Abdulkâdir Arnavut), Katar 2016, III, s. 236.

³⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, s. 157.

Ebû Zer başka bir rivâyette ise olayı şu şekilde ifade etmiştir: “*Mekke’ye vardım ve orada bir ay kaldım. Gece gündüz Kâbe’nin avlusunda karşılaşacağım kişiyi aradım durdum. Orada güçsüz, zayıf birisine, ‘Şu dinden çıkmış kişi nerede?’ diye sordum. O da beni “İşte bir Müslüman” diye etrafındakilere işaret ederek bana kemik ve sopalarla saldırmalarına sebep oldu. Kendime geldiğimde kızıla boyanmış bir put gibiydim. Zemzem kuyusuna giderek kana kana su içtim, üstümü temizledim. Kâbe’de otuz gün bekledim tek azığı olan zemzem sayesinde hiç bir zaman açlık hissetmedim.*”³⁶

Mekkeli müşrikler Ebû Zer’in inancını bilmedikleri halde onun Hz. Peygamber için kullandığı “*Dinden çıkmış birisi*” ifadesini bile şüpheyle karşılamışlardır. Bu durum Hz. Peygamber’in risâletinin yayılma ihtimalinin Mekkeli müşrikleri ciddi şekilde korkuttuğunu ve hiçbir farklı sese tahammül etmediklerini göstermektedir.

Ebû Zer bu süreçte başından geçen başka bir olayı da şöyle anlatmaktadır: “*Kâbe’nin sakin olduğu bir gecede iki kadının İsaf ve Nâile’ye³⁷ yalvardıklarını gördüm. Yaptıklarına dayanamayarak ‘Onları evlendirin.’ dedim. Bana sert tepki gösterdiler ve ‘Keşke erkeklerimizden birileri burada olsaydı...’ deyip olayı fazla büyütmeden homurdanarak oradan ayrıldılar.*” Bu olayla ilgili başka bir rivâyete olayı duyan Mekkeli müşrikler, Ebû Zer’e saldırmış, onu öldürmek üzereyken Bediroğulların’dan birkaç kişi onu müşriklerin elinden kurtarmışlardır.³⁸ Yolda tesadüfen Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir bu kadınlarla karşılaşmış, yaşadıklarından haberdar olmuşlardır. Ebu Zer, “*Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir Kâbe’ye gelerek uzun bir müddet ibadetle meşgul oldular. Kendisini daha önce tanımadığım halde ona doğru yürüyerek selam verdim.*³⁹ *Bana kim olduğumu sordu Gıfârlı olduğumu söyledim. Ne zamandan beri burada olduğumu sordu, otuz gündür, dedim. Ne yiyip içtiğimi sordu. Zemzem dışında bir şey yemediğimi, içmediğimi,*

³⁶ Müslim, *Fezâil* 133, İbn Sa’d, IV, 220, İbn Kesîr, *Sîre*, IV, 447-48

³⁷ Safa ve Merve’ye konulan Kureys’in iki putudur. Efsaneye göre Cürhüm’lü iki âşık olan İsaf ve Nâile şehvanî hırslarına mağlup olup mabedin içine girdikleri için taşlaşmışlardı. Bu taşlar insanlara ibret olsun diye bir yükseklik üzerine kurulmuş ancak zamanla insanlar bunları putlaştırmışlardır. Bkz. Balcı, İsrâfil "Bir Yalnız Sahabi Ebû Zerr el-Ğıfari" *OMÜİFD*, X, s. 354.

³⁸ Âl’ül Fakîh, a.g. e, s. 35.

³⁹ Ebû Zer, kendisinin İslam’da selamı ilk veren kişi olduğunu söyler. Bkz. Müslim *Fazâilü’s-Sahâbe* IV, 1919, Hz. Peygamber’in de kendisine عليك اسلام ورحمة الله diye karşılık verdiğini söyler. Darimî, *İsti’zan* 19.

*buna rağmen şişmanladığımı söyledim. Hz. Ebû Bekir: ‘Ya Resulallah izin verin onu yedirip içireyim.’ dedi. Beni evine misafir etti. Ertesi gün Ali beni alarak Hz. Peygamber’in bulunduğu eve götürdü. Orada iman ettim.’*⁴⁰

Müşrik kadınlara “*Putları evlendirin.*” diyerek inançlarının ne kadar batıl olduğunu iğneleyici bir tarzda belirtmesi, onun aslında gizliliğe çok riayet etmeyeceğini ve hak bildiğini korkusuzca haykıracağının işaretidir. Olayın bir ayrıntısı olmakla beraber Hz. Peygamber’i ilk ziyaretinde, ona refakat eden ev sahibinin Hz. Ebû Bekir değil de küçük yaştaki Hz. Ali’nin olması, rivâyette bir çelişki gibi gözükse de, küçük bir çocukla yer değiştiren birinin daha az dikkat çekeceğini ve bu uygulamanın tebliğin ilk yıllarında uygulanan gizlilik ilkesinin bir parçası olduğunu düşünmekteyiz.

Müslüman oluşu ile ilgili iki temel rivâyette dikkat çeken farklılıklara göz atmanın faydalı olacağını düşünüyoruz. Abdullah b. Sâmit’ten (ö.34/654) gelen rivâyette Ebû Zer’in kardeşi Üneys, Ebû Zer’e, duyduğu şeylerin onun inancına benzediğini ve kendisinin Allah tarafından gönderildiğini iddia eden biri ile karşılaştığını, toplumun onu şairlik, kâhinlik ve sihirbazlıkla itham ettiğini; buna karşın İbn Abbâs’tan gelen rivâyette Allah tarafından gönderildiğini iddia eden kişinin iyiliği emrettiği, kötülükten sakındırdığı ifadeleri yer alır. Yine Abdullah b. Sâmit’ten gelen rivâyette onu evine davet eden Hz. Ebû Bekir iken ikinci rivâyette ise Hz. Ali’dir. Abdullah b. Sâmit’ten gelen rivâyette Hz. Peygamber kendisine, “*Kavminin arasına git ve tebliğ et.*” dedikten sonra ayrıldığını ve kardeşi Üneys’e gelip iman ettiğini ifade ederken; ikinci rivâyette iman ettikten sonra Kâbe’ye gidip imanını haykırdığını, yaralanıncaya kadar dayak yediğini, Abbâs’ın (ö.32/656) kendisini kurtardığını, bunu tekrar ettiğini ve yine şiddet gördüğünü ifade eder.

İbn Abbâs’tan gelen rivâyette Ebû Zer Mekke’ye geldiğinde Hz. Peygamber’i bulmak için “*Dinden çıkan bu adam kimdir?*” diye sorduğunu, bunun üzerine kendisinin bir müslüman olarak görülüp dayak yediğini ifade ederken; Abdullah b. Sâmit’ten gelen rivâyette ise bu durumdan hiç bahsedilmemektedir. İbn Abbâs’tan gelen rivâyette İsfâ ve Nâile putlarına tapan iki kadın ile diyalogları anlatılırken Abdullah b. Sâmit’ten gelen rivâyette böyle bir durumdan bahsedilmez.

⁴⁰ Müslim, *Fazâilü’s-Sahâbe* 132.

İbn Hacer bu iki rivâyet arasında telfik ve cem yaparken Ebû Zer'in Hz. Alî ile daha önce karşılaşmış olabileceğini, rivâyetlerin çelişki barındırmadığını ya da bunun aksine önce Hz. Ebû Bekir ile sonra başka bir sefer Hz. Alî ile karşılaşmış olabileceğini belirtir.⁴¹ İki rivâyetteki farklı anlatımların olması, olayları anlatan Ebû Zer'in her anlatımda farklı durumlara vurgu yapması veya rivâyette bulunanların olayın bazı ayrıntılarını atlamış olması ihtimali ile birlikte rivâyetlerde olayın özünü ilgilendiren bir farklılık gözükmemektedir.

Yine Ebû Zer'den gelen bir rivâyette Hz. Peygamber ile karşılaşması ve müslüman oluşu ile ilgili daha ayrıntı bilgiler verilmektedir. Ebû Zer: *“Muhammed diye anılan ve nübüvvet iddiasında bulunan kişi sen misin?” diye sordum, ‘Evet’ dedi. Ona, ‘Ey Muhammed, bana şiirini oku, içinde ne var acaba?’ ‘Ben şiir okumuyorum, lakin okuduğum Kur’an’dır ve O benim değil Allah’ın sözüdür.’ dedi. “Bakışlarım yerde ve titreyen ellerimle yüzümü kapatmış dinlerken bana daha önce hiç duymadığım mucizevi müthiş ilginç sözler okudu. Dedim ki: ‘Ey Muhammed neye çağırıyorsun?’ ‘Allah’ın bir olduğuna ve ortağının olmadığına, şirki terk etmeye ve benim Allah’ın elçisi olduğuma iman etmeye...’ dedi. Ebû Zer: ‘Ona meylettiğimi hissettim.’ Davetine icabet etmeden önce kendi kendime dedim ki: “Ey Ebû Zer bu davet yabancı olduğun bir şey değil. Evvela Allah’ı bir olarak kabul eden ve arayışta olan birisin. Şüphesiz göğün Rabbine üç sene boyunca ibadet ettin ve Allah’ın seni yönelttiği kibleye yöneliyordun. İkincisi; putlara da tapmadın, kendisi için buraya geldiğin ve peşinden koştuğun üçüncüsü kaldı.” dediğini bildirir.⁴² Böylece Ebû Zer hem tereddütsüz iman eden ilk müslümanlardan hem de Mekke’nin dışından gelen bedevi Araplar arasında da iman eden ilk kişi olmuştur.⁴³*

Rivâyetlere genel olarak baktığımızda, Ebû Zer'in ilk müslümanlardan olduğu ile ilgili tereddüt olmamakla beraber kendisini üçüncü veya dördüncü olarak nitelemesinin tarihsel bilgilerle çelişmektedir. Sadece Hz. Hatice (ö. 620), Hz. Ebû Bekir (ö.13/634) ve çocuk yaşta Hz. Alî’yi bile ilk müslümanlardan saydığımızda onu dördüncü sırada kabul edebiliriz. Bu sıralamada Hz. Ali’yi bir çocuk olarak değerlendirme ihtimali dışında üçüncü olma durumu ortadan kalkar. İlk üç müslüman

⁴¹ Heysemî, Ebû'l Hasen, Nûrüddîn Alî B Bekr b. Süleymân, *Mecma'u'z-Zevâid*, (thk. Hisameddîn el- Kudsî) Mektebetü'l-Kuds, Kahire, 1994. IX, s. 327.

⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, IV, s. 163.

⁴³ el-Aktaş, *a.g.e*, s. 45.

dışında kendisinden önce kimsenin iman etmiş olabileceğinden haberdar olmaması da mümkündür. Müslüman oluşu hadisesine baktığımızda, olayın gizlilik içinde olduğu, Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Alî dışında onun müslüman oluşuna şahit olan kimseden bahsedilmemektedir. Ayrıca kısa bir süre içinde kavminin arasına dönmüş olması, ilk iman edenler sıralamasında Ebû Zer'in unutulmuş olması ihtimal dâhilindedir.

1.4. Medine'ye Gidişi ve Hz. Peygamber İle Münâsebeti

Ebû Zer'in Hz. Peygamber ile karşılaşp müslüman olduktan sonra kavminin arasına gönderilmiştir. Bunun amacı tebliğın ilk yıllarında uygulanan bir strateji olduğu görülmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in risâletin ilk yıllarında Mekke'nin içinde kendi saflarını güçlendirecek müminlere, dışarıda ise İslam'ı anlatacak bireylere ihtiyacı vardı.⁴⁴ Ebû Zer arayışına cevap bulmuş bir şekilde, onlara iman esaslarını anlatmak, onları cehennem azabıyla korkutmak ve cennet ile müjdelemek üzere kavminin arasına döndü.⁴⁵ Risâletin ilk yılı itibariyle inen vahiyleri düşündüğümüzde, genel esaslarını öğrendiği yeni mesajın içerisinde puta tapmayı reddetmek, tek bir Allah'a iman ve ibadet etmek gibi akidevî ilkeler bulunmaktaydı. Muamelât ile ilgili ayrıntıların olmadığı düşünüldüğünde öğrendikleri o zaman için yeterli olmuştur.

Ebû Zer Hz. Peygamber'in ona tavsiyesi olan kendisinden öğrendiklerini kavmine öğreterek onların hidayetine vesile olması ve onların da onun sayesinde ebedi saadete ulaşması umudunu gerçekleştirmek için elinden gelen gayreti göstermiştir.⁴⁶ Kavminin bir kısmı ilk tebliğinde, bir kısmı Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinde, geriye kalanları Bedir, Uhud ve Hendek savaşları bittikten sonra müslüman olmuşlardır.⁴⁷ Sahip olduğu hitabeti ve samimi duruşu kavminin İslam'a girişini hızlandırmıştır.⁴⁸ Hz. Ömer (ö.23/644) sahâbe arasında bazı hediyeleri veya ganimetleri dağıtırken Bedir Savaşı'na katılanlar ile katılmayanlar farkı gözetmiştir. Bu taksimde Ebû Zer'i ise Bedir Savaşı'na katılmadığı halde

⁴⁴ Âl'ul Fakîh, a.g. e. s. 38.

⁴⁵ Müslim, *Fazâilü's-Sahâbe*,132.

⁴⁶ Müslim, *Fazâilü's-Sahâbe*, 132

⁴⁷ İbn Abdilberr, *el-İstîâb fi ma'rifeti'l ashâb*, I, s. 252.

⁴⁸ Âdem Sarıtaş, *Ebû Zer el-Gıfârî Hayatı ve Şahsiyeti*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1997. s. 20.

ganimetten faydalandırırken Bedir ashabından saymıştır.⁴⁹ Bu durum Hz. Ömer'in onu tebliğdeki üstün gayretini, samimiyetini ve cihattaki kararlılığını ödüllendirdiğini, ona verdiği değeri göstermektedir.

İbn Sa'd'ın (ö.230/845) bildirdiğine göre o, Bedir ve Uhud Savaşları'nın bitiminden sonra Hz. Peygamber'e daha yakın olmak için Medine'ye gelmiştir.⁵⁰ Hz. Peygamber'in muhacir ile ensâr arasında oluşturduğu kardeşlik bağına Ebû Zer'i de dâhil ettiği ve onu Münzîr b. Amr (ö.4/625) ile kardeş yaptığı söylenir.⁵¹ Muhammed b. Amr (ö. ?) bunun mümkün olmadığını çünkü Bedir Savaşı'ndan önce nazil olan miras ayetleriyle kardeşlik bağının sona erdiğini söyler. Ebû Zer'in Hendek veya erken Uhud Savaşı'ndan sonra Medine'ye geldiğini düşünürsek kardeşlik ahdinin olamayacağı ortaya çıkar.⁵² Bu kardeşliğin gerçekleşmiş olması tarihi gerçeklere bakıldığında zayıf bir ihtimal olarak görünmektedir.

Medine'ye hicret ettikten sonra Hz. Peygamber'e çok yakın duran Ebû Zer fırsat buldukça ona sorular sorarak öğrendiği bilgileri hayatına uyarlamaya çalışmıştır. Hz. Peygamber'in, ona karşı ilgisinden bahseden Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652) "*Hz. Peygamber hiç kimseye güvenmediği kadar ona güvenir ve hiç kimseye vermediği sırlarını ona verir, onu gördüğünde onunla hemen konuşmaya başlar, onu görmediğinde nerede olduğunu sorardı*"⁵³ demektedir. Onun bu yakın duruşunun Hz. Peygamber'in ona özel ilgisinden kaynaklandığı kanaatindeyiz.

Hz. Peygamber'in tebliğ görevini hakkıyla yerine getirmek için sahâbe ile iletişimde kullandığı metotlardan biri de kavratmak istediği prensipleri onlara sorular sorarak bu konudaki tavırlarını öğrenmek, ardından olması gerekeni anlatmaktır. Her sahâbeye de aynı tavsiyelerde bulunmaz, onların karakterine, yetişme tarzına dikkat ederek zaaflarının olduğu noktalara vurgu yapardı. Hayatının büyük bir bölümünü içlerinde geçirdiği arkadaşlarını en iyi tanıyan o idi. Onların yaratılış ve mizaç farklılığını gözeterek iletişim kurar karşılaşıcağı muhtemel durumlar ile ilgili onlara tavsiyelerde bulunurdu. Ebû Zer, Ehl-i Suffe'den olması hasebiyle Hz. Peygamber'e çok yakın durmuş, dolayısıyla bu sorulara birçok defa muhatap olmuştur. Onun

⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, IV, s.173

⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, IV, s.170

⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, IV, s.173

⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, IV, s.173

⁵³ Berhanfûrî, 'Alaaddîn Alî b. Hisameddin b. Kadihan el-Kâdirî, eş-Şâzelî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, (thk. Safve Sika), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981, XIII, s. 311.

müslüman olmadan önceki yaşamı ve yetişme tarzı farklıydı, kendine özgü bir bakış açısı vardı. Hz. Peygamber'in sık sık ona özel samimi bir havada gerçekleşen konuşmalarına rastlamaktayız. Bu sohbetlerinin birinde Hz. Peygamber ona: “*Ey Ebû Zer bir sıkıntı anında ne yaparsın?*” diye sormuş. Ebû Zer, Hz. Peygamber’e “*Siz ne önerirsiniz Ya Resulullah?*” deyince Hz. Peygamber “*Sabret*” tavsiyesinde bulunmuştur.⁵⁴ Ebû Zer'in tez canlılığını, sert mizacını ve savunduğu değerleri ısrarla kabul ettirmeye çalışan biri olduğunu bilen Hz. Peygamber ona, insanların kişiliklerine saldırmak yerine, onların davranışlarını eleştirmesini tavsiye etmiş ve her insanın yaratılışının farklı olduğunu, dolayısıyla muamele ederken ona göre muamele etmesi gerektiğini⁵⁵ söyleyerek onun şahsında insanlığa, iletişimin temel prensiplerinden olacak evrensel bir ilkeyi miras bırakmıştır.

Hz. Peygamber'in sözleri tüm sahâbeye olduğu gibi Ebû Zer'in üzerinde de büyük bir etki yaratıyordu. Uyarılarını, emirlerini eksiksiz ve hızlı bir şekilde yerine getirmeye çalışıyordu. Bilâl-i Habeşî 'ye (ö.20/641) bir kızgınlık anında söylediği sözlerden dolayı Hz. Peygamber'e şikâyet edildiğinde onu hala cahiliye ahlakından izler taşımakla eleştiren Hz. Peygamber, Bilâl'den helallik almasını istemiştir. Ebû Zer büyük bir pişmanlıkla Bilâl'e gitmiş ve yere koyduğu yüzünün bir tarafına basmadıkça başını yerden kaldırmayacağına yemin etmiştir.⁵⁶

Ebû Zer Hz. Peygamber'in yakın hizmetinde bulunan ender sahabilerden biridir. Ehl-i Suffe'deki muhtaç müslümanlar karınlarını doyurmak için çoğunlukla maddi durumu iyi olan diğer müslümanların evine misafir olurken Ebû Zer akşam yemeklerinde Hz. Peygamber'e misafir olurdu.⁵⁷ Onun bu yakınlığı hem Hz. Peygamber'e merak ettiği bazı konularda soru sorma imkânı tanımış hem de onun özel ilgisine mazhar olmuştur. İşte bu ortam Ebû Zer'in sünnete bağlılığını, Hz. Peygamber'in yaşamını bire bir taklit etme gayretini doğurmuştur. O Hz. Peygamber'in yaşamını tüm yönleriyle uygulama arzusuyla hareket ediyordu. Sahâbeyi gelecek nesiller nezdinde bu derece önemli kılan, onların bu öğrenme ve öğrendiklerini paylaşma gayretleri olmuştur. Müslim'den gelen bir rivâyete göre Ebû Zer Hz. Peygamber'i çok sevdiğini, onun sünnetini hayatına eksiksiz olarak

⁵⁴ Hâkim, *a. g. e.*, III, s. 386.

⁵⁵ Hâkim, *a. g. e.*, III, s. 386.

⁵⁶ Aktaş, *a. g. e.*, s. 46.

⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Telbisü'l-İblis*, Beyrut 1983. s. I. s. 146.

yansıtmak istediğini ancak bunda aciz kaldığını söyleyince Hz. Peygamber kendisine “*Ey Ebû Zer, sevdiğin kişiyle berabersin*”⁵⁸ Demiştir. Kanaatimizce onun iyi niyetinin karşılıksız kalmayacağını, ahirette kendisiyle haşredileceğini ve kurtuluşa erenlerden olacağını imâ etmiştir.

1.5. Katıldığı Savaşlar ve Cihat Anlayışı

Ebû Zer Müslüman olduğu ilk günden itibaren Allah yolunda çalışması ve üstün gayreti ile dikkat çekmiştir. O, iman edip yerinde oturmamış, sadece kendi nefsinin kurtarma telaşına da düşmemiştir. Hz. Peygamber’in talimatıyla başta kendi kavmini uyarmaya koyularak⁵⁹ onun emirlerine sıkı sıkıya bağlılığını göstermiştir. İmanını Mekke’de, en zor şartlarda, müşriklerin tüm azgınlığına rağmen ilan etmekten korkmamıştır.⁶⁰ Nitekim Hz. Abbâs’ın (ö.32/653) müdahalesi olmasa belki de iman ettiği ilk gün şehadete kavuşmuş olacaktı.⁶¹ Ebû Zer’in bu başkaldırısı hayatı boyunca ihmal etmeyeceği cihad anlayışının ilk örneği olmuştur. Hz. Peygamber’den aldığı bu feyz, Allah yolunda savaşmayı bir yaşam biçimine dönüştürmesine vesile olmuştur.

Ebû Zer, Mekke’de Hz. Peygamber’in huzurunda iman edip kendi kabilesine döndükten sonra Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber’e ve bir avuç müslümana uyguladığı baskıya karşı bir tepki geliştirmiştir. Şöyle ki Mekkeli tüccarların Gıfâr kabilesine yakın bölgelerden geçen kervanlarına saldırarak müşriklerin Mekke’de Peygamber’e yaptıkları eziyetleri dengeleme gayretinde bulunmuştur.⁶² Bir rivâyete göre Seniyyetû’l-Gazâl⁶³ mevkiinde yolunu kesmiş olduğu müşriklere kelime-i şahadet getirmeleri şartıyla iade edeceğini söylemiştir. Her ne kadar bireysel olsa da onun İslam tarihinde müslümanlar için açıktan savaş şartları oluşmadığı halde savaşı ilk başlatan kişi olduğu söylenebilir.⁶⁴ Bu olay aynı zamanda Ebû Zer’in zulme karşı somut ve aktif olan karakterini göstermektedir.

Muhtemelen Ebû Zer’in bu sabotaj eylemleri, İslam tarihinde müslümanların

⁵⁸ Müslim, *Kitâbü'l-Bir'i*, 164.

⁵⁹ Müslim, *Fazâilü's-Sahâbe*, 132

⁶⁰ İbn Hacer, Ebû el-Fadl Şihabiddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, (thk. Muhammed Fuat Abdalbâki), Darü'l-Marife, Beyrut 1960, VII, s. 174.

⁶¹ İbn Hacer, *a. g. e.*, VII, s. 174.

⁶² İbn Sa’d, *a. g. e.*, IV, s. 163.

⁶³ Mekke ile Medine arasında bir mevki.

⁶⁴ İbn Sa’d, *a. g. e.*, IV, s. 163, Âl’ul Fakîh, *a. g. e.*, s. 30.

Mekkeli müşriklerin kervanlarına yaptıkları ilk saldırı örneğini oluşturmaktadır. Bir açıdan bu eylemin amacı Medine döneminde müslümanların Ebû Süfyân'ın kervanına saldırı teşebbüsüne benzerlik arz etse de bu iki eylem amaç bakımından farklılık arz etmektedir. İlkinde İslam'a ve Müslümanlara yapılan baskıya karşı maddi bir tehdit ve ceza verme amacı güdülürken, sonraki eylemde müslümanların, daha çok Mekke'de el konulan mallarının telafisi hedeflenmekteydi.

İnandığı doğruları söylemek ona bedeller ödetse de Hz. Peygamber'in "kınayıcıların kınamalarından korkma."⁶⁵ prensibinden vazgeçmemiştir. Onun cihada karşı iştihak ve dünya zevklerinden ferâgati, hayati prensiplerinden biri olduğu halde Medine'ye hicreti geciktiği için Bedir ve Uhud savaşlarına katılamamıştır. Ancak bu savaşlara katılmaması onun bir ihmalkârlığı veya savaşlardan geri durması anlamına gelmemelidir. Onun İslâmî davete erken cevap vermesi ve kavmini İslam'a davet edip İslam'ın erken dönemde Mekke dışında yayılmasına önyak olması, onun İslami tebliğdeki önemi en az bu savaşlara katılan müslümanların gayretine eş bir durumdur. Bilindiği gibi İslam'ın ilk yıllarında Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğde karşısına çıkan büyük engellerden biri Kureyş'in şiddetli tepkisi olmuştur.⁶⁶ Hz. Peygamber ancak zorlu savaşlardan sonra tüm kabilesinin İslam'a girişinin önündeki engelleri aşabilmiştir. Ebû Zer'in de bu anlamda gerçekleştirdiği misyon o çetin şartlar altında bir kavmin İslam'a girmesi yolunda verdiği mücadele önemli bir kazanım olmuştur.

İslam ordusunun katıldığı en çetin savaşlardan biri olan Tebuk'e katılarak samimiyet testini başarıyla geçmiştir. Tırnakları ayaklarına batmış, sırtının derileri soyulmuş bir binek ile ordudan çok gerilerde kalan Ebû Zer, gençlik yıllarının verdiği tecrübe ile yükünü sırtına almış ve bineğini terk edip yürüyerek orduya yetişmesini bilmiştir.⁶⁷ Bu savaşa müslümanlar büyük fedakârlıklarla hazırlanmışlardı. Hz. Ebû Bekir (ö.13/634) malının tamamını, Hz. Osman (ö.35/656) malının yarısını savaş hazırlıkları için bağışlamışlardır.⁶⁸ Münafıklardan ayrı, bilinçli olarak savaşa katılmayan ardından fikrini değiştirdiği halde hızlı hareket etmeyip geç

⁶⁵İbnü'l-Esîr, Ebû'l Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe*, (thk. Alî Muhammed Muâz), Darûl Kutubû'l İlmiyye, Beyrut 1994. VI, s. 96.

⁶⁶ Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi -İlk Dönem*, Ankara Okulu Yay. n. 97, Ankara 2011, s. 234.

⁶⁷ Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Eslem el-Medenî, *Mağâzî*, Darü'l-Â'lamî, Beyrut 1989. III, s.1000.

⁶⁸ Tirmizî, *Menâkıb*16; Dârimî, *Zekât* 26.

kalan, daha sonra pişman olup orduya yetişen Ebû Heysem (ö.20/641) ile birlikte devesinin zayıflığından dolayı orduya geç yetişen Ebû Zer'in dışında savaşa katılma konusunda gevşeklik gösteren başka bir grup vardı. Kâ'b b. Mâlik (ö.50/670), Mürâne b. Rebi' (ö.?) ve Hilâl b. Ümeyye'den (ö.?)⁶⁹ oluşan bu grup savaş bittikten sonra Hz Peygamber'in onlarla iletişimi kesme ambargosuna maruz kalmışlardı.⁷⁰ Bu sahâbe Tevbeleri ardından Allah tarafından affedilmişlerdir.⁷¹

Orduya katılmayanlar ile ilgili "*Ashabtan şu kişiler gelmedi.*" söylemlerinde Ebû Zer'in de ismi anılınca Hz. Peygamber, "*Onu bırakın, eğer onda hayır varsa Allah onu size yetiştirecektir. Eğer onda hayır yoksa Allah sizi ondan sakındırması olacaktır*"⁷² demiştir. Nitekim ordu yol aldıktan bir süre sonra, Medine tarafından bir siluet belirmiş ve gelenin orduya katılmak üzere yola çıktığı halde bineğini kaybetmiş ve bu yüzden yürüyerek orduya yetişmek zorunda kalan Ebû Zer olduğu görülmüştür. Gelen kişinin silueti henüz belirmemişken sahabiler gelen kişinin kim olabileceği konusunda kendi aralarında mülâhaza ettiği esnada "*İnşallah Ebû Zer'dir.*" şeklinde ümit besleyen Hz. Peygamberin tahmini doğru çıkmıştır. Bu durum Ebû Zer'in sahabiler arasında ne denli yalnız ve anlaşılması güç bir insan olduğunu ve Hz. Peygamber'in bunun farkında olduğunu göstermektedir. Nitekim Ebû Zer orduya yetişince Hz. Peygamber onu tarih boyunca tanımlayacak şu sözü söyler: "*Allah Ebû Zer'e merhamet etsin, yalnız yürür, yalnız ölür ve yalnız haşredilir.*"⁷³ Nitekim yıllar sonra bu sözü vefatını haber alan Abdullah b. Mes'ûd (ö.32/652) gözyaşları içinde tekrar etmiştir.⁷⁴

Ebû Zer Mekke'nin fethinde Hâlid b. Velîd (ö.21/642) komutasındaki şehre giren ordunun sağ cenahında yer alan kabilesinin sancağını taşımıştır. O gasp ve baskın ile insanların mallarını ellerinden alan bir eşkıya iken iman ettikten sonra Allah için savaşan bir mücahide dönüşmüştür.

⁶⁹ İbn Hişâm, b. Eyyûb el-Hamîrî el-Maâfirî Ebû Muhammed Cemaleddin, *Sîre*, (thk. Mustafa Sikâ) Matbaatü'l Mustafa Bâbî, Mısır 1955. IV, s. 523.

⁷⁰ İbn Hişâm, *a.g.e.*, IV, s. 535.

⁷¹ Tevbe, 117/118.

⁷² İbn İshâk Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureyşî el-Medenî, *Sîre*, (thk. Fâruk Hammâde), Muessesetü'r-Risale, Beyrut 1987. II, s. 553.

⁷³ İbni Hacer, *a.g.e.*, I, s. 73, İbnü'l-Cevzî, *El-Kâmil fi't- Tarih*, II, s. 148.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, VI, s. 96.

1.6. Hz. Peygamber'den Sonraki Cihadı

Hz. Peygamber vefat ettikten sonra özellikle Hz. Ömer döneminde fetihlerin çoğalması, yeni kültürlerle tanışılması ve elde edilen ganimet mallarının çoğalması müslümanların Saâdet Devri'ndeki sâde hayattan yavaş yavaş uzaklaşmasını beraberinde getirmiştir. Ebû Zer bu hayat tarzını benimsememiş yaşana bu değişime ayak uydurmadığı gibi Allah'ın dinini yaymak için cihat etmekten bir an dahi geri durmamıştır. Hz. Ömer döneminde Kıbrıs ve Mısır'ın fetihlerine katılmış, Mısır'ın fethinden sonra Amr b. Âs'ın (ö.43/664) yanında bir müddet kaldıktan sonra oradan ayrılmıştır. Ayrılmasına sebep olarak Hz. Peygamber'in kendisine, muhakkak Mısır'ı fethedeceklerini, oranın halkına iyi davranmalarını emrettiğini, akabinde eğer orada insanların küçük bir arazi için kavga ettiklerini gördüğü zaman oradan ayrılmayı tavsiye ettiğini belirtmiş, kendisi de böyle bir olaya şahit olduktan sonra oradan ayrıldığını ifade etmiştir. Abdurrahman b. Şüreyhîl b. Hasen (ö?) ve kardeşinin bir arazi kavgasına girdiklerini gören Ebû Zer, söz konusu kavganın bu olabileceğini düşünerek Mısır'dan ayrılmıştır.⁷⁵ Anlatılan olayın Mısır'dan ayrılmak için çok önemli bir sebep olamayacağı düşünülse de Ebû Zer'in bunu bir fitnenin habercisi olan sosyal hayattaki bir bozulmanın küçük bir kıvılcımı olarak gördüğü düşünülebilir. Aksi halde iki kişi arasındaki tartışmanın onu yaşadığı yerden göç etmesine sebep olamayacağı kanaatindeyiz. Kanaatimizce Ebû Zer böyle bir algıya sahip olmuş olsa da Hz. Peygamberin bu uyarısındaki amacı fitnenin küçük bir tezahürüne vurgu yapmaktır.

Bir zahit olan Ebû Zer kendisine verilen maaşın büyük bir bölümüyle savaşta kullanılmak üzere birçok at beslediği ve bunları dönüşümlü olarak savaşlarda kullandığı bildirilmektedir.⁷⁶ Evzâî (ö.157/774), "*Ebû Zer'in on beş atıyla cihada çıktığını, geriye kalanları dinlendirdiğini*" söyler.⁷⁷ Sahip olduğu atlardan, binek sahibi olamayan diğer müslümanları da faydalandırdığı ve bu şekilde cihat için her türlü fedakârlığı yaptığı anlaşılmaktadır.

Ebû Zer, Hz. Osman (ö.644/656) döneminde müslümanların ilk deniz seferi olan Kıbrıs Savaşı'na Muâviye (ö.661/680) komutasında, yanında sahâbeden Ebû'd-

⁷⁵ Müslim, *Fazâilü's- Sahâbe*, s. 227.

⁷⁶ el-Aktaş, *a.g.e*, s.77.

⁷⁷ İbn Asâkir, Ebû Mansûr Fahrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. el- Hasan ed-Dımeşkî, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, (thk. Amr b. Garâme), Darü'l-Fikr, Beyrut 1995 XVI, s. 209.

Derdâ (ö.32/652), Ubâde b. Sâmit (ö.34/657)⁷⁸ ve Ummû Harâm(ö.28/648) ile beraber katılmıştır. Hz. Peygamber'den sonra sahâbenin Medine'de oturmayıp İslam'ın yayılmasına önayak olduğunu, güçlerinin ulaşabildiği en uzak noktaya ulaşmaya gayret ettiklerini göstermektedir.⁷⁹ Bu savaşta Ummû Harâm'ın bineğinden düşerek şehit olduğu diğer sahabilerinde de sağ salim geri döndüğü bildirilmektedir.⁸⁰ Ganimetlerin paylaşımı ile ilgili Muâviye ile Ebû Zer arasında bir anlaşmazlık olmuştur. Muâviye ganimetleri üç paya böleceğini, bir kısmını mücahitlere, bir kısmını savaşta kullanılan gemilerin masrafına, bir kısmını da gemi kaptanlarına vereceğini söyler. Ebû Zer Hz. Peygamber'in, "*Kınayıcının kınamalarından korkma.*"⁸¹ tavsiyesine uyacağını ve beni kınasanız da bunu kabul etmeyeceğini, ganimetin tümünün mücahitlere paylaşılması gerektiğini söyler. Sonuçta Muâviye buna uymak zorunda kalır ve ganimetlerin tümünü mücahitlere paylaşır.⁸² Muâviye'nin bu tavrı Ebû Zer ile yaşayacağı problemlerin bir başlangıç noktası olarak görülebilir.

1.7. Hz. Peygamber'in Vefatından Sonra Yaşadığı Olaylar

Ebû Zer, Hz. Peygamber'e en yakın olan sahâbeden biriydi. Ehl-i Suffe ile yaşarken ona sık sık misafir olmuş, yalnız olduğu anlarda gidip yanına oturmuştur. Nitekim rivâyetlerinin çoğunda kendisiyle iletişimde samimi bir dil kullandığı görülmüştür.⁸³

Hz. Peygamber risâlet görevini tamamladıktan sonra vefat etmiştir. Onun vefatından sonra müslümanları hem bir üzüntü hem de bir endişe kaplamıştır. Mekke döneminden başlamak üzere İslam'ı hâkim kılma yolunda en şiddetli zulümlere maruz kalan, yurdundan göç ettirilen muhacirler ile onlara her türlü kolaylığı sağlayan, malını mülkünü paylaşan ve onlara kucak açan ensâr onun vefatına inanmak istememiştir. Bu şoku hemen atlatamayan Hz. Ömer'in telaşını Hz. Peygamber'in davetin en başından itibaren en büyük destekçisi Hz. Ebu Bekir

⁷⁸ İbn Haldûn, *Kitâbü'l 'İber*, II, s.130.

⁷⁹ İbnü'l Esîr, Ebû'l Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târih*, (I-XI), (thk. Abduselam Tedmirî) Dârü'l Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut 1997. II, s. 468.

⁸⁰ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el- Cu'fi, *Sahih*, (thk. Muhammed Züheyr b. Nasr), Darü'l Tavk en-Necât, 2001. *Kitabü'l-Cihâd* 56,

⁸¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, VI, s. 96.

⁸² Ebu Nuaym. *a.g.e*, V, s. 134.

⁸³ el-Aktaş, *a. g. e*, s. 60.

gidermiştir.⁸⁴ Hz. Peygamber'in tüm insanlar gibi ölümlü olduğunu asıl bâki olanın Allah olduğunu belirterek onu teselli etmiştir.⁸⁵ Vefat etmeden önce hastalığı ağırlaşınca Ebû Zer de tüm müslümanlar gibi çok üzülüyordu. Onu ziyaret ettiği bir gün Hz. Peygamber'in kendisini yanına çağırıp başını okşayıp sevgisini gösterdiğini söylemiştir.⁸⁶

Hz. Peygamber vefat ettikten kısa bir süre sonra yönetimi ele alan Hz. Ebû Bekir müslümanların ilk halifesi oldu. Küçük çaplı bazı ihtilaflar olsa da büyük çoğunluk ona biat etti. Hz. Ebû Bekir'e biati geciktiren Hz. Alî (ö.40/661) gibi Ebû Zer'in de biraz bekledikten sonra ona biat ettiği rivâyet edilir.⁸⁷ Hz. Alî'nin hilafete daha layık olduğu ve onun vereceği karara göre hareket etme düşüncesi biatını geciktirdiği görülmektedir. Ancak Ebû Zer başta olmak diğer sahabiler de halife seçiminde tercihlerinin gerçekleşmemiş olmasını bir fitneye dönüştürmemiş nihayetinde Hz. Ebû Bekir'e biat etmişlerdir. Ebû Zer Hz. Peygamber'in kendisine, "*Başu kuru üzüm tanesi olan Habeşli bir köle bile size emir olsa ona itaat et.*"⁸⁸ demesi yeni devlet başkanının kendi tercihi olmasa bile kendisine itaat edilmeyi hak ettiğini ve bu konuda işi fazla uzatmadığı görülmektedir. Ebû Zer bu tavrını hayatı boyunca devam ettirmiştir. Karşılaştığı yöneticilere bazı konularda eleştiriler getirmiş olsa dahi bunu onları iktidardan uzaklaştırma amacıyla yapmamış daha adil bir yönetim arzusuyla hareket etmiştir. İleriki yıllarda Şia'nın halife seçiminde Hz. Alî'nin hakkının gasp edilmesine karşı onun imametini savunan Mikdâd b. Esved (ö.33/653), Selman-ı Farisî (ö.36/656), Ebû Zer ile Ammâr b. Yâsir'in (ö.37/657) diğer halifelere kesinlikle biat etmedikleri iddialar⁸⁹ Ebû Zer'in bu tavrı ile çelişmektedir.

Hz. Ebû Bekir'in kısa süren hilafetinden sonra Hz. Ömer onun tercihi ile yeni halife olmuş ona biat edilmesi ile ilgili herhangi bir problem yaşanmamıştır. Onun döneminde fetihlerin çoğalması; müslümanların sahip oldukları toprakların genişlemesine bu vesileyle yeni kültürlerle karşılaşmalarına ve maddi açıdan bir

⁸⁴ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, s. 655.

⁸⁵ İbn Hişâm *a.g.e.*, II, s. 656.

⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 349.

⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, s. 180.

⁸⁸ Müslüm, *Umerâ* 36.

⁸⁹ Kummî, Ebû Halef Sa'd b. Abdullah; Nevbahtî, Ebu Muhammed el-Hasen b. Mûsâ b. el-Hasen b. Muhammed el- Bağdâdî, *Kitabü'l-Makalat Ve'l firâk*, Çev. Sabri hizmetli, Hasan Onat, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek) Ankara Okulu Yay. Ankara 2004, s. 87,88.

refah seviyesine ulaşmalarına olanak sağlamıştır. Müslümanlar Medine şehir devletinden geniş sınırlara sahip bir hükümlerlik sahasına sahip olmuşlardır. Bu dönemde Kudüs ve Mısır'ın fethedildiği savaflara katılan Ebû Zer, Hz. Peygamber'in kendisine yaptığı Allah yolunda cihad etme tavsiyelerini unutmadığını göstermiştir. Ebû Zer Hz. Peygamber'in kendilerine Mısır'ı fethedeceklerini zimmet ve akrabalık bağından dolayı oranın halkına iyi davranmayı tavsiye ettiğini⁹⁰ bildirmiştir. Bu akrabalığı sorgulayan İbn Hişâm (ö.218/833), Zührî'nin (ö.124/742) bundan kastın tüm Arapların atası olan İsmail'in ve annesi Hâcer'in Mısır'dan gelmiş olmasından kaynaklandığını ifade ettiğini, aktarmaktadır.⁹¹ Ebû Zer Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra Medine'den ayrılarak Şam'a gitmiştir.⁹² Ayrılığın sebebiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılammakla beraber onun yeni halifeye karşı bir tepki ile hareket etmediği onun döneminde birçok sahâbenin yaptığı gibi cihada katılma ve İslam'ı dünyanın dört bir yanına ulaştırma azmiyle Medine'den ayrılarak Şam'a yerleştiği görülmektedir. Ebû Zer Şam'da kaldığı müddetçe zamanının çoğunu mescitte geçirmiş⁹³ ibadetin yanında Hz. Peygamber'den duyduğu hadisleri insanlara anlatmış bununla birlikte Allah yolunda cihad için sürekli hazır beklemiştir.⁹⁴

Fetihler ile büyük bir ganimet elde eden müslümanlar beytülmalde büyük bir birikim sağlamışlardı. Cihada katılanlar başta olmak üzere halk büyük bir refaha kavuşmuştu. Yeni ekonomik yapı beraberinde yeni problemler getirmiştir. Ebû Zer'i sıkıntıya sokacak olayların başlangıcı Şam valisi olan Muâviye'nin devlet hazinesindeki tasarrufları olmuştur. Muâviye'nin yaptığı harcamalar ve buna karşı halkın ekonomik sıkıntılar yaşamasına Ebû Zer tepki göstermeye başlamıştır. Ardından Muâviye'nin onu Halife Hz. Osman'a şikâyet etmesiyle durum onun için daha sıkıntılı bir hal almıştır.⁹⁵ Şam'da Muâviye'nin lüks bir hayat yaşadığını çevresindeki müslümanlara yüklü maaşlar verdiğini ancak yoksul kesimlerin yokluk içinde kıvrandığını düşünen Ebû Zer⁹⁶ kendisinin Şam'dan çıkarılmasına sebep

⁹⁰ İbn Hişâm, *a. g. e.*, I, s. 7.

⁹¹ İbn Hişâm, *a. g. e.*, I, s. 7.

⁹² İbn Abdilber, *a. g. e.*, I, s. 252.

⁹³ el-Aktaş *a.g.e.*, 77.

⁹⁴ el-Aktaş *a.g.e.*, s. 77.

⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, II, s. 484.

⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *a. g. e.*, II, s. 484.

olacak olayların fitilini ateşlemiştir. İbnü'l Esîr'in anlattığı ve aslında Abdullah b. Sebe ⁹⁷'nin kıskırtması olduğunu düşündüğü olay, Ebû Zer ile Muâviye arasında iplerin kopmasına sebep olmuştur. Rivâyete göre, Abdullah b. Sebe, Ebû Zer'e gelerek Muâviye'nin "*Mülk Allah'ındır.*" dediğini⁹⁸ bu şekilde Muâviye'nin ucu açık bir mal tasarrufu fikrini oluşturduğu düşünen Ebû Zer, Muâviye'ye giderek mal ve mülkün neden müslümanlara değil de Allah'a ait olduğunu söylediğini sormuştur. O mülkün Allah'a ait olmasında ne sakınca olduğunu, gerekirse mal ve mülkün müslümanlara ait olduğunu da söyleyebileceğini ifade eder.⁹⁹ Ebû Zer ile Muâviye arasında tartışmaya sebep olan kenz anlayışına göre Ebû Zer, "*Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda infak etmeyenleri acıklı bir azap ile müjdele*"¹⁰⁰ ayetini bir müslümanın günlük yiyeceğinin dışında mal biriktirmemesi gerektiğine delil göstermiştir. Muâviye'nin bunu ihlal ettiğini Şam'da birçok müslümanın muhtaç olmasına rağmen kendisinin lüks ve şatafat içinde yaşadığını söylemiştir.

Ebû Zer sadece bu görüşü savunmakla kalmamış şehirde bir kamuoyu oluşturarak muhtaç insanların zenginler üzerindeki baskısını arttırmıştır.¹⁰¹ Muâviye el-Hamrâ Sarayı'nı yaptığında Ebû Zer ona "*Eğer beytülmalın parasından yaptıysan hain; eğer kendi paranla yaptıysan müsrifsin*" demiştir.¹⁰² Muâviye önce Ebû Zer'in bu konuda gerçekten samimi olup olmadığını test eder. Kendisine bir miktar para gönderir. Ebû Zer para eline geçer geçmez ihtiyaç sahiplerine dağıtır. Daha sonra ona haber göndererek bu parayı kendisine iade etmesi gerektiğini kendisine yanlışlıkla verildiğini söyler. Ebû Zer kendisine bir iki gün süre verilmesi halinde parayı tekrar toplayabileceğini şuan parayı dağıttığı için geri iade etmesinin mümkün

⁹⁷Abdullah b. Sebe İslam dünyasında fitneyi başlatıp Şiflik düşüncesini ilk ortaya atan kişi olarak bililir. Hz. Osman zamanında müslüman olmuş islam beldelerinin birçoğunda gezerek fitne çıkarmaya çalışmıştır. Önce Hz. Peygamberin vefat ettikten sonra tekrar geri döneceği (Ric'at) iddiasını ortaya atmış daha sonra Hz. Ali'nin Peygamberin vasisi olduğu halde hilafet konusunda hakkının yenildiğini öldükten sonra tekrar dönüp Arap toplumunu düzeltereğini söyler. Buna karşın Hz. Ali'nin, fitnessine engel olmak adına onu sürgün ettiği dile getirilir. Onunla ilgili bilgilerin tek kaynağı Seyf b. Ömer'in (Ö.?) güvenilir biri olduğu kanaati Abdullah b. Sebe'in tarihi bir şahsiyetten çok hayal ürünü bir kişilik olduğu siyasi tartışmaların bir malzemesi olarak kullanıldığını bir çok islam alimi, ve müsteşrikler tarafından dile getirilmiştir. Fığlalı, Ethem Ruhî, "Abdullah b. Sebe" *DİA*, I, s. 133.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, s. 484.

⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, s. 484.

¹⁰⁰ Tevbe 9/34

¹⁰¹ Taberî, Ca'fer Muhammed b. Cerîr, b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Tarih*, Darü't-Turâs, Beyrut 1967. IV, s. 285.

¹⁰² Aycan, *a. g. e*, s. 76.

olmadığını ifade eder.¹⁰³ Muâviye, bununla muhtemelen Ebû Zer'in mülkiyet konusunda samimi olmadığını düşünmüş ya da onun aleyhine Halifeye söyleyeceği bir delil elde etmek istemiştir.¹⁰⁴

Nihayetinde Hz. Osman'a durumun dayanılmaz bir hal aldığını Ebû Zer'in bu şekilde davranması halinde halkın kendisine karşı tepki göstereceğini ve yönetim boşluğu oluşacağını haber verir. Hz. Osman, Muâviye'ye Ebû Zer'i kendisine bir takım delillerle göndermesini ister.¹⁰⁵ Hz. Osman'ın delil olmadan Ebû Zer'i suçlayamayacağını böyle bir durumda Medine'de yaşayan diğer sahâbenin buna karşı çıkabileceğini kendisine karşı yavaş yavaş oluşan muhalefete malzeme oluşturabileceğini düşündüğü gözükmektedir. Her ne kadar Taberî (ö.310/923) Ebû Zer'in bir takım delillerle gönderildiğini söylese de somut olarak herhangi bir delil göstermemektedir.¹⁰⁶

Hz. Osman'ın talebi üzerine Medine'ye gönderilen Ebû Zer ile aralarında geçen konuşmalarda Hz. Osman, Ebû Zer'e, kenz konusundaki düşüncelerinin yanlış olduğunu, sahip olduğu zühd anlayışını herkese dikte edemeyeceğini¹⁰⁷ halife olarak insanları bu konuda zorlamaya hakkının olmadığını, ancak onları iktisatlı davranmaya teşvik edebileceğini ifade eder.¹⁰⁸ O esnada orada bulunan Kâ'b el-Ahbâr (ö.32/652)¹⁰⁹ söze karışarak tevbe süresindeki emri, zekâtını verdikten sonra bir müslümanın mal biriktirmesinde bir beis olmayacağı şeklinde yorumlayınca Ebû Zer ona çok sert tepki göstererek âsasıyla başına vurur. Onu Yahudilikten sıyrılmamakla itham eder.¹¹⁰ Yine başka bir rivâyete göre Kâ'b el-Ahbâr'a, "*Ey Kâ'b! ardından mal bırakıp ölen bir kimsenin kıyamette kalbini akreplerin sokması halinde onun için ne yapabilirsin?*" diye sorar. Hz. Osman Kâ'b el-Ahbâr'a bu derece baskı yapmasını hoş görmeyerek "*Allah'tan kork! Eline ve diline sahip çık.*"

¹⁰³ Taberî, *a. g. e*, IV, s. 283.

¹⁰⁴ Taberî, *a. g. e*, IV, s. 285.

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, s. 484.

¹⁰⁶ Taberî, *a. g. e*, IV s. 285.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *a.g.e*, II, s. 484.

¹⁰⁸ Taberî, *Tarih*, IV, s. 285.

¹⁰⁹ İsrailoğullarına ait rivâyetleri ile tanınan sahabidir. Cerh ve Ta'dil âlimleri onun güvenilir olduğunu söylerler. Ancak İsrailiyyâta ait rivâyetleri ve bazı sahabiler tarafından eleştirilmesi, çağdaş bazı düşünürlerin samimiyetini sorgulamalarına neden olmuştur. Kandemir, M. Yaşar, "Kâ'b el-Ahbâr" *DİA*, I, s. 2.

¹¹⁰ Rivâyette Ebû Zer, Kâ'b için "*Ey Yahudinin oğlu*" ibaresini kullanmıştır. İbn Esîr, *el-Kâmil*, II, s. 488.

diyerek onu susturur.¹¹¹ Ebû Zer Medine’de kaldığı kısa süre içinde Hz. Osman’ı Mervân b. el-Hakem’e ekonomik olarak sağladığı kolaylıklardan dolayı eleştirmiş¹¹² Şam’da yaptığı eleştirileri burada da yapacağıın işaretlerini vermiştir. Hz. Osman, Ebû Zer’in düşüncelerinin değişmeyeceğini ve kendisine de sıkıntı çıkarabileceğini düşünerek onu Medine’den Rebeze’ye sürgün etmeye karar vermiştir.¹¹³ Kaynaklarda Rebeze’nin Ebû Zer’in tercihi olduğu iddia edilmekle beraber Rebez’e dışında kendisine bir alternatif sunulmadığını görmekteyiz.¹¹⁴ Hz. Osman’a “*Medine de kalamayacaksam beni istediğim bir yere gönder*” dediği ancak bu isteğinin kabul görmediği anlaşılmaktadır. Gitmek istediği şehirlerin sırasıyla Mekke, Kudüs ve Mısır olduğu bildirilmektedir.¹¹⁵ Ebû Zer’in kendi talebiyle Medine’den ayrılmak istediğini söyleyen İbnü’l-Esîr (ö.630/1233), Ebû Zer’in Hz. Peygamber’in “*Şehirde binalar yükselince oradan ayrıl*” tavsiyesini dile getirdiğini bildirir.¹¹⁶ Zehebî (ö.748/1348) ve Taberî olayın bir sürgünden çok onun talebi olduğunu iddia ederler.¹¹⁷ Ebû Zer’in kendisi ile halife arasındaki bu anlaşmazlığın müslümanlara zarar verebileceği, bu yüzden şehirden çıkarılmasına rıza göstermiş olduğu söylene de her halükarda başka bir alternatifinin olmadığını düşünmekteyiz.

Tüm bu bilgileri değerlendirdiğimizde öncelikle tarihi kaynaklarımızın bu konuda fazla malumat vermediklerini, konuyu geçıştirdiklerini ve konuya tarihi olayları olduğu gibi anlatmaktan ziyade maslahat anlayışıyla hareket ettiklerini¹¹⁸ veya daha vahimi olan iktidarın baskı ve korkutmasına boyun eğerek bu konudaki görüşlerini ifade etmediklerini bu durumun onları objektiflikten uzaklaştırdığını görmekteyiz.¹¹⁹ Olayı farklı bir pencereden aktaran Mesûdî’nin bildirdiğine göre Ebû Zer’in üzerinde bir tecrit uygulandığı, fetva vermesinin engellendiği, hatta kendisiyle konuşmak isteyen bir sahabîyi kendisine bir zarar gelmesin diye uyarıp yanından

¹¹¹ Taberî, *Tarih*, IV, s. 285

¹¹² Belâzürî, Ebû’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbü’l-Eşrâf*, (thk. Süheyl Zekkâr) Darü’l-Fikr, Beyrut 1996, V, s. 541.

¹¹³ Ibn Kesîr, *a. g. e*, VII, s. 155.

¹¹⁴ Taberî, *Tarih*, IV, s. 285.

¹¹⁵ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, IV, s. 169.

¹¹⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, s. 485.

¹¹⁷ Taberî, *Târih*, IV, s. 285. Zehebî, *Târih*, III, s. 95.

¹¹⁸ Taberî, *Târih*, IV, s. 283.

¹¹⁹ Aycan, İrfan, *Saltanata giden yolda Muâviye b. Ebi Süfyan* Ankara Okulu Yay. Ankara, 2010, s. 11.

kalkmasını istediği söylenir.¹²⁰

Ebû Zer'in kenz görüşü konusunda yapılan değerlendirmelerden kayda değer başka bir görüşe göre onun zenginlerin mal-mülk biriktirmesini eleştirdiği dönemde müslümanlar arasında bir kıtlığın baş gösterdiği ve halkın açlıkla boğuştuğunu dolayısıyla onun bu görüşlerinin zamansal bir içtihat olduğu iddiasıdır.¹²¹ Bununla beraber Ebû Zer'in başını çektiği düşüncenin; yöneticilerin, Bizans ve Sâsâni kültürünün etkisiyle dalmış oldukları israf ve lükse karşı Tevbe sûresinin ilgili ayetini¹²² kullanarak tepki gösteren bir şiddet hareketi olduğunu iddia eden düşünceler de bulunmaktadır.¹²³ Bunun yanında İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu miras ayetleri nazil olduğunu dolayısıyla ihtiyaçtan fazla malı biriktirmenin bir sakıncasının olmadığını ayeti Kerîmede bahsedilen tehdidin zekâtını vermeyen müslümanlara ve mal biriktirip infak etmeyen ehli kitaba yapılmış bir uyarı olduğunu belirtmişlerdir.¹²⁴

Muâviye, Ebû Zer'e Tevbe sûresindeki mal biriktirme ile ilgili ayetin ehl-i kitap hakkında nazil olduğunu söyler.¹²⁵ Bu düşüncesinin sebebi ayeti Kerîmenin başında Yahudi ve Hristiyan din adamlarının halkın malını haksızlıkla yediğinden bahsetmiş olmasından kaynaklanır. O dönemde çeşitli zanaatlarla uğraşan Yahudilerin mali anlamda refah içinde olmaları ve hiçbir şeyi infak etmediklerinden böyle bir tehde maruz kalmış olduklarını düşündüğü görülmektedir. Kenz ile ilgili olarak Hz. Alî'nin dört yüz dirheme kadar bir biriktirmenin meşru olduğunu söylemesi yine zamansal başka bir fetvanın söz konusu olabileceğini göstermektedir.¹²⁶ Hz. Alî gibi âlim ve fakih bir sahâbenin mal biriktirmenin sınırlarını dört yüz dirhemle belirlemenin İslam hukuk prensipleriyle çeliştiğini bilmemesinin mümkün olmadığını düşündüğümüzde dönemsel fetva fikri güç kazanmaktadır. Her hâlükârda Ebû Zer'in karşı çıktığı kesimin yöneticilerden hesapsızca mal mülk edinip infak etmeyi sadece Zekât ile sınırlandıranlar olduğu görülmektedir. Ebû Zer'in kenz anlayışının söz konusu zamanda yaşanan kıtlıktan

¹²⁰ Mes'ûdi, Ebû'l Hasan Alî b. Hüseyin el- Hüzeli, *Mürücü'z-Zeheb*,(thk. Muhammed Abdulhamid), Mısır 1964, II, s. 350.

¹²¹ Aydınli, Abdullah "Ebû Zer el-Gıfârî" *DİA*, X, s. 268.

¹²² *Tevbe* 9/34.

¹²³ Hizmetli, *a. g. e.*, s. 441.

¹²⁴ Aydınli, "*Ebû Zer el-Gıfârî*" *DİA*, X, s. 268.

¹²⁵ Aydınli, "*Ebû Zer el-Gıfârî*" *DİA*, X, s. 268.

¹²⁶ Aydınli, "*Ebû Zer el-Gıfârî*" *DİA*, X, s. 268.

etkilendiği güçlü bir sebep olmakla beraber sadece dönemsel bir fetvaya indirgenmemesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Muâviye'nin oluşturduğu ekonomik sistemin fakir müslümanları gittikçe içinden çıkılmaz bir duruma soktuğunu düşünen Ebû Zer'in tepkisini halife ile karşı karşıya gelme hatta sürgün edilme pahasına dile getirdiği görülmektedir. Ebû Zer'in Abdullah b. Sebe'nin kışkırtmasıyla hareket edecek bir anlayışta olmadığını aksine fikirlerinin onun başından beri ona ait olduğunu düşünmekteyiz.

Muâviye'nin “*Mülk Allah'ındır*” sözü İslam tarihinde daha sonra yaşanan bir olay ile benzerlik göstermektedir. Siffin Savaşı'nda Hz. Alî'ye yenilmekte olan Muâviye mızrakların ucuna Kur'an sayfalarını yerleştirmiş, Hz. Alî taraftarı olan Hârici'ler önce onu “*Kur'ân ile savaşılmaz*” diye uyarmışlardır. İş hakemlere havale edilip Hz Alî hilafetten azledilince yine aynı grup “*Hüküm Allah'ındır*” diyerek Allah dışında bir hakem kabul ettiği için Hz. Alî'nin küfre girdiğini ve tevbe etmesi gerektiğini söylemişlerdir.¹²⁷ Muâviye'nin mülkiyete bakışında da önce mülkü Allah'a has kılıp insanların hiçbir şeye sahip olmadıkları iddiasıyla beytûlmalden sınırsız harcamalarına kılıf aradığı görülmektedir.

Ebû Zer'in mal paylaşımına bu denli itirazında yöneticilerin fütursuz harcamalarının etkili olduğu ve halktan fakirlik içinde bulunan bir kesiminin de bu itiraza yavaş yavaş destek verdiği ve beytûlmalden sıkça faydalanan varlıklı insanların rahatsız olmaya başladıkları görülmektedir.¹²⁸

1.8. Sürgünü ve Vefatı

Ebû Zer, Hz. Osman ile yaşamış olduğu anlaşmazlığa rağmen ona isyan etmediğini, onun şahsıyla bir probleminin olmadığını, kendisine bundan sonra da itaat edeceğini, halifeye karşı bir kötü niyet içinde olan insanlara ayak uydurmayacağını belirtmiştir.¹²⁹

Hz. Osman'ın iktidarının ikinci döneminde yaşadığı sıkıntıları değerlendiren Koçyiğit, Hz. Ömer'in sahâbenin ileri gelenlerini Medine'de tutmaya çalışmakla, risâletin ilk muhataplarının sahip oldukları yapıcı eleştirileri ve ilimdeki vukufiyetlerinden faydalandığını ve yönetimini daha güçlü bir hale getirdiğini buna

¹²⁸ Taberî, *Târih*, IV, s. 283.

¹²⁹ Zehebî, *Tarih*, III, s. 95.

karşın Hz. Osman'ın sahâbenin çeşitli şehirlere dağılmalarına izin verdiğini bu durum onun sahâbenin engin fikirlerinden faydalanmasına engel teşkil ettiğini belirtir.¹³⁰ Ancak Hz. Ömer'in fazla hadis rivâyetlerinden dolayı Ebû Zer'in de aralarında bulunduğu birkaç müslümanın Medine dışına çıkmasına izin vermediği ve onları kontrolü altında tutmaya çalıştığı görülmektedir.¹³¹ Sonuçta ilk iki halifenin çeşitli nedenlerle sahâbenin Medine dışına çıkmasına razı olmadıkları anlaşılmaktadır.

Koçyiğit, Ebû Zer'in tepkilerinde Abdullah b. Sebe'den etkilenmiş olma ihtimalinin ise çok zayıf olduğunu söylemekle beraber¹³² Ebû Zer'in müslüman olmadan önce sosyal hayat içerisinde insanlarla iletişimi çok iyi olmayan bedevi kültürden geldiğini bu özelliklerinin onu tepkisel bir kişiliğe büründürdüğünü söylemektedir.¹³³ Ebû Zer'in Hz. Osman'ın yakınlarına sağladığı olanakları ve onları devlet kaynaklarından hesapsızca faydalandırılmasını gözünde büyüterek buna karşı bir kamuoyu oluşturduğunu, “*Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanları acıklı bir azap ile müjdele*”¹³⁴ ayetine dayanarak fitneye sebep olduğunu ve ileride Hz. Osman'ın aleyhine oluşan hareketlere malzeme oluşturduğunu belirtir.¹³⁵ Ebû Zer'in Hz. Osman'ın yakınlarına sağladığı olanakları “*Gözünde büyüttüğü*” iddiası, dönemin yöneticilerinin şatafat ve israf içinde yaşamalarının İslam'ın adalet ve infak anlayışı göz önünde bulundurularak daha sağlıklı bir değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir.¹³⁶

Ebû Zer'e iki köle ve yol azığı verildikten sonra Medine'den ayrılmasına izin verilmiştir.¹³⁷ Rebeze'ye¹³⁸ doğru yola çıkan Ebû Zer'i, muhtemelen halife

¹³⁰ Koçyiğit, Talat, *Hadisçiler İle Kelamcılar Arasındaki Münâkaşalar*, TDV, Yay. X. Ankara 1989. s. 22.

¹³¹ el-Aktaş, *a. g. e.*, s. 95.

¹³² Koçyiğit, *a. g. e.*, s. 28.

¹³³ Koçyiğit, *a. g. e.*, s. 23.

¹³⁴ *Tevbe*, 9/34.

¹³⁵ Koçyiğit, *a. g. e.*, s. 24. Hz. Osman'ın ve valilerinin uygulamalarına karşı tepki gösteren sahabeden Abdullah b. Mes'ût, Mikdât b. Esved, Ammar b. Yâsir, Ebû Zer'e yapılan baskıların sonucu olarak yönetime karşı oluşan muhalefetin merkezden çevreye doğru yayılan bir isyan hareketine dönüştüğü iddiaları da bulunmaktadır. Bkz. Akay Nejat, *Hz. Osman Dönemi Fitne Olayları ve Temel Sebepleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012. s. 100, 170.

¹³⁶ Bkz. Aycan, *a. g. e.*, s. 85,86.

¹³⁷ Taberî, *Tarih*, IV, s. 285.

¹³⁸ Rebeze Medine'ye üç gün uzaklıkta bir köydür. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned* “*Hadisü Ebû Zer el- Gufâr*” XXXV, s. 215.

tarafından uyarılmalarından dolayı, Hz. Alî ve bir iki sahâbe dışında uğurlayan kimse çıkmamıştır.¹³⁹ Rebeze’de kaldığı süre boyunca Hz. Peygamber döneminde yaşadığı kanaatkâr yaşamını devam ettirmiştir. Kendisini ziyaret eden insanlar onun neden bu kadar kısıtlı imkânlarla yaşadığını sormaları üzerine, Hz. Peygamber’in kendisine yaptığı tavsiyeleri hatırlatıp mal ve mülkün insana bir yük olduğunu ve hesabını veremeyeceği şeye sahip olmak istemediğini ifade etmiştir.¹⁴⁰ Bu konudaki kararlılığını sürdürmüş ve yanında bulunan az miktarda yiyeceği misafirlerine ikram etmekten kaçınmamıştır.¹⁴¹ Rebeze’ye ulaştığında bir grup müslüman’a namaz kıldırarak üzere hazırlanan bir Habeşî, Ebû Zer’i görünce namaz kıldırması için davet etmiş ancak Ebû Zer bunu kabul etmeyerek ona tâbî olmayı daha faziletli bulmuştur. Ardından Hz. Peygamber’in kendisine “*Başında Habeşli bir köle de olsa onu dinle ve ona itaat et.*” sözünü hatırlatarak sünnete harfiyen tabi olduğunu göstermiştir.¹⁴²

Nihayet ölümü yaklaştığında eşi ağlayarak hem ölümü için üzüntüsünü belirtmiş hem de kendisini kefenleyecek güce ve imkâna sahip olmadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Ebû Zer üzülmemesini, Hz. Peygamber’in kendisinin ölümü ile ilgili söylediği sözlerin birçoğunun vuku bulduğunu, dolayısıyla öleceği zaman kendisini yol kenarına bırakmalarını, mutlaka bir grup müslüman tarafından defnedileceğini, bu konuda kaygılanmamasını söylemiştir. Eşine kendisini defnedecek kafilenin yakın zamanda geleceğini söyleyerek onlar gelmeden hazırlanmış olduğu yiyeceği yemeden ayrılmamalarını bunun kendisinin isteği olduğunu söylemiştir.¹⁴³

Ebû Zer vefat ettiğinde vasiyeti üzerine onu yol kenarına koydular. Umre için yola çıkmış olan ve içlerinde Abdullah b. Mes’ûd’un da olduğu Iraklı kabile oradan geçerken onu yol kenarında bulmuştur. Rivâyette “*Az kalsın develerimizle cesedini ezecektik.*” denilmektedir.¹⁴⁴ Kafileden biri vefat eden kişinin Hz. Peygamber’in arkadaşı Ebû Zer olduğunu söyler. Bunu duyan İbn Mes’ûd çok üzülür ve uzun süre ağlar. Hz. Peygamber’in Tebük Savaşı’nda Ebû Zer için söylediği “*Ebû Zer’e Allah*

¹³⁹ Belâzürî, *a.g.e*, V, s.544, X, s. 268.

¹⁴⁰ Heysemî, *a. g. e*, IX, s. 331.

¹⁴¹ Ahmed b. hanbel, *Müsned*, V, s. 156.

¹⁴² İbn Sa’d, *a. g. e*, IV, s. 232.

¹⁴³ Taberî, *Tarih*, IV, s. 308.

¹⁴⁴ İbn Sa’d, *Tabakatü’l-Kübrâ*, IV, s. 232.

rahmet etsin. Hz. Peygamber'in onun için dediklerinin aynısı oldu. Yalnız yaşadı, yalnız öldü ve yalnız hasredilecektir."¹⁴⁵ sözünü tekrar eder. Kafiledelikler Ebû Zer'in ölmeden önce hazırlattığı ve ikramı olan yemeği yedikten¹⁴⁶ sonra Ebû Zer'in ailesini yanlarına alarak Hz. Osman'a götürürler. Hz. Osman onları himayesine alır.¹⁴⁷

Ebû Zer'in hayatının birçok alanında olduğu gibi defnedilmesi ile ilgili bilgilerde de farklılık bulunmaktadır. İbnü'l-Ahnef'ten (ö.192/808) gelen rivâyette Kûfe ehlinin bir kafilenin umre vazifelerini yapmak üzere oradan geçerken ona bir selam vermek niyetiyle uğradıklarını, bu sebeple ölümünden haberdar oldukları bilgisi aktarılmaktadır.¹⁴⁸ Humeyd b. Hilâl'den (ö.70/689) gelen rivâyette oradan bu kabilenin ondan bir koyun satın almak için ona uğradıklarını bu esnada ölümünden haberdar olduklarını bildirir.¹⁴⁹ Vefat tarihi ile ilgili Belâzürî hicri 31 tarihini vermiş¹⁵⁰ ancak vefatının hicri 32 tarihinde olduğu kaynakların çoğunun kabul ettiği bir durumdur.

¹⁴⁵ Mizzî, Yusuf b. Adurrahman b.Yusuf Ebû'l Haccâc, *el-Kâmil*, (thk. Beşşâr Avvâd Marûf) Müessesetü'r-Risale, Beyrut (ty.) II, s. 148; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, VI, s. 96.

¹⁴⁶ Taberî, *Tarih*, IV, s. 308.

¹⁴⁷ İbn Sa'd, *a. g. e*, IV, s. 232.

¹⁴⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l Eşrâf*, IV, s. 169.

¹⁴⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l Eşrâf*, IV, s. 171.

¹⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l Eşrâf*, IV, s. 169.

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ ZER el-GIFÂRÎ'NİN HADİS RİVÂYETİNDEKİ YERİ

Aşağıdaki başlıklar altında bir sahâbe olarak Ebû Zer'in hadis rivâyetindeki yeri genel hatlarıyla anlatılarak rivâyet etmiş olduğu hadislerin sayısı, temel hadis kitaplarındaki konu dağılımları genel hatlarıyla ele alınacaktır. Ancak Ebû Zer'in rivâyetlerine geçmeden önce genel anlamda sahâbenin hadis ilmindeki yerine kısaca değinmekte fayda vardır.

2.1. Sahâbe ve Hadis İlmî

Arapça kökenli bir kelime olan sahâbe, arkadaşlık etmek ve bir kimseyle beraber bulunmak anlamlarına gelir.¹⁵¹ Sahâbenin kimler olduğu ile ilgili tartışmaların ayrıntılarına girmeden Ehl-i Hadis âlimlerinin büyük çoğunluğunun ittifak ettiği anlamı vermekle iktifa edeceğiz. Sahâbe, ona inanarak Hz. Peygamber ile karşılaşan ve müslüman olarak ölen kişidir. Bu tanımın içine onunla birlikteliği uzun veya kısa olan, ondan rivâyette bulunup bulunmayan, onunla savaflara katılıp katılmayan, onunla oturup konuşmasa dahi onu gören veya âmâlık gibi bir arızadan dolayı onu göremeyen herkes dâhil olmaktadır. Bu tanımı İbn Hacer (ö.852/1448) yapmaktadır.¹⁵² Bu tanım Ehl-i Hadisin görüşü olup bu tanımlamayı usulcüler kapsamı geniş tutulmasından dolayı kabul etmemişlerdir. Onlara göre kişinin bir an Hz. Peygamber ile karşılaşması, onunla bir kaç adım yürümesi ve ondan bir hadis işitmesi sahâbe olması için yeterli olmayıp, Hz. Peygamber ile uzun süre sohbeti olan ve onunla sürekli mülâki olan kişi sahâbe tanımına girer.¹⁵³

Her ne kadar hadislerin tedvini, tasnifi ve sistemli olarak rivâyeti ikinci ve üçüncü yüzyılı bulsa da Hz. Peygamber'in birinci derecen muhatapları olan sahâbe nesli, hadisin rivâyet edilmesinde en büyük etkiye sahip olma vasfını yitirmemiştir. İslamî tebliğin başlangıcından Hz. Peygamber'in vefatına kadar yakınında duran, hadisi öğrenme ve aktarma konusunda her türlü fedakârlığı gösteren, bununla beraber evini ailesini bırakıp yurdundan göç etmek zorunda kalan, onunla savaflara katılan

¹⁵¹ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Alî, el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-İhyâü't-Turâsî'l-'Arabîyye, Beyrut 1995, VII, s. 85.

¹⁵² İbnü'l Hacer, el-Askalânî, *el-İsâbe*, I. s. 158.

¹⁵³ Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb, *Takyidü'l-İlm*, İhyâü Sünnetü'n-Nebeviyye, Beyrut 1949. I. s. 29. Müslim, *ez-Zühd ve'r Rekâik* 72.

bu nesil hiç kuşkusuz Hz. Peygamber ile gelecek nesiller arasında en büyük bağı kurmuş olan zümredir. Hadis rivâyetindeki yerini anlatmaya çalıştığımız Ebû Zer, bu nesil içerisinde en şanslı sahâbeden biri sayılabilir. Hicretten sonra Hz. Peygamber'in Mescidinin yanında yaptığı odalarda ikamet eden Ehl-i Suffe içerisinde olması, onu Hz. Peygamber'e en yakın kesimin içerisine sokmuştur. Genel olarak maddî durumu kötü olup temel ihtiyaçlarını diğer müslümanların yardımı ile gideren buradaki müslümanlar, Peygamber ile beraber namaz kılıyor ve yakın sohbetinde yer alarak ona sorular sorma şansı buluyorlardı.¹⁵⁴

Hz. Peygamber hayatta iken sahâbe, karşılaştıkları problemleri ve Kur'an ayetlerinden anlamadıkları noktaları ona sorarak öğrenirlerdi. Bazen onların aldığı cevaplardan diğer sahabiler haberdar olmayabiliyordu. Hz. Peygamber hayatta iken onun sözlerinin sahâbe arasında yayılması çok ihtiyaç hissedilen bir durum da değildi.

İlk dönem hadis tarihi ile ilgili bilgi veren kaynaklar hadislerin yazılması konusunda iki farklı evreden söz etmektedirler. İlk evrede Hz. Peygamber hadislerin yazılmasını yasaklamıştır. İkinci evrede ise yazılmasına müsaade etmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî 'den (ö.74/693) rivâyet edilen hadiste Hz. Peygamber, *“Benden bir şey yazmayınız. Kim benden Kur'an'ın dışında bir şey yazdı ise onu imha etsin, benden rivâyet etmenizden sakınca yoktur. Kim benim adıma kasten yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın.”* buyurmuştur.¹⁵⁵ Ebû Hüreyre'den gelen rivâyette ise *“Biz hadis yazarken Hz. Peygamber yanımıza geldi, ‘Yazdığınız şey nedir?’ dedi. Biz de ‘Sizden işittiğimiz sözlerdir.’ dedik. Hz. Peygamber, ‘Allah'ın kitabının dışında başka kitap mı istiyorsunuz? Sizden önceki milletler Allah'ın kitabı dışında başka kitaplar yazdıkları için delalete düştüler.”* dediğini rivâyet etmiştir.¹⁵⁶ İlk devirde Hz. Peygamber'den işitilip muhafaza edilen hadislerin kitap halinde toplanıp yazılmadığı bir gerçektir. Bu devirde sahâbenin yazı bilgisi ve yazı malzemesi de buna imkân vermeyecek derecede yetersizdi.¹⁵⁷

Bu rivâyetler göz önünde bulundurulduğunda Hz. Peygamber'in Kur'an'ın yanında kendi sözlerinin yazılması halinde daha vahim sonuçlar doğurabileceği

¹⁵⁴ Hamîdullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev. Salih TUĞ, İrfan Yay. İstanbul 1993, I, s. 179.

¹⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, s. 24

¹⁵⁶ Bağdâdî, *a. g. e*, I, s. 34.

¹⁵⁷ Koçyiğit, *a. g. e*, s. 26.

uyarısında bulunmuştur. Hz. Peygamber'in hadislerinin yazılmasına izin vermemesinin çeşitli sebepleri vardır. En başta zamanın şartları içinde yazı malzemesinin yetersiz olması, okuma yazma bilen sahâbenin azlığı, yazılan hadislerin Kur'an ile karıştırılması ihtimali sayılabilir.

Hadislerin yazılmasına izin veren rivâyetlere bakıldığında Yemenli Ebû Şâh (ö?), Hz. Peygamber'in okuduğu hutbenin kendisi için yazılmasını talep etmiş, Hz. Peygamber de "*Ebû Şâh için hutbeyi yazınız.*" demiştir.¹⁵⁸ Ebû Hüreyre'nin rivâyetinde hafızasından şikâyette bulunan bir sahâbeye Hz. Peygamber, "*Elinden yardım iste.*" diyerek onu yazıya teşvik etmiştir.¹⁵⁹ Râfi' b. Hadîc (ö.73/692) "*Ya Resulallah! Sizden birçok şey işitiyoruz, onları yazalım mı?*" diye sormuş, Hz. Peygamber, "*Sakıncası yok yazabilirsiniz.*" demiştir. Abdullah b. Âmr (ö.65/684) Hz. Peygamberden işittiklerini yazmasıyla ilgili Kureyşlilerin kendisini eleştirmesini Hz. Peygamber'e arz edince "*Yaz! Nefsim yed-î kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki benden yalnız doğru olan sadır olur.*" demiştir.¹⁶⁰

Bu konuda değerlendirme yapan hadis tarihi kaynaklarına göre hadislerin yazım yasağı çok erken dönemde vuku bulmuştur. Bu durum müslümanların Kur'an'a olan ilgilerinin azalma ihtimali ile beraber hadislerin Kur'an ile karıştırılabileceği endişesinden kaynaklanmıştır. Kur'an'ın muhafaza edilme faaliyetleriyle ilgili süreçten sonra önceki emir kaldırılmış ve hadislerin yazılmasına izin verilmiştir.¹⁶¹ Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'in hadislerinden bir kısmını bir kitapta topladığı, ancak hata yapmış olabileceği endişesiyle Hz. Peygamber'e yanlış kelime veya ifade atfetmemek adına yazdığı bu risaleyi imha ettiği rivâyet edilir.¹⁶² Hz. Ebû Bekir'in bu hadis risalesini yazmış olmasında tereddüt olmamakla beraber hadisleri imha etmesi, takvasından kaynaklanan bireysel bir tercih olarak kabul edilebilir. Yazdıklarını imha ederken yazılmaması ile ilgili bir hüküm vermemiştir.

Hz. Ömer de ilk başta hadisleri yazdırmayı düşünüyordu. Sahâbe ile yaptığı

¹⁵⁸ Buhârî, *ilim* 33.

¹⁵⁹ Bağdâdî, *a.g.e.*, I, s. 65.

¹⁶⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen*, III, s.218.

¹⁶¹ Ibn Kuteybe, *Te'vil-ü Muhtelifi'l Hadis*, Çev. M. Hayri Kırbasoğlu, Kayıhan Yay. İstanbul 1978, s. 378.

¹⁶² Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârîki ed-Dımaşkî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, (thk. Abdurrahman b. Yahya el-Malemi), Darü'l Kütübü'l-İlmîye Beyrut 2012, I, s. 5.

istişareden sonra hadisleri yazmamaya karar vermiştir.¹⁶³ Rivâyete göre “Sizden evvel yaşamış kavimleri gözlerimin önünden geçirdim, onlar da böyle kitaplar yazmışlar ve kitaplara öylesine kapanmışlar ki Allah’ın kitabını terk etmişlerdir. Allah’ın hakkı için ben kendi hesabımdan Allah’ın kitabına bir şey ilave ettirmeyeceğim”.¹⁶⁴ diyerek hadislerin gelişigüzel yazılmasının ortaya çıkarabileceği sonuçlara dikkat çekmiştir. Hz. Ömer de Hz. Ebû Bekir’in izinden gidip tedbiri elden bırakmamış, Hz. Peygamber’in yasaklama döneminde dile getirdiği geçmiş ümmetlerin akıbetine uğrama endişesine tekrar vurgu yapmıştır. Ancak bu onun hadis yazımını yasakladığı anlamına gelmemektedir. Sadece hadislerin yazımı konusunda öncü olmayacağını göstermiştir. İlk müslümanlardan olan Ebû Zer ile ilgili okuma yazma bildiğine dair bir bilgiye sahip değiliz. Yaşadığı çevre ve yaşam şartları dikkate alındığında onun okuma yazma bilmediği ve ardından hadislerle ilgili herhangi bir yazılı metin bırakmadığı görülmektedir.

2. 2. Ebû Zer’in Hadis Rivâyeti

Hz. Peygamber ile görüşüp belli bir zaman diliminde sohbetinde bulunan sahâbe ile onu bir kere olsun görüp ondan bir şey dinleyip daha sonra vefatına kadar görüşemeyen sahabîler hadis rivâyeti açısından farklılık arz ederler. Sahâbe bu özelliğin dışında ayrıca bir kısmının okuma yazma bilmesi, hafızasının güçlü olması ve ilme vukufuyeti gibi özellikleriyle de farklılıklar gösterir. Bu bağlamda Ebû Zer’in ayırıcı özelliklerine baktığımızda öncelikle onu rivâyet konusunda farklı kılan hadis öğrenme ve öğrendiklerini rivâyet etme konusundaki hırsı ve gayretidir.¹⁶⁵ Hz. Peygamber ile geçirdiği zaman dilimine baktığımızda müslüman olduktan sonra İslam’ın temel prensipleri ile ilgili bazı bilgiler öğrendiğini, Kur’an’dan bir bölüm okuduğunu¹⁶⁶ ve okuduğunu özümseyip, kavminin arasına giderek tebliğde bulunduğunu görüyoruz. Yeni müslüman olan birinin tebliğ yapabilmesi için asgari düzeyde ihtiyaç hissettiği bilgileri almış olması gerekmektedir. Müslüman oluşu ile ilgili rivâyetlerde sık sık vurguladığı gibi Hz. Peygamber’e soru sormakla dinin

¹⁶³ Ece, Abdurrahman, *Câbir b. Abdullah ve Hadis Tarihindeki Yeri*, Bayburt 2016 Yayınlanmış Doktora Tezi, s. 33.

¹⁶⁴ Salîh, Suphî, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstulahları*, Çev. M. Yaşar Kandemir, MÜİF Yay. IX, İstanbul 2010. s. 29.

¹⁶⁵ İbn Sa‘d, *a. g. e*, II, s. 354.

¹⁶⁶ Heysemî, *a. g. e*, IX, s. 328.

gereklerini öğrenme konusundaki samimiyetini göstermiştir.¹⁶⁷ Soru sorma konusunda Hz. Peygamber'i kızdıracak düzeyde ısrar ettiğini gösteren Ebu Mersed'ten gelen rivâyette Ebû Zer'in Kadir gecesinin vaktini öğrenme konusundaki ısrarını göstermektedir. Rivâyete göre Hz. Peygamber bu gecenin ramazanın 7. ve 9. günlerinde aranmasını tavsiye etmiş. Daha fazla malumata sahip olmak isteyen Ebû Zer "*Hangi 7 ve 9*" diye sorunca Hz. Peygamber "*Eğer bana izin verilseydi onu da size söyledim.*" dediği, onun daha önce görülmeyen bir şekilde kızdığı rivâyet edilmiştir.¹⁶⁸ Ebû Zer'in bu ısrarı sadece malumat sahibi olmak istemesinden ziyade takvası ve Hz. Peygamber'in sünnetine bağlılığını göstermektedir.

Ebû Zer'in, Hz. Peygamber'den duyduğu sözleri unutulabilme ihtimaline karşı diğer sahâbeye teyit ettiği de oluyordu. Örneğin; Ebû Zer yatsı namazından sabah namazına kadar kılınabilecek vitir namazı ile ilgili Ebû Basrâ'ya Hz. Peygamber'den bir şey duyup duymadığını sormuş o da duyduğunu ifade etmiş, aynı şekilde Ebû Basrâ da Ebû Zer'e duyup duymadığını sormuş o da kendisinin de bunu Hz. Peygamberden duyduğunu söylemiştir.¹⁶⁹ Hz. Peygamber'e her şeyi sorduğunu, o kadar ki gökyüzünde uçan kuşla dahi ilgili bir şeyler öğrendiklerini,¹⁷⁰ namaz kılan kimsenin secde yerini temizlemesini bile sorduklarını belirtir.¹⁷¹ Soru sorma konusundaki ısrarı Ebû Zer'in öğrenmek istediği bilgileri ayrıntılarına kadar öğrenmeye çalıştığını bununla beraber Hz. Peygamber'in de müslümanların sorduğu tüm ayrıntılara cevap verdiği, bazen de onların sormayı unuttuğu konularda bile aydınlatıcı bilgiler verdiği görülmektedir.

Ebû Zer, Hz. Peygamber ile Medine döneminde Uhud veya Hendek Savaşı'ndan sonra bir araya gelmiş,¹⁷² vefatına kadar ondan ayrılmamıştır. Mekke ve Medine döneminde Hz. Peygamber ile bir arada olan bir sahabînin geçimini sağlamak için tarım veya ticaretle uğraştığını düşündüğümüzde Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde ne kadar uzun yaşamış olsa da onunla geçirdikleri zaman sınırlı olmuştur. Ancak onunla uzun yıllar geçirmemiş olsa da ona çok yakın duran Ebû Zer rivâyet konusunda birçok sahabîye göre daha avantajlı bir konum elde

¹⁶⁷ Buhârî, *Menâkıb*, 63.

¹⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed el Şeybânî el-Mervezî, *Müsned* (thk, Şuayb Arnavut) Müessesetü'r-Risâle, 2001. XXXV, s. 392. Bezzâr, *Müsned*, IX. s. 455.

¹⁶⁹ Heysemî, *a.g.e*, II, s. 239.

¹⁷⁰ İbn Sa'd *Tabakatü'l-Kübrâ*, II, 354.

¹⁷¹ Ebû Nuaym, *a. g. e*, I, s. 169.

¹⁷² İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, s.108.

etmiştir. Hz. Peygamber'den en çok hadis rivâyet eden Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber ile üç-dört yıla yakın zaman geçirmiş olabileceği düşünüldüğünde zamanın uzunluğu değil o zaman diliminde onu dinleme gayreti ve arzusunun önemi ortaya çıkar. Ebû Hüreyre, birçok müslüman tarlasında, bahçesinde çalışırken kendisinin Hz. Peygamber'i bir an için yalnız bırakmadığını ve onun her sözünü ezberlemeye çalıştığını söyleyerek hadis rivâyetindeki mümtaz konumunun tesadüf olmadığını göstermektedir.¹⁷³

Hz. Peygamber, Ebû Zer'in sadakati, doğruyu söyleme konusundaki cesareti, dürüstlüğü gibi özelliklerinden dolayı "*Yeryüzünde Ebû Zer'den daha doğru sözlü kimse yoktur.*"¹⁷⁴ *O yeryüzünde Meryem oğlu İsa'nın zühdü ile yürür.*"¹⁷⁵ şeklinde nitelemiştir. Hz. İsa'nın dünyayı elinin tersiyle ittiği ve bunu takipçilerine şart koştuğu kutsal kitaplarda sık sık işlenen bir husustur. Örneğin Kendisine takipçi olmak isteyen birine "*Bir eksiğin var. Neyin varsa sat, parasını yoksullara ver, böylece gökte hazinen olur.*"¹⁷⁶ Bu sözler üzerine adamın yüzü asılmış, üzülerək oradan uzaklaşmıştır. Hz. İsa öğrencilerine, "*Varlıklı kişilerin Tanrının egemenliğine girmesi ne güç olacak! Devenin iğne deliğinden geçmesi varlıklı kimsenin Tanrı egemenliğine girmesinden daha kolaydır.*"¹⁷⁷ demiştir. Onun Hz. İsa'ya benzetilmesi zühdü ve dünya malına önem vermemesi konusunda yapılan bir benzetmeden kaynaklandığı görülmektedir. Ebû Zer'in zühd anlayışıyla Hz. İsa'ya benzetildiği ile ilgili rivâyet Hz. Alî'ye sorulduğunda kendisi hem rivâyetin sıhhatini hem de gerçekten böyle olduğunu tasdik etmiştir.¹⁷⁸

Hz. Peygamber'in çeşitli özelliklerinden veya göstermiş oldukları bir fedakârlıktan dolayı övdüğü başka sahabîler de vardır. Cennet ile müjdelediği "*Abdullah b. Selâm, ümmetin en merhametlisi olarak Ebû Bekir, Allah yolunda en güçlüsü Ömer, hayâ sahibi Osman, ümmetin en güvenilir şahsiyeti Ebu Ubeyde b. Cerrâh, ümmetin içinde helali haramı en iyi bilen Muâz b. Cebel, Kur'anı en çok ve güzel okuyan Ebu Musa el-Eş'arî*"¹⁷⁹ ve *ümmetin en doğru sözlü olanı Ebû Zer*".¹⁸⁰

¹⁷³ İbn Sa'd, *a.g.e*, II, s. 362.

¹⁷⁴ İbn Sa'd, *a. g. e*, IV, s. 228.

¹⁷⁵ İbn Sa'd, *a. g. e*, IV, s. 228.

¹⁷⁶ Luka 12/33

¹⁷⁷ Markos 10/21-27

¹⁷⁸ İbn Abdilberr, *el- İstiâb*, I. s. 255.

¹⁷⁹ İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdulmelik, el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhü's-Sahîh-i Buhârî*, (thk. Ebû Temîm Yaser b. İbrâhîm), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2000. IX, s. 256.

şeklinde övülmüşlerdir. Muhakkak ki bu vasıfları taşıyan sahabîler bu isimler ile sınırlı değildir. Hz. Peygamber'in bu övgülerinin amacı, bu kişileri yüceltmekten çok gelecek nesillerin örnek alacağı mümin profilini belirtme çabasıdır.

Sahâbe, Hz. Alî'nin Ebû Zer ile ilgili söylediği "*İlminde âcîz kalmıştır.*"¹⁸¹ sözü ile Ebû Zer'in Hz. Peygamber'e sorduğu sorular neticesinde, "*Yemeğin kabı doldurması gibi*" zihninde birçok bilginin oluştuğu ancak bunları insanlara ulaştırma konusunda başarılı olamadığını belirtir. Hz. Alî'nin bu veciz sözü, Ebû Zer'in Hz. Peygamber'den almış olduğu ilmi algılama konusunda sıkıntı yaşamış olabileceği veya bilgi aktardığı kimselerin onun hassasiyetini algılamadıkları sonucu çıkarılabilir.¹⁸² Ebû Zer'in, Hz. Peygamber'den aldığı ilmin insanların anlamakta aciz kalmaları sebebiyle onu gizlemek zorunda kalmış olması da güçlü bir ihtimal olarak değerlendirilebilir.¹⁸³ Sonuçta Ebû Zer'in muhatapları ile bir iletişim problemi yaşadığını söylemek mümkündür.

Ebû Zer iman ve takva konusunda Hz. Peygamber'in en büyük talebelerinden biriydi. Bir gün Hz. Peygamber'e kendisine tavsiyede bulunmasını istemiş, Hz. Peygamber de ona "*Allah'tan hakkıyla korkmasını, bütün işlerin başının bu olduğunu*" söylemiştir.¹⁸⁴ Ebû Zer'in ilimde Abdullah b. Mes'ûd'a denk olduğu kabul edilmiştir.¹⁸⁵ Hz. Alî'den gelen bir rivâyette Hz. Peygamber, dünya hayatında zühd ile yaşayan kimseye Allah tarafından ledunnî ilim, hidayet, basiret ve gizli hallerin beyanının verileceğini söylemektedir.¹⁸⁶ Bu açıdan bakıldığında Ebû Zer'in zahidliği sayesinde ilim ve marifette bir mesafe almış olması mümkün gözükmektedir. Müslümanların ona çeşitli fikhî meseleleri danışması ilimde Abdullah b. Mes'ûd ile denk tutulacak kadar olmasa da fetva verecek düzeyde olduğunu göstermektedir. Kendisine halifenin fetva vermeyi yasakladığı söylenince boğazına kılıcın ucu konulsa bile Hz. Peygamber'den duyduğu bir sözü söylemekten geri durmayacağını söylemiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁰ İbn Battâl, *a. g. e.*, IX, s. 257.

¹⁸¹ İbn Sa'd, *a. g. e.*, II, s. 269.

¹⁸² İbn Sa'd, *a. g. e.*, II, s. 269.

¹⁸³ Âl'ul Fakîh, *a. g. e.*, s. 41.

¹⁸⁴ İbn Hacer, *a. g. e.*, V, s. 129.

¹⁸⁵ İbn Hacer, *a. g. e.*, V, s.129.

¹⁸⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, I, s.72.

¹⁸⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, s. 269.

Ebû Zer Hz. Osman'ın hac farızasını yerine getirirken Mina'da Hz. Peygamber'in uygulamasının aksine namazı kısaltmadığını duyunca çok sert tepki göstermiştir. Ancak kendisi de kalkıp dört rekât kılmıştır. Sahâbe hem çok sert tepki verip hem de Hz. Osman'ın uygulamasını niçin takip ettiğini söyleyince, Ebû Zer “*Halifeye muhalefet etmem daha kötü bir şey olur.*” diyerek fikhî bir konuda aynı görüşte olmasa bile halifenin uygulamasını bahane edip ihtilafi farklı bir noktaya çekmemiştir.¹⁸⁸

Ebû Zer'in Hz. Peygamber ile beraberliğinin diğer sahâbeye göre daha fazla olmasına rağmen rivâyetlerinin az olmasının sebeplerini sıralayan el-Aktâş belli başlı olarak şu sebepleri saymaktadır.¹⁸⁹ Hz. Peygamber'den sonra uzun süre yaşamaması ilk sebep olarak söylenebilir. Müksirûn olan sahabilerin hayatına baktığımızda birçoğunun ondan daha fazla yaşadığını görmekteyiz. Ebû Zer'in (32), Ebû Hüreyre'nin (58), Abdullah b. Ömer'in (63), Hz. Ayşe'nin (57) ve İbn Abbâs'ın (68) yılında vefat etmiş olduklarını düşündüğümüzde, hadis rivâyetinin daha yoğun yapıldığı yıllarda Ebû Zer'in vefat etmiş olduğu görülmektedir. Yaptığı rivâyetlere çok ihtimam göstererek belli konularda yoğunlaşması, kenz anlayışının insanları ondan uzaklaştırması ve ömrünün sonlarına doğru sürgün edilip insanlardan uzak kalması onun sahip olduğu ilme rağmen rivâyetlerinin beklenenden az olmasına sebep olmuştur.¹⁹⁰ Ebû Zer'in Mekke döneminde Hz. Peygamber'den uzak kalması, hadis rivâyeti konusunda çok azimli olmasına rağmen yaşamış olduğu zühd hayatı, muksirûndan olmamasının sebeplerinden sayılabilir

Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hadis rivâyeti konusunda büyük bir ihtimam gösterdiğini ve çokça hadis rivâyet eden sahabîleri uyardığını, bir kısmından söylediği sözleri doğrulatacak şahitler talep ettiğini biliyoruz. Hz. Ömer'in aralarında İbn Mes'ûd (ö.32/652) ve Ebû Zer'in de olduğu bir grup sahâbeyi rivâyetleri konusunda gözlem altında tutarak uyarılmış olması bu sahabîlerin çokça hadis rivâyet etmelerine engel teşkil etmemiştir.¹⁹¹ Eğer bu iddia gerçek ise söz konusu sahabîlerin bu yasağa fazla uymadıkları söylenebilir. Kanaatimizce bizzat kendisinin Ebû Zer'den rivâyeti olan Hz. Ömer'in bu tavrı hadislerin yazılmaması

¹⁸⁸ Heysemî, *a. g. e.*, IX, s. 157.

¹⁸⁹ el-Aktaş, *a. g. e.*, s. 96.

¹⁹⁰ el-Aktaş *a. g. e.*, s. 96.

¹⁹¹ el-Aktaş, *a. g. e.*, s. 95.

konusunda göstermiş olduğu hassasiyetine benzer bir tavır olarak görülmelidir. Hz. Ömer çeşitli İslam ülkelerindeki sahâbeye mektuplar yazıp onlara hadis rivâyeti konusunda kendilerinin aşırıya gittiklerini belirtip Medine’de toplanmalarını emretmiştir.¹⁹² Çağrılan bu kişilerin Abdullah b. Huzeyfe (ö.35/655), Ebû’ d-Derdâ (ö.32/652), Ebû Zer ve ‘Akabe b. Amr (ö?) olduğu¹⁹³ söylenir. Şeybânî’de (ö. 287/900) geçen rivâyette ise Ebû Zer’in ismi geçmemektedir. Ancak bu rivâyetin Ebû Zer dışındakiler için de çok sıhhatli bir rivâyet olmadığı gözükmemektedir. İbn Hazm (ö.546/1064), İbn A’râbî’nin (ö.543/1148) bu rivâyeti almasına¹⁹⁴ şaşırması ve Hz. Ömer’in sahâbeyi hadis rivâyetinden alıkoyması gibi bir durumun Hz. Peygamber’in sünnetinin tebliğine engel olmak anlamına geldiğini, hadisin mürsel olduğunu, onunla amel edilemeyeceğini zayıflığıyla beraber hapsetme lafzının hapisane için kullanılmadığını belirtmiştir.¹⁹⁵

Ebû Zer bir gün etrafında toplanan insanlara bazı konularda fetva verirken sahâbeden birinin “*Menedildiğin halde neden insanlara fetva vermeye devam ediyorsun?*” demesi üzerine, Ebû Zer “*Benim bekçim misim?*” deyip boynuna bıçağın keskin tarafını koysalar bile bundan vazgeçmeyeceğini¹⁹⁶ çünkü kendisine anlatılan bilgilerin birer malumat olmadığını, bunları Hz. Peygamber’den duyduğunu ifade etmiştir. Dârimî’de geçen rivâyetin isnadı zayıf kabul edilmekle beraber Ebû Zer’in üzerinde hiçbir baskının olmadığını söylemek mümkün değildir. Anlattığı bilgilerin farzlar, sünnetler ve insanların dinlerini doğru yaşamaları için gerekli bilgiler olduğunu, bunları anlatmasının boynunun borcu olduğunu, Allah’ın peygamberlerine verdiği beyan görevinin yanında âlimlerin de iyiliği emretme kötülükten sakındırma görevi olduğunu,¹⁹⁷ Hz. Peygamber’in kendilerine iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak ve insanlara sünneti öğretmeyi emrettiğini,¹⁹⁸ ifade ederek kendisine yönelik bu engellenme çabalarının fikrini değiştirmeyeceğini, Hz. Peygamber’in kendisine yaptığı tavsiyeleri ve emirleri ne olursa olsun

¹⁹² Ebû Reyye, *Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması*, Trc. Muharrem Tan, Yeni Zamanlar Yay. İstanbul 2013. s. 31.

¹⁹³ İbn A’râbî, Ebûbekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed El Maârifi, *el Avâsım Mine’l Kavâsım*, (thk. Muhiddin el-Hatib), Vezâretü’ş-Şuûnî’l-İslamiyye, Beyrut 1998, I, s. 73.

¹⁹⁴ İbn A’râbî, *a.g.e.*, I. s.73.

¹⁹⁵ İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd, *el-İhkâm fi usûlü’l Ahkâm*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Darü’l-Âfâkü’l-Cedîde, Beyrut (ty.) II, s. 139.

¹⁹⁶ Dârimî, *Mukaddime*, I. s. 562.

¹⁹⁷ İbn Battâl, *a. g. e.*, I. s.152.

¹⁹⁸ Dârimî, *Mukaddime*, I, s. 560.

anlatmaktan vazgeçmeyeceğini söylemiştir. Tüm bu verilerden Ebû Zer'in üzerinde bir baskının olduğu ancak engellenmenin içeriği ile ilgili bir bilgi dillendirilmediği için yasaklamanın onun tüm fetvalarını mı kapsadığı yoksa mülk edinme konusu ile sınırlı olup olmadığı açıklığa kavuşmuş değildir. Kanaatimizce Hz. Peygambere bu derece yakın seçkin bir sahâbenin her konuşmasının engellenme isteğinin mümkün olmayacağıdır. Büyük bir ihtimalle bu engellenme çabası Hz. Ömer'in vefatından çok sonraki bir dönemde onun kenz görüşü ile sınırlı olmuştur.

2.3. Rivâyetleri

Ebû Zer'in Hz. Peygamber'den 281 rivâyeti bulunmaktadır.¹⁹⁹ Rivâyetlerin tamamına yakınına sadece Hz. Peygamber'den almıştır. Muâviye'den de rivâyette bulunduğu iddiası söz konusu olsa da onunla ihtilafa düştüğü durumlarda ondan aktardığı bilgiler dışında bir rivâyetini tespit edemedik.²⁰⁰ Hz. Ömer, Abdullah b. Abbas (ö.32/653), Abdullah b. Ömer (ö.73/693) ondan rivâyette bulunan önemli sahabîlerdir.²⁰¹ En sahih isnadı Şam'lı râvilerin *سعيد بن عبد العزيز عن ربيعة بن يزيد عن أبي* tarikiyle rivâyet ettiği isnaddir.²⁰² Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde rivâyetlerinin 171 tanesi bulunmaktadır.²⁰³ Buhârî ve Müslim'de toplamda 33 rivâyeti bulunmaktadır. Bunlardan 19'u sadece Müslim'de, 2'si Buhârî'de, 12 rivâyet de Müttefekun aleyhtir.²⁰⁴ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan rivâyetlerin Şuayp Arnaût tarafından yapılan değerlendirmelerden elde ettiğimiz bilgilere göre toplam rivâyetlerinden 158 tanesi "Sahih", 22 tanesi "Sahih li-ğayrihi"²⁰⁵, 24 tanesi "Hasen"²⁰⁶ 11 tanesi "Hasen li-ğayrihi"²⁰⁷, 38 tanesi "Zayıf"

¹⁹⁹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endülüsî el-Kurtubî, *Esmâü's-Sahâbe* (thk. Abdulhamîd Sa'dîni) Mektebetü'l-Gurebâ, Kahire (ty) I. s. 34, Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gifârî", *DİA*, X, s. 268.

²⁰⁰ el-Aktaş *a. g. e.*, s. 97.

²⁰¹ Suphî Salîh, *a. g. e.*, s. 304.

²⁰² Suphî Salîh, *a. g. e.*, s. 304.

²⁰³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 215, 453.

²⁰⁴ Humeydî, ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh b. Abdillâh, *el-Cem' Beyne's-Sahîhayn*, (thk Alî Hüseyin Bevvâb) Darü'l İbn Hazm, Beyrut 2002. I, s. 167, 285.

²⁰⁵ Râvilerden birinin zaptının tam olmaması gibi, bir eksikliği sebebiyle sahih olamayan, ancak bu eksikliği başka bir rivâyetle giderilerek sahih derecesine çıkan hadistir. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. İstanbul 2012, s. 270.

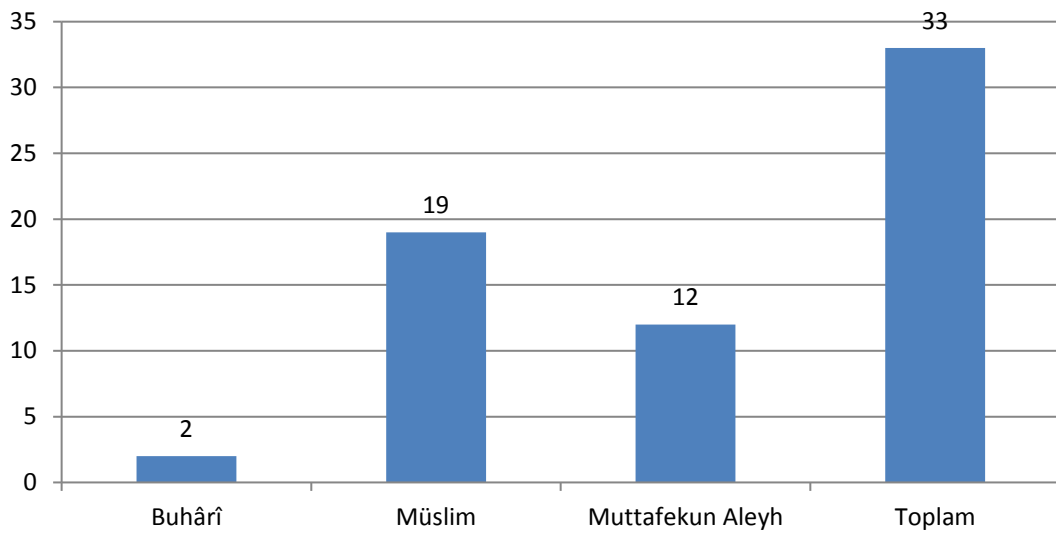
²⁰⁶ Adalet sahibi olupta zap sıfatı tam olmayan, bununla beraber tek başına rivâyet ettiği hadisi münker de sayılmayan kimsenin rivâyet ettiği hadistir. Abdullah Aydın, *a. g. e.*, s. 110.

²⁰⁷ Aslında zayıf olan ancak zayıflık sebebi muhtelif yollarla giderilen, böylece başka rivâyetlerin desteği ile hasen derecesine yükselen hadistir. Abdullah Aydın, *a. g. e.*, s. 111.

ve 1 tanesi “Münker ²⁰⁸”dir. Ayrıca “Âlî isnad ²⁰⁹” ile gelen 1 rivâyeti, bulunmaktadır.

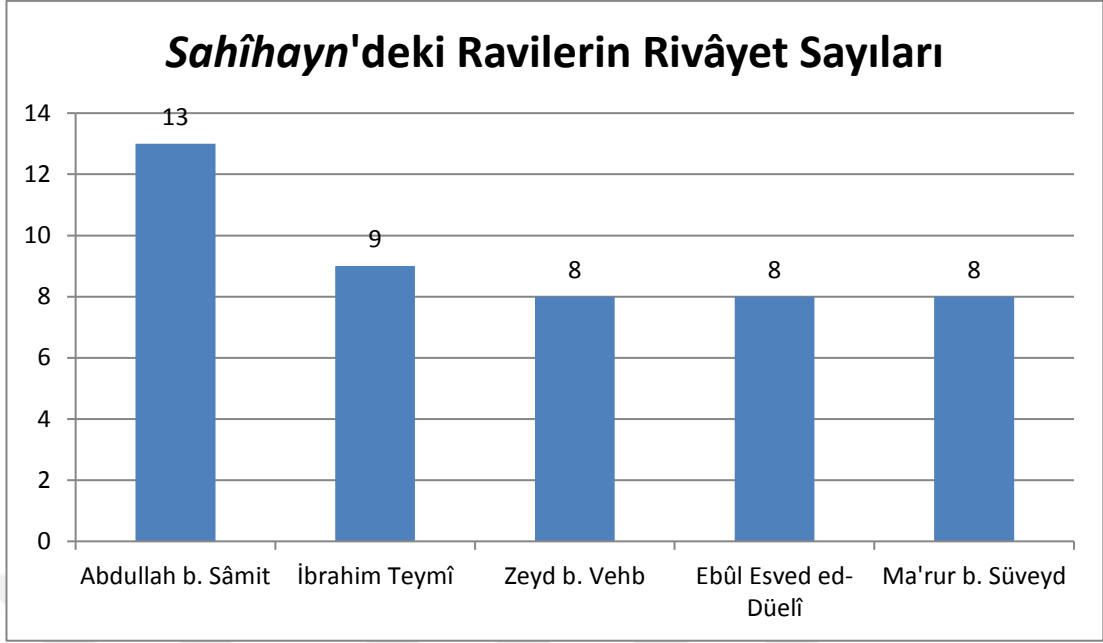
Hadis kaynakları içerisinde en mûteber iki kaynak olarak gösterilen Buhârî ve Müslimdeki rivâyet sayıları, ittifak ettikleri hadis sayısı ve toplam rivâyet sayıları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Sahihâyn'deki Rivâyetleri

²⁰⁸ Münker sayılan rivâyet İbn Sayyâd ile ilgili rivâyettir. Rivâyette Ebû Zer İbn Sayyâd'ın Deccâl olduğuna dair on defa yemin edebileceğini, hatta Hz. Peygamber'in kendisini bazı sorular sormak üzere İbn Sayyâd'ın annesine gönderdiğini onu doğurduğu zaman ağlama sesinin nasıl olduğunu sormasını istediğini anlatmaktadır. Sennetteki râvilerden Harîs b. 'Asîre'nin şîî propagandası ile meşhur olduğu dolayısıyla rivâyetlerini makbul olmadığı belirtilmektedir. Ancak söz konusu rivâyet başka kanallardan sahîh senetlerle rivâyet edildiği görülmektedir. Şuayb Arnavut, Ahmed b. Hanbel, *Müsneddeki ilgili rivâyetler ile ilgili değerlendirmeler*, XXXV. s. 247.

²⁰⁹ Âlî İsnâd, Aynı metnin birkaç isnadından veya metinleri farklı da olsa birkaç isnâddan ilk kaynağa, diğerlerine oranla daha az râvi ile ulaşan isnâda denir.

Buhârî ve Müslim'deki rivâyet sayıları toplam rivâyetleri içerisinde yaklaşık olarak % 12'ye tekabül etmektedir. Buhârî ve Müslim arasında rivâyet farkının fazla olmasının sebebi Müslim'in rivâyetini aldığı ancak Buhârî'nin ricâlinden olmayan Abdullah b. Sâmit, Amr b. Mersed, Ebû'l Esved, A'meş gibi râvilerden kaynaklandığı görülmektedir.

Ebû Zer'in rivâyetlerinin temel hadis kaynakları içerisindeki dağılımına ve sayısal değerlerine baktığımızda aşağıdaki verilere ulaşmaktayız.

Ebû Zer'in İlk Dönemden Günümüze Kadar Gelen Hadis Kaynaklarındaki Rivâyetleri			
Müellifin adı	Ö.	Eserin Adı	Rivâyet Sayısı
Ma'mer b. Râşid	154	<i>el-Câmi'</i>	14
Mâlik b. Enes	179	<i>el-Muvatta</i>	1
Abdullah b. Mubârek	181	<i>Müsned</i>	3
Ebu Yûsuf	182	<i>el-Âsar</i>	4
Ebû Dâvûd et-Teyâlisî	203	<i>Müsned</i>	36
Abdurrezzâk b. Hemmâm	211	<i>el-Müsennef</i>	24
el-Hümejdî	219	<i>Müsned</i>	8
İbn Ebî Şeybe	235	<i>Müsannef</i>	59
İshak b. Râhuye	238	<i>Müsned</i>	0
Ahmed b. Hanbel	241	<i>Müsned</i>	171
Abdullah b. Humejd	249	<i>Müsned</i>	3
Darimî	255	<i>Sünenü'd-Darimî</i>	24
Buhârî	256	<i>el-Câmiu's-Sahih</i>	14
Müslim	261	<i>el-Câmiu's-Sahih</i>	19
Ebû Dâvûd	275	<i>es-Sünen</i>	26
Tirmizî	279	<i>es-Sünen</i>	27
Bezzâr	292	<i>Müsned</i>	117
Nesâî	303	<i>es-Sünen</i>	19
Ebu Ya'la el-Mavsilî	307	<i>el-Müsned</i>	3
İbn Hüzeyme	311	<i>es-Sünen</i>	11
Serrâc	313	<i>Müsned</i>	11
Ebû 'Avâne	316	<i>Müstehrec</i>	23
İbn Hibbân	354	<i>Sahîh</i>	47
Taberânî	360	<i>Mu'cemü'l Evsat</i>	70
Taberânî	360	<i>Mu'cemü'l Sağîr</i>	13
Taberânî	360	<i>Mu'cemü'l Kebîr</i>	14

Dârekutnî	385	<i>es-Sünen</i>	4
Hâkim Nîsâbûrî	405	<i>El-Müstedrek</i>	42
el-Beyhakî	458	<i>Es-Sünenü'l Kübrâ</i>	51
Beşşâr Avvâd ve Diğerleri	-	<i>el- Müsnedü'l Musannef</i>	161
İbn Kesîr	774	<i>Câmi'u'l-Mesânîd ve's Sünen</i>	220

2.3.1. Müştehîr Rivâyetleri

Ebû Zer'den rivâyet edilip halk arasında meşhur olan üç rivâyet tespit ettik. Bunların ilki Hakîm'in *Müstedrek*'inde Menakıb-ı Ebû Zer bölümünde yer alan "Yalnızlık, kötülerle oturmaktan; iyilerle oturmak, yalnız oturmaktan hayırlıdır." rivâyetidir.²¹⁰ İkincisi Tâberî'de geçen Hz. Alî'nin imameti ile ilgili rivâyettir.²¹¹ Üçüncüsü ise Müslim'de geçen "Kırât diye isimlendirilen Mısır'ı mutlaka fethedeceksiniz, oranın halkına iyi davranın çünkü aranızda akrabalık ve merhamet hakkı vardır."²¹² rivâyetidir.

2.3.2. Ebû Zer Adına Rivâyet Edilen Mevzû Rivâyetler

Hadis ilminin en önemli konularından biri şüphesiz ki hadislerin sıhhat problemidir. Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde isnada çok gerek duyulmadığından sahâbenin kendi içerisinde rivâyet etikleri hadislerin sıhhati tartışılmazdı. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra ileri gelen sahabîler başta olmak üzere birçok sahabî onun adına söylenen söz daha önce duymadıkları bir söz ise ona temkinli yaklaşmaya başladılar. Bu dönemde yapılan eleştiriler genellikle hadisi Hz. Peygamber'den duyan sahabînin yanlış veya eksik anlaması şeklinde

²¹⁰ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et- Türkî el- Misrî, *et-Tezkire fi ehâdîsi'l-Müştehire*, (Mustafa Abdulkâdir Tâha) Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1986. I, s. 126.

²¹¹ Zerkeşî, *a. g. e*, I, s. 175.

²¹² Zerkeşî, *a. g. e*, I, s. 191.

yapılan eleştiri ve düzeltmelerdir.²¹³ Ancak ilerleyen yıllarda müslümanların karşılaşmış olduğu problemler, siyasi ve mezhebî ayrışmalar rivâyetler ile ilgili daha ciddi bir durumu ortaya çıkarmıştır. Hadis uydurma faaliyeti denilen bu sürecin başlangıcını Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme götüren yorumlar olmakla beraber, genel itibariyle Hz. Osman'ın hilefetine ikinci dönemindeki icraatları nedeniyle ona karşı eleştirilerin dozunun artması ve zamanla müslümanlar arasında bir fitneye dönüşen hareketlerle birlikte başladığı söylenebilir. Abdullah b. Sebe'in özellikle Hz. Alî ile ilgili uydurduğu rivâyetler, yaşanan bu kargaşa ve iç çatışmalar nedeniyle kontrol edilemez bir hale dönüşür. Hadis uydurma faaliyeti hicri 35/40 yıllarına tekabül eder.²¹⁴ Fitnenin artması, Hz. Osman'ın ve ardından Hz. Hüseyin'in şahadeti çeşitli fırkaların oluşmasına sebep olmuştur. Kullandıkları naslarla yetinmeyip kendi fikirlerini destekleyecek rivâyetlere ihtiyaç hisseden bu gruplar hadis uydurmakta bir beis görmemişlerdir.²¹⁵

Mevzûat ile ilgili temel kaynaklarda birçok sahabî ile ilgili uydurma rivâyetler nakledildiği gibi Ebû Zer adına da uydurulan rivâyetler bulunmaktadır. Rivâyetleri değerlendirirken çoğunlukla İbnü'l-Cevzî'nin *el-İlelü'l ve Mevzuât*, İbn Arrâk'ın *Tenzihü's-ş-şerî'a*,²¹⁶ adlı eserlerinden faydalandık Uydurmaların büyük bir bölümü aşağıda Ebû Zer'den yapılan rivâyetlerde de görüleceği gibi Şîa kaynaklı uydurmalarıdır. Bunların tesbiti ve mevzûattan sayılma sebeplerini öğrenmek Ebû Zer'in hadis rivâyetindeki yerinin anlaşılması açısından faydalı olacağını düşünüyoruz. Rivâyetlerin metnini tamamen yazmak yerine bir cümle ile rivâyetin özünü yazıp varsa rivâyet ile ilgili cerh ve tadil âlimlerinin yorumlarına yer vereceğiz. Ebû Zer'e isnad edilen mevzû rivâyetlerden tespit edebildiklerimiz şunlardır.

1- “Gök ile yer ve yedinci sema ile arş arasındaki mesafenin bilgisi ve Allah (c.c)’ın

²¹³ Bu konuda en önemli kaynaklardan biri Hz. Ayşe'nin sahâbeye yaptığı eleştiri ve düzeltmeleri derleyen Zerkeşî'ye ait “*el-İcâbe li İrâdi Ma'stedrekethu Â'işe 'alâs-Sahâbe*” (thk. Saîd el-Efgânî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1985. adlı eseridir.

²¹⁴ Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri*, Rağbet Yay. V. baskı, İstanbul 2013. s. 51,52.

²¹⁵ Ece, Abdurrahman, *Câbir b. Abdullah ve Hadis Tarihindeki Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bayburt 2016. s. 287.

²¹⁶ Mevzûat ile ilgili önemli kaynaklardan biri olan *Tenzihü's-ş-şerî'a* ve İbn Arrâk İle ilgili yapılan kayda değer çalışmalardan biri için bkz. Tuncer, Muhammed, *İbn Arrâk'ın Hayatı ve Tenzihü's-ş-şerî'a adlı eseri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi SBE, Şırnak 2017.

orada bulunacağı...”²¹⁷

2- “Çakıl taşlarının Hz. Peygamberin ve sırasıyla dört halifenin elinde tesbih getirmesi, bırakılınca susmaları... ”²¹⁸

3-“Basra halkının mescitler ve müezzinlerin hürmetine beladan muhafaza edilmiş olması... ”²¹⁹

4- “Bekâr kimsenin şeytanın kardeşi olduğu ve evliliğin fazileti... ”²²⁰

5- “Allah için sevmek, Allah için buğz etmek... ”²²¹

6- “Recep ayının orucunun fazileti... ”²²²

7- “Zengin kimseye tevazu gösteren kimsenin dininin üçte ikisini kaybedeceği... ”²²³

8-“ Tövbe için kılınacak namaz ve yapılacak dua... ”²²⁴

9- İnsanların çocuk büyütme yerine köpek yavrusu yetiştirmeyi daha hayırlı göreceği bir zamanın geleceği... ”²²⁵

10-“Esmâ'nın cennette üç eşinden birini tercih edebileceği bunun da huyu en güzel olanın olacağı... ”²²⁶

11- “Çok sevildiğin yere az git... ”²²⁷

²¹⁷ Cürkânî, İbrahim b. Hüseyin b. Ca'fer ebu Abdullah el-Mihzanî, *el-Ebâtil vel-Menâkîr* (thk. Abdurrahman Abdulcebbâr) Darü'l-Samiî, Riyad 2002. I, s. 199. Senetteki A'meş'ten dolayı hadis münker sayılmıştır.

²¹⁸ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l Ferec Cemalüddin Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî *el-İlelü'l Mütênâhiye fi'l Ehâdisi'l Vâhiye*, (thk. İrşâdü'l Hakkü'l-Eserî), Pakistan 1981, I. s. 202. Nesâî'ye göre Muhammed b. ebi Humejd için “ليس بشيء” der, dolayısıyla rivâyeti batıldır.

²¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *a. g. e*, I, s. 312. Muhammed b. Yunûs el-Kedimî'den dolayı sahîh değildir. İbn Hibbân onun sikât adına 1000 hadis uydurduğunu söyler.

²²⁰ İbnü'l-Cevzî, *a. g. e*, I, s. 118. Bîşr b. Atiyye'nin sahâbeden olup olmadığı meçhuldür.

²²¹ İbnü'l-Cevzî, *a. g. e*, II, s. 247. Senetteki ravilerden Yezid'in “ليس بشيء” olduğu ibn mübârek ve Sevrî tarafından da teyip edilmektedir.

²²² İbnü'l-Cevzî, Ebü'l Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî *Mevzuât*, (Abdurrahman Muhammed Osman) Mektebetü'l Selefîyye, Medine 1966. II, s. 207. Yahya b. Maîn senetteki ibn Sâib'in “ليس بشيء” olduğu, Buhârî ve Dârekutnî'ye göre metrûk sayılmıştır.

²²³ İbnü'l-Cevzî, *Mevzuât*, III, s. 139. Senetteki Beşir b. Zâ'dân' dan dolayı mevzû sayılmıştır. İbn Maîn onun için “ليس بشيء” derken, yine senetteki Ömer b. sûbh “متهم به” ve ibn Hibbân tarafından da hadis uyduran biri, Dârekutnî'ye göre “متروك” sayılmıştır.

²²⁴ İbnü'l-Cevzî, *Mevzuât*, II, s. 134. İsnattaki Mucâhil'den dolayı Mevzû sayılmış kendisinin açıkça hadis uydurduğu ve çok zayıf delillerle cesurca sözler söylediği bilinir. Hadis batıl ve münker sayılır.

²²⁵ İbn 'Arrâk, Ebü'l Hasen Nüreddin Alî b. Muhammed b. Alî el-Kinânî, *Tenzihü'ş-şerî'a*, (Abdulvahap Abdullatif, Abdullah sadîk el-ğimârî) Darü'l Kütübî'l İlmiyye, Beyrut 1399. II, s. 211. Zehebi senetteki Seyf b. Miskîn'in Zayıf bir ravi olduğunu söylerken Hâkim rivâyetinde tek kaldığını söyler.

²²⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l Mütênâhiye*, I, s.189. senetteki Nuh'un meçhul olduğu, Lahik'in Ebu Zer'den işitmediğini söyleyen Buhârî rivâyetin mevzû olduğunu söyler.

²²⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l Mütênâhiye*, II, s. 252. Abdullah b. Amr bu sözün cahiliyeden kalma bir

12-“Kim benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın...”²²⁸

13-“Anne rahminde çocuğun şakî veya saîd olacağını sorulması²²⁹

14-“Hz. Âdem’e inen ayetlerin 29 harften oluştuğu, alfabedeki harflerin 29 ve “Y” tek harf olduğu.²³⁰

15-“Kazvîn şehrinin fazileti.²³¹

Rafizîlerin Hz. Alî’nin fazileti ile ilgili birçok hadis uydurdıkları, amaçlarına ulaşmak için sahâbeyi ve diğer râvileri alet ettikleri görülmektedir.²³² Ebû Zer’in Hz. Alî’ye yakınlığı dolayısıyla adına uydurulan rivâyet sayısının arttığı görülmektedir. Uydurulan rivâyetlere baktığımızda şunlar göze çarpmaktadır.

1-“Ben ve Alî, Âdem yaratılmadan bin yıl önce aynı nurdan yaratıldık...”²³³”

2-“Hz. Peygamberin Hz Alî için “ Sen bana ilk inanan ve kıyamet gününde benimle kucaklaşacak ilk kişisin...”²³⁴

3-“Ben nebilerin sonuncusuyum, Ali ve zürriyeti ise kıyamete kadar imametın varisidirler...”²³⁵

4-“Kıyamet gününde insanların Ali’nin bayrağı altında ‘havz’ın başında toplanacağı...”²³⁶

5- “Hz. Peygamberin ve Hz. Ali’nin ruhunun doğrudan Allah tarafından kabzedileceği²³⁷ Bu rivâyetler Hz. Peygamber adına Şiiliği yaymak için delil olmak üzere uydurulmuş rivâyetlerdir.

Mevzû rivâyetlere baktığımızda en çok Hz. Alî ve Şiflik ile ilgili

darb-ı mesel bir söz olduğunu söyler.

²²⁸ İbnü’l-Cevzî, *Mevzuât*, I, s. 70. Rivâyet birçok kanaldan sahih olarak gelmesine rağmen Ebû Zer’in rivâyetinde olduğu senedinden dolayı mevzuattan sayılan rivâyetlerde bulunmaktadır.

²²⁹ Ibn Arrâk, *a. g. e. I*, s. 196.

²³⁰ Ibn Arrâk, *a. g. e. I*, s. 250.

²³¹ Ibn Arrâk, *a. g. e. II*, s. 60. Senetteki Hüseyin b. Ziyâd el-Lü’lû’den dolayı rivâyet uydurma kabul edilmiştir.

²³² Ece, *Câbir b. Abdullah ve Hadis Tarihindeki Yeri*, s. 290.

²³³ İbnü’l-Cevzî, *Mevzuât*, I, s. 340. Rafizî olup hadis uyduran Cafer b. Ahmed tarafından uydurulmuştur. İbn ‘Adîy onun hadis uyduran biri olduğuna inandığını söyler.

²³⁴ İbnü’l-Cevzî, *Mevzuât*, I, s. 344. İbn Hibbân Sennetteki İbâd b. Ya’kûb’un aşırı bir Şif olduğu münker hadis uydurduğunu söyler. Ancak İbnü’l-Cevzî, Buhârî’nin ‘İbâd’tan tahrîc yaptığını söyler. Yine sennetteki Muhammed b. Abdullah İbn Maîn tarafından “ليس بشيء” kabul edilir.

²³⁵ Muhammed b. Ganevî’nin hadis uyduran bir rafizî olarak bilinir. İbn Hibbân senetteki İbrâhîm b. Abdullah’ın hadisleri kendine göre düzenleyip sikâ râviler adına rivâyet etmekle itham edildiğini söylemektedir. İbnü’l-Cevzî, *Mevzuât*, I, s. 377.

²³⁶ İbnü’l-Cevzî, *Mevzuât*, I, s. 389. Senette Mucâhîl’in olması ve rivâyetteki kapalılıktan dolayı Hz. Peygamber’e isnad edilemez.

²³⁷ İbnü’l-Cevzî, *Mevzuât*, I, s. 14.

uydurmaların olduğunu görmekteyiz. İslam dünyasında Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan ve daha sonraki yıllarda Şîhlerin Hz. Alî'nin imameti ile ilgili uydurduğu rivâyetler, fırkalar arasında oluşan bu çatışmada kendi fikirlerini Hz. Peygambere dayandırma gayreti ve özellikle Hz. Ali'ye yakınlığı ile tanınan Ebû Zer üzerinden bir uydurma faaliyeti yapıldığı görülmektedir.

Ebû Zer'den gelen rivâyetlerin bir kısmı cerh ve tadil âlimlerince tenkide tabi tutulmuş ve İsnâdlarda yer alan şağıdaki râvileri cerh etmişlerdir. Rivâyetlerin isnadında yer alan Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö?) için zayıf olduğu, Meymûn b. Ebî Şeybê onun sika olmadığı belirtilmiştir. Rabi' b. Ebî Harrâş (ö?) ve Ebû'l Buhterî'nin Ebu Zer'den semâi yoktur. Münzîr ve Alî b. Âsım mechûl râvi sayılmıştır. İbni Ya'la inkıtâ yaparak almıştır. Alî b. Zeyd b. Ca'dân zayıf râvi kabul edilmiştir. Cimir b. Atiyye mechûl, Süleymân b. Ebî Osman zayıf, 'İclî ise Ebû Zer'den duymamıştır. İbn Ne'im mechûl, Ebi Amr ed-Dimeşkî metrûk, İbn Yezîd Cuhfi zayıf, İbni Leylâ sû-i hıfz, İbn Kesir mevlâ benî Haşim mechûl, Dureyb b. Nufeyr Ebû Zer'i görmeden rivâyet etmiş, Ebü'l Men'e, Mezaîm b. Muâviye, Halid b. Vahbân mechûl ve Derrâc zayıf râvi olarak görülmüşlerdir.²³⁸

2.4.1. Ebû Zer'den Rivâyette Bulunanlar ve Rivâyet sayıları

Daha önce de ifade edildiği gibi Ebû Zer rivâyetlerinin tamamına yakını Hz. Peygamber'den almıştır. Enes b. Malik (ö. 93/711), Hz. Ömer ve oğlu Abdullah, Gûrşete b. Hurr, Gazîz b. Hâris ve Ebû Muravîh el-Gıfâri, Huzeyfe b. Useyd.²³⁹ Ondan rivâyet eden başlıca sahabîlerdir. Ondan rivâyet eden tabiinlerin²⁴⁰ isimleri ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki rivâyetlerinin sayısı aşağıdaki şekildedir.²⁴¹

- 1-Ahnef bin Kays: 6
- 2- Usâme b. Selmân:1
- 3-Ahbân b. Ebi Zer,²⁴²
- 4-Cübeyr b. Müfeyr el- Hadremî: 3
- 5-Halid bin Vahbân: 3,
- 6-Hurşete b. Hurr: 10,

²³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsneddeki ilgili rivâyetler ile ilgili değerlendirmeler*, (thk. Şuayb Arnâvût)

²³⁹ İbn Hacer, *a. g. e.*, XII, s. 90.

²⁴⁰ İbn Hacer, *el- İsbâbe*, II, s. 74.

²⁴¹ Mizzî, Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1983, XXXIII, s. 295-296.

²⁴² Ebû Zer'in kız kardeşinin oğludur.

- 7-Rabi' b. Hirâş: 1
8-Zûr b. Hubeyş: 1
9-Zeyd b. Tıbyân: 1
10-Zeyd b. Vehb el-Cühenî: 11
11-Zeyd b. Yesi':1
12-Sait b. el-Müseyyeb: 2
13-Selme b. el Ekve': 1
14-Süveyd b.Gaflete: 1
15-Şehr b. Avşeb: 1
16-Sa'saate b. Muâviye el-Temîmî: 4
17-Tahfete el-Gıfarî: 1
18-Asım b. Süfyân b. Abdullah el-Sekafi: 1
19-Abdullah b. Şakik el-Akilî: 3
20-Abdullah b. Sâmit: 36
21-Abdullah b. Abbas: 2
22-Abdullah b. Ved'iye el-Ensârî: 1
23-Abdurrahmân b. Huceyrete: 1
24- Abdurrahmân b. el-Mihrî:1
25- Abdurrahmân b.Ganem el-Eş'arî: 4
26- Abdurrahmân b. Ebî Leylâ: 4
27-Ubeyd b. Hashâşî: 2
28-Ubeyd b. Umeyr el-Leysî: 2
29-Ata b. Yesâr: 1
30-Amr b. Becdân el-Amirî: 1
31-Amr b. Meymûn el-Evdî: 3
32-Huzeyf b. el-Hâris:2
33-Kays bin Ubâd el-Mısrî:1
34-Malik b. Zeyd el-Hemedanî:1
35-Nurset el-Zemarî Mâlik b. Mersed'in annesi: 1
36-Muâviye b. Hadic el-Kindî: 1
37-Ma'rur b. Süveyd: 19
38-Mevruk el-İclî: 2

- 39-Musa b. Talha bin Ubeydullah:2
 40-Meymun b. ebî Şeybe: 3
 41-Yahya b. Ma'mer: 2
 42-Yezid b. Şerîk: 1
 43-Ebûl Ahvâz: 3
 44-Ebû İdris Havlanî: 1
 45-Ebû Esmâ el-Rahmî: 2
 46-Ebûl Esved el-Düelî: 15
 47-Ebû Basrate el-Gifarî: 1
 48-Ebû Temim el-Ceyşânî: 5
 49-Ebû Harp b. ebi'l-Esved: 1
 50-Ebû Zur'a b. Amr b. Cerir: 1
 51-Ebû Sâlim el-Ceyşânî: 1
 52-Ebû Seriate el-Gifarî: 1
 53-Ebû Süleyl el-Kaysî:1
 54-Ebû Selâm el-Esved: 1
 55-Ebû Şa'sa el-Harebî: 1
 56-Ebû Abdullah el-Cisrî: 1
 57-Ebû Abdurrahman el-Hablî: 1
 58-Ebû Osman el-Hindî: 1
 59-Ebû Ali el-Ezdî:1
 60-Ebû Murvah-Gıfârî: 3
 61-Ebû Mervan el-Eslemî:1
 62-Ebû Muslim Cezmî:1
 63-Ebû Müslim el-Havlânî:1
 64-İbnü'l Havtekiye: 2
 65-Cesera b. Decâce'el-Amirî: 2
 66-İbrahim et-Teymî: 11.

Buna göre Ebu Zer'den Abdullah b. Samit 36, Ebü'l Esved ed-Düelî 15, Ma'rur b. Süveyd 15, İbrahîm et-Teymî 11, (11 rivâyetini de babasından almıştır.) Zeyd b. Vehb 11, Herşete b. Hurr 10, Ahnef b. Kays 6 en fazla rivâyet edenlerin hayatlarına ve hadis ilmindeki yerlerine bakmakta fayda olacaktır.

2.4.2. Abdullah b. Sâmit el-Gıfârî el-Basrî (ö.70/689)

Ebû Zer'den en çok rivâyeti bulunan Abdullah b. Sâmit, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Ebû Zer'in tüm rivâyetlerinden tekrarlarla beraber 36, tekrarsız 25 rivâyeti bulunmaktadır. Bezzâr'ın *Müsned*'inde bu sayı tekrarsız 22 rivâyet olarak yer almaktadır. Onun dışında Huzeyfe b. Yemân, Hakem b. Amr el-Gıfârî, Râfi b. Amr, Abdullah b. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ömer ve Hz. Ayşe'den rivâyette bulunmuştur.²⁴³ Onunla ilgili yapılan yorumlarda sika olduğu konusunda ihtilaf yoktur. İbn Hacer, İbn Hibbân ve Zehebî'ye göre sika bir râvidir. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, ondan rivâyette bulunmuşlardır. Buhârî *Sahih* 'inde ondan rivâyette bulunmamış olsa da *el-Edebü'l Müfred* adlı eserinde rivâyetlerine yer vermiştir. Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu halde kitaplarına almadıkları rivâyetleri bir araya getiren *Müstedrek*'te Abdullah b. Sâmit'in Ebû Zer'den yapmış olduğu 10 rivâyet yer almaktadır.²⁴⁴ *el-Müstedrek* üzerine değerlendirmelerde bulunan Zehebî bu rivâyetlerden 7 tanesinin Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğunu, 2 tanesinin de sahih olduğunu belirtmiş, 1 tanesi ile ilgili ise yorumda bulunmamıştır. Kanaatimizce Abdullah b. Sâmit'in Ebû Zer'den ve diğer sahâbeden yaptığı rivâyetlerin karşılaştırması ile yapılacak bir çalışma sonucunda Buhârî'nin onun ile ilgili kanaatinin nedenine ulaşılabilir. Zehebî, Abdullah b. Sâmit ile ilgili yaptığı değerlendirmesinde hüccet olamadığını söyleyenlerin olduğunu belirttikten sonra kendisi onu sika kabul etmektedir.²⁴⁵

2.4.3. Ebü'l Esved ed-Düelî (ö.69/688)

İsmi Zâlim b. Amr b. Süfyân b. Cendel ed-Düelî birçok sahabîden yaşça büyük olmakla beraber Hz. Peygamber'i görmediği için tabiinden sayılır. Kaynaklarda künyesi ed-Dilî şeklinde de geçer. Arap nahvinin esaslarını ilk defa

²⁴³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV. s. 120.

²⁴⁴ Nîsâbü'rî, Nîsâbü'rî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ) Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990 *el-Müstedrek*, I, s. 68, II, s. 169, III, s. 387, 502, 684. IV, s. 554, 559.

²⁴⁵ İbn Hacer, İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Matbaatü'd-Dairetü'ül-Maârif, Hindistan 1908. V, s. 264.

ortaya koyarak ve Kur'ân-ı Kerîm'e hareke sistemini getirerek şöhret bulmuştur.²⁴⁶ Kur'ân-ı Kerîm'i Hz. Alî ve Hz. Osman'dan okuduğu, Hz. Alî'nin ondan nahiv ile ilgili bilgileri yazmasını istediği, yazdıktan sonra da onu takdir ettiği bildirilir. Ayrıca Ebü'l Esved ed-Düelî şiirle de ilgilenmiştir. Kendisine ait bir divanı bulunmaktadır. Cemel ve Sıffin savaşlarında Hz. Alî tarafında yer alan koyu bir Şia taraftarı olarak bilinir. Buna rağmen Hz. Ömer, Hz. Osman, Zübeyr b. Avvâm gibi sahâbeden rivâyette bulunmuştur. İbn Hacer ve Zehebî'ye göre sika sayılır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Ebû Zer'den tekrarlarla 18, tekrarsız 14 rivâyet ile en fazla rivâyet edenlerden biri olmuştur. Bezzâr'ın *Müsned*'inde bu sayı tekrarsız 5 rivâyet olarak yer almaktadır. Bu rivâyetlerin 8 tanesi *Sahihayn*'de yerini almıştır. Ondan, oğlu Yahya b. Ya'mer, İbn Büreyde, Güfrete'nin mevlası Ömer rivâyette bulunmuşlardır.²⁴⁷

2.4.4. Ma'rûr b. Süveyd el-Esedî (ö. ?)

Tabiînin büyüklerindedir. Ebû Zer'den, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde tekrarlarla 15, tekrarsız 10 rivâyeti bulunmaktadır. Bezzâr'ın *Müsned*'inde bu sayı tekrarsız 6 rivâyet olarak yer almaktadır. Bunların 8 tanesi *Sahihayn*'de de yerini almıştır. Buhârî'nin ricalinden sayılır. Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ömer, Ümmü Seleme'den de rivâyette bulunmuştur. Vâsıl b. Hayyân, A'meş, İsmail b. Reça', Muğire b. Abdullah el-Yeşkûrî ondan rivâyette bulunmuşlardır. İbn Hacer Yahya b. Maîn ve İbn Hibbân'a göre sika sayılmıştır.

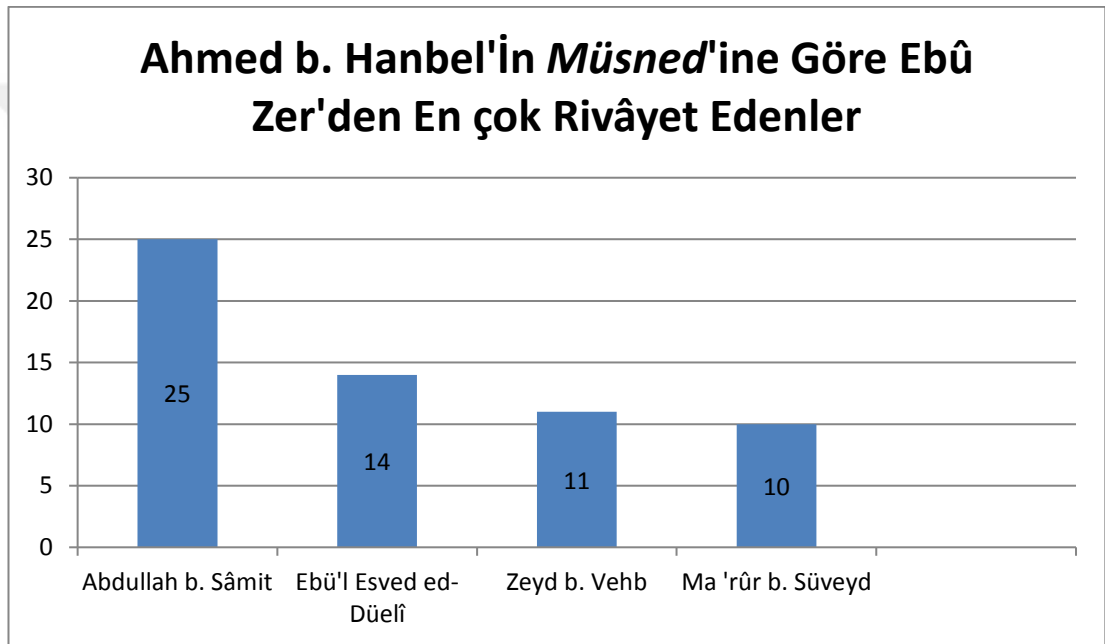
2.4.5. Ebû Süleymân Zeyd b. Vehb el-Cühenî el-Kûfî (83/702)

Medine'nin batısında Yenbû' bölgesinde yerleşen kabilesi ile birlikte hicretin ardından müslüman olmuştur. Kabilesinden bir heyetle Hz. Peygamber'i görmek üzere yola çıktı ancak Medine'ye varmadan Hz. Peygamber vefat ettiği için onu görememiştir. Cemel ve Sıffin savaşlarında Hz. Alî'nin saflarında yer almıştır. Hz. Ömer, Osman, Ali, Berâ b. Âzib, Hüzeyfe b. Yemân ve Abdullah b. Mes'ûd gibi sahâbîlerden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden A'meş, İsmail b. Ebû Hâlid, Hammâd b. Ebî Süleyman, Hakem b. Uteybe, Ebû İshâk es-Sebiî gibi tabiînin büyükleri rivâyette bulunmuştur. Hz. Alî taraftarı olmakla beraber Hz. Osman'a karşı

²⁴⁶ Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, "Ebü'l-Esved ed-Düelî" *DİA*, X. s. 312.

²⁴⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IV, s. 83

düşmanlık yapmadığından Şiflikle itham edilmemiştir.²⁴⁸ Mevlası, kendilerine namaz için imamlık yaptığında bedenini saran güzel bir elbise giydiğini, cenaze namazı için dört tekbir getirdiğini, “Allah’ın rahmeti, bereketi, mağfireti, en güzel selat-ı ve selamı üzerinize olsun.” şeklinde selam verdiğini bildirir.²⁴⁹ Zehebî ve İbn Hacer’e göre sika sayılmıştır. Ebû Zer’den 8 tanesi *Sahihayn*’de de yer alan 11 rivâyeti bulunmaktadır. Bezzâr’ın *Müsned*’inde bu sayı tekrarsız 6 rivâyet olarak yer alır.

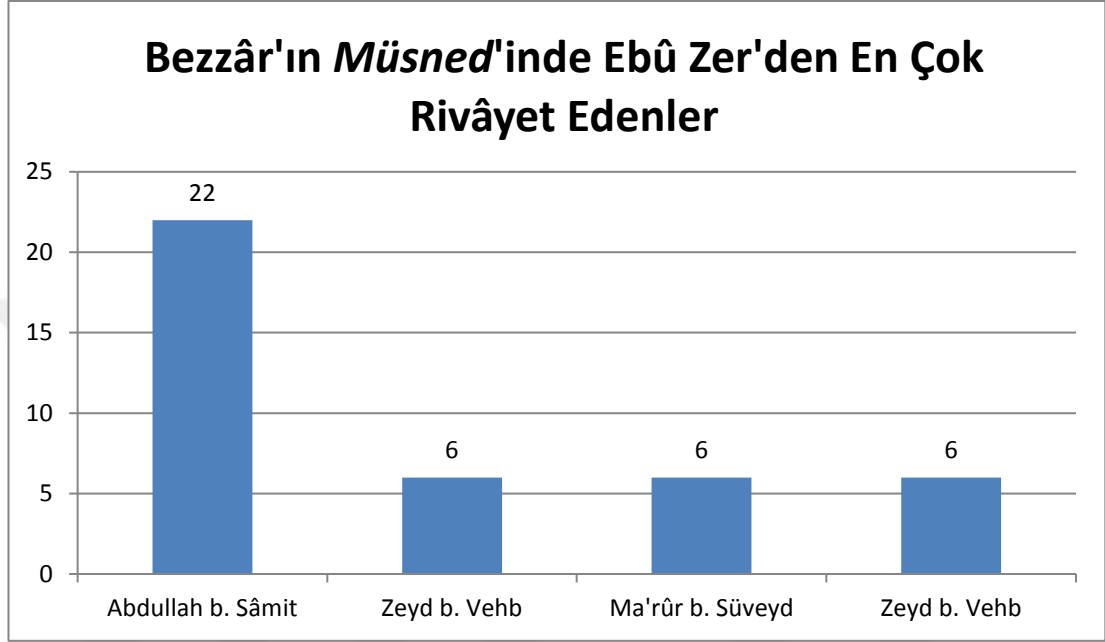

Ebû Zer’den en çok rivâyette bulunan ve hayatlarının bir kesimini ele aldığımız ilk dört râviye baktığımızda her dördünün de ittifakla sika olduğu, Abdullah b. Sâmit dışındakilerin *Sahihayn*’in ricali oldukları görülmektedir. Abdullah b. Sâmit’in de Müslim’in ricali olduğu ve Buhârî’nin rivâyetlerini *Sahih*’ine almadığını ancak *el-Edebü’l Müfred* adlı eserinde hadislerini aldığını görmekteyiz. Onun rivâyette bu denli önde olması Ebû Zer ile dayı-yeğen ilişkisinin etkisi büyüktür. Her dört râvinin de Hz. Alî’ye yakınlığı göze çarpmakta ancak Hz. Osman ve Hz. Ömer’e düşmanlık beslemedikleri ve onlardan rivâyette buldukları

²⁴⁸ Halit Özkan, “Zeyd b. Vehb” *DİA*, XXXIV. s. 324.

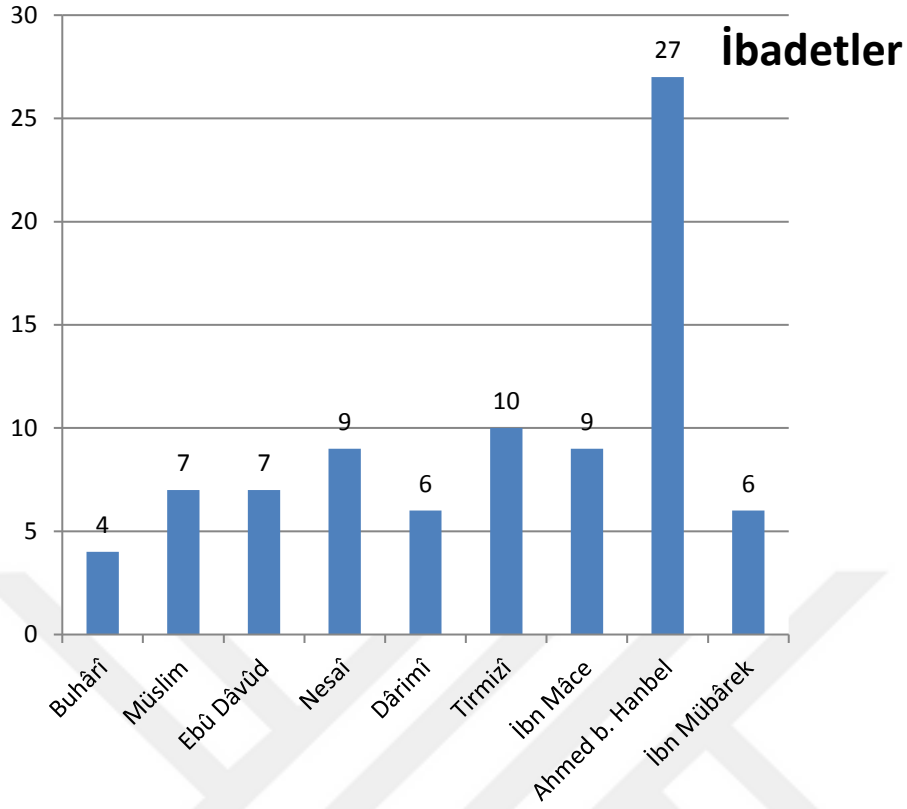
²⁴⁹ İbn Sa’d, *a.g.e*, VI, s. 160.

anlaşılmaktadır.

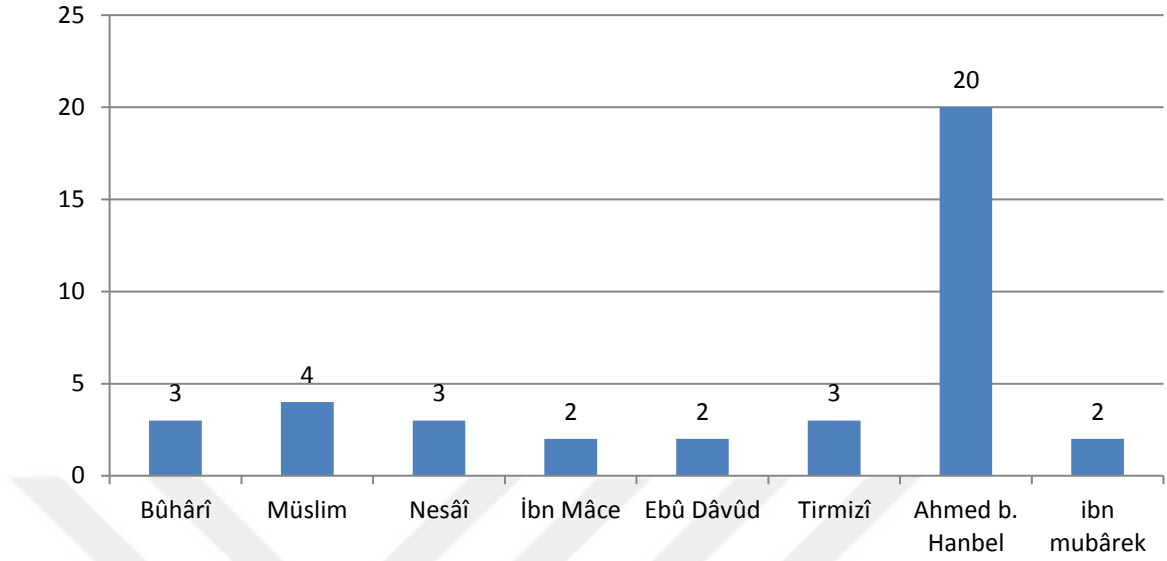
Ebû Zer'den gelen rivâyetlerin dağılımına baktığımızda Ahmed b.Hanbel'in Müsned'inde 271 Ebu Dâvûd et-Teyâlisî Müsned'inde 36 rivâyetinin bulunduğu görülmektedir. İbâdât ile ilgili en fazla rivâyetin namaz konusunda olduğu görülmektedir. Bunun yanısıra oruç, zekât ve az da olsa hac ile ilgili rivâyetleri de bulunmaktadır. Allah'ın mağfireti, zühd, salih amel ve gaybî haberler sırasıyla en çok rivâyet edilen konu başlıklarıdır.

Rivâyetlerin konularına göre kaynaklardaki durumu şu şekilde gösterilebilir.

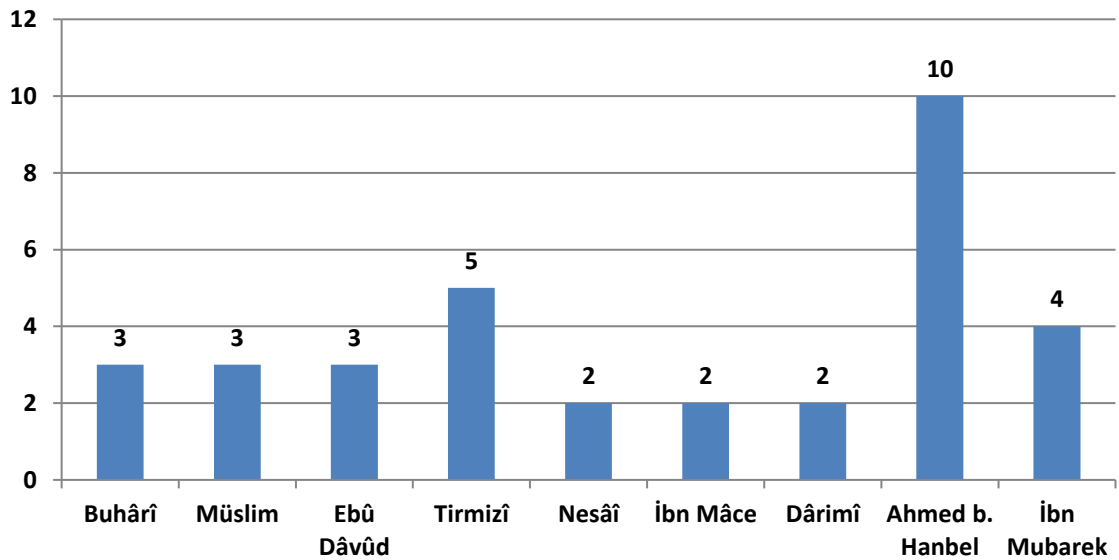
İbadetler ile ilgili rivâyetlerine baktığımızda en fazla rivâyetinin 27 rivâyetle Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde olduğu görülmektedir. Bu durum eserin Müsned türü eser olmasından ve Ebû Zer'in rivâyetlerini en çok barındıran eser olmasından kaynaklanmaktadır. Tirmizî'de 10 rivâyeti Nesâî ve İbn Mâce de de 9 rivâyeti bulunmaktadır.

Allah'ın Mağfireti ve Kudreti

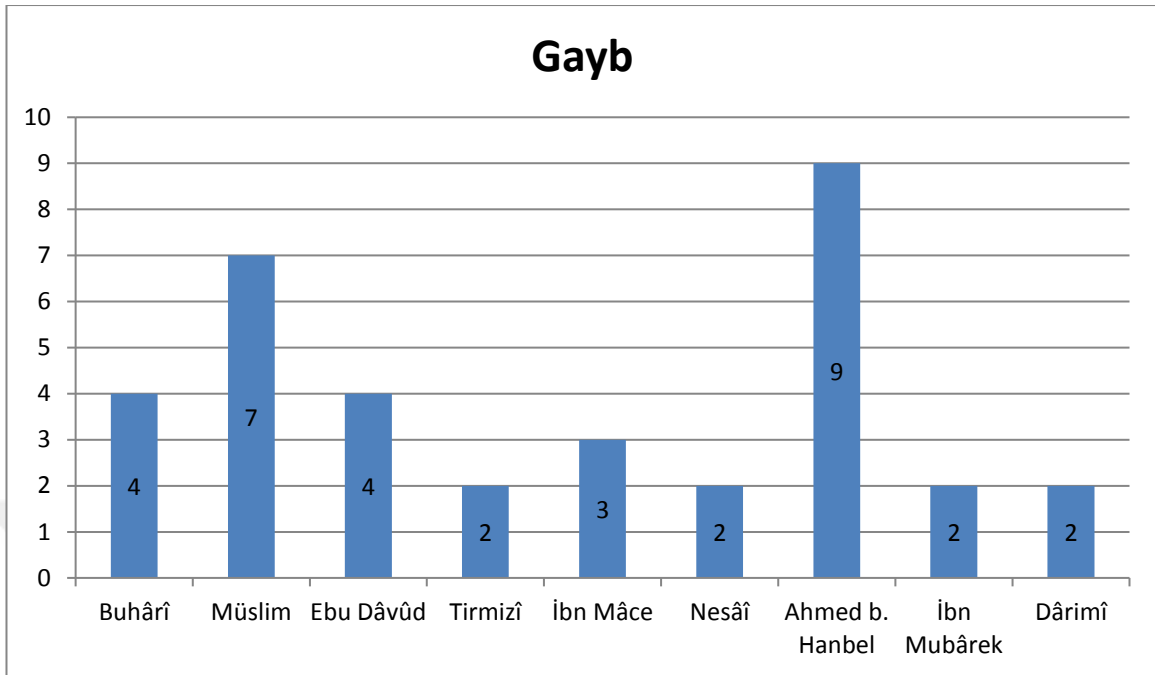

Allah'ın Mağfireti ve Kudretini bildiren rivâyetlerine baktığımızda yine en fazla rivâyetin 20 rivâyet ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*inde olduğu görölmektedir.

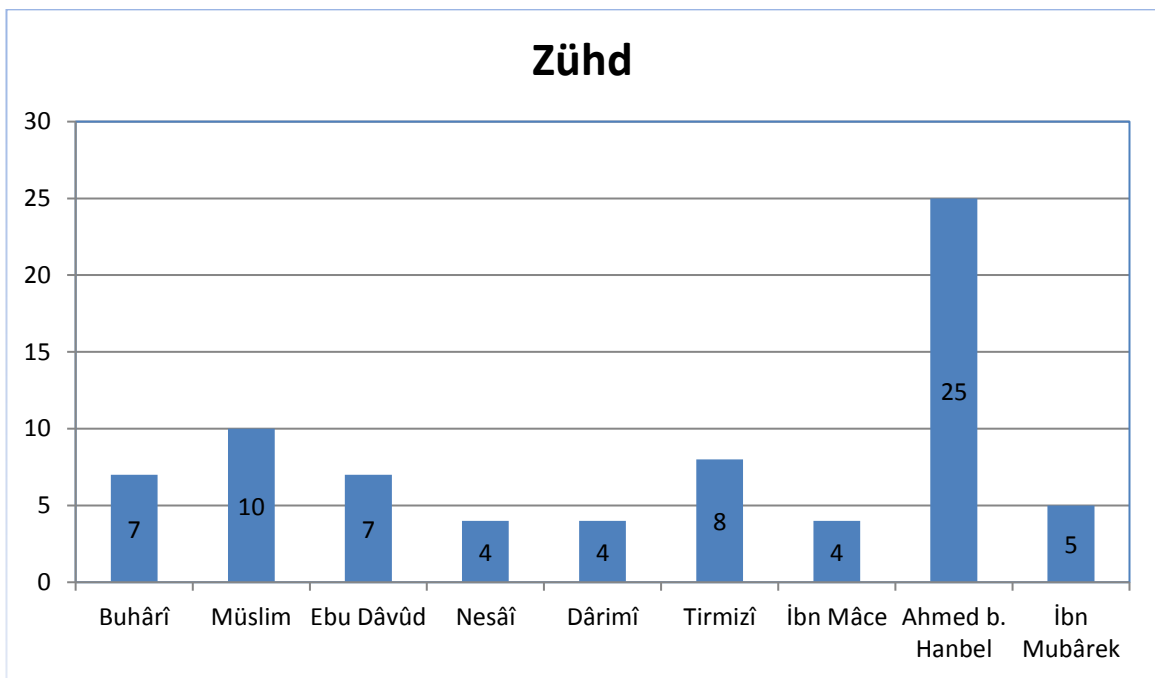
İnfak

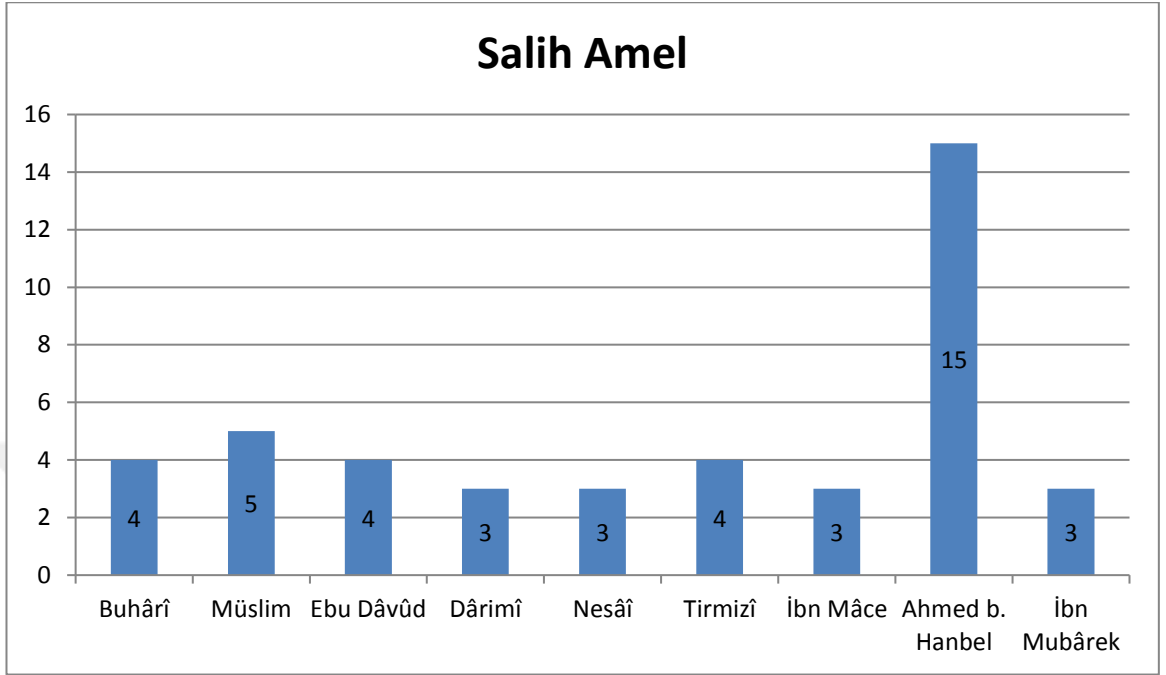

İnfak ile ilgili rivâyetlerine baktığımızda yine en fazla rivâyetin 10 rivâyet ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*inde olduğu görölmektedir.

Gayb ile ilgili rivâyetlerine baktığımızda yine en fazla rivâyetin 9 rivâyet ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde olduğu görülmektedir. Müslim'in *Sahih*'inde 7 rivâyeti Buhârî'de 4 rivâyeti diğer kaynaklarda ise 2 şer rivâyeti bulunmaktadır.

Zühd ve salih amel ilgili rivâyetlerin toplamına baktığımızda yine en fazla rivâyetin 40 rivâyet ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde olduğu görülmektedir. Müslim'in Sahih'inde 15 rivâyeti Buhârî'de 11 rivâyeti diğer kaynaklarda ise 7 şer 8'er rivâyeti bulunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBÛ ZER el-GIFÂRÎ'NİN HADİS VE SÜNNET ANLAYIŞI

3.1. Ebû Zer'in Hadis ve Sünnet Anlayışı

Öncelikle ifade etmek gerekir ki her bir sahâbînin İslam tarihinde kendine has özellikleri ve ön plana çıkan karakteri vardır. Bu çalışmadaki amacımız Ebû Zer'in hadis rivâyetindeki yerini ve sünnet anlayışını ve Hz. Peygambere bakışını anlamaya çalışmaktır. Takdir edilir ki bir sahabî için “*Sünnet Anlayışı*” bir muhaddisin “*Sünnet Anlayışı*” gibi değerlendirmek mümkün olmayabilir. Bizim buradaki amacımız Ebû Zer'in Sünnete verdiği önemi tartışmak değildir. O ilk müslümanlardan olup, ömrü boyunca gündelik hayat içinde bile Hz. Peygamber ile çok yakın bir temas içinde olan sahabîdir. Yine, İslam'a hizmet yolunda kişisel cesareti ile ön plana çıkan bu yolda malını cömertçe infak eden bir sahabîdir. Ebû Zer'in ilk müslümanlardan olması, gündelik hayat içinde Hz. Peygamber ile yakın temas içinde olması ve kişisel karakteri dolayısıyla ortalamanın ötesinde konuları merak eden ve sormaktan çekinmemesi rivâyetleri ile hadis ve sünnetin müslümanlara aktarılmasında önemli bir rol almıştır.

Bu bölümde Ebû Zer'in Hz. Peygamber'den rivâyet etmiş olduğu hadisler konularına göre sınıflandırılıp ele alınacaktır. Her bir konuya göre yapmış olduğu rivâyetleri dikkate alınarak Ebû Zer'in hadis rivâyetindeki yeri hakkında bir fikir edinmeye çalışılacaktır. Ulaştığımız kaynaklara göre Ebû Zer'in yaklaşık 281 adet hadis rivâyet ettiği tespit edilmiştir. Bunları konu başlıklarına ayırdık. Bunlar içinde birkaçı hakkında değerlendirmelerde bulunmanın faydalı olacağını düşünüyoruz.

Ebû Zer'in hadis ve sünnet anlayışını anlamak için önce genel olarak sahâbenin sünnet anlayışı ile ilgili bir değerlendirme yapmamız gerekmektedir. Biz bu değerlendirmemizi yaparken Bünyamin Erul'un *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*²⁵⁰ adlı çalışmasında yaptığı tasnifi göz önünde bulundurup Ebû Zer'in bu tasnif içerisindeki konumunu anlamaya çalışacağız.

Sahâbe, Kur'an'ı Kerîm'den sonra uyulacak ikinci kaynak olarak Hz. Peygamber'i hem Kur'an'ı beyan eden hem de karşılaştıkları dini konularda kendilerine muğlak gelen noktaları en doğru şekilde açıklığa kavuşturacak yegâne

²⁵⁰ Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yay. n. 292, Ankara 2017. s. 150, 164.

kişi olarak kabul ediyorlardı. Onlar bazen Hz. Peygambere günlük dünya işleri ile ilgili sorular da sormaktan çekinmezlerdi. Gerek onun yaşamında gerek vefatından sonra onun sözlerine pür dikkat etmiş, uygulamalarını özümsemiş, takrirlerini kabullenmiş ikazlarını, tavsiyelerini, emirlerini hayata geçirmeye ve kendisinden sonra gelen nesle aktarmak için büyük gayret göstermiştir. Onların bu hassasiyeti mutlak olarak bizzat yüce Allah'ın kendilerine bu konudaki emirleri ve Hz. Peygamber'in elçi olarak tasdik edilmesinin ona ittibayı gerektirdiği yönündeki beyanları etkili olmuştur. Biz konuyu dağıtmamak adına Kur'an-ı Kerîm'deki konu ile ilgili ayeti Kerîmelerin bir kısmını vermekle iktifa edeceğiz.

“Deki. Eğer beni seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Zira Allah bağışlayandır, esirgeyendir. De ki: Allaha ve resulüne itaat edin. Eğer dönerlerse bilsinler ki Allah kâfirleri asla sevmez.”²⁵¹

Kim Allah'a ve resulüne itaat eder, Allahtan korkar ve onun azabından sakınırsa, işte sonunda kazanacak olanlar onlardır.²⁵² Kim resule itaat ederse, şüphesiz ki Allaha itaat etmiş olur.”²⁵³

Kur'an-ı Kerîm'de bu anlama gelen birden fazla ayet-i Kerîme aynı konuya dikkat çekerek Peygamber'e itaati emretmektedir.²⁵⁴ Sahâbe Hz. Peygamber'e itaat konusunda herhangi bir tereddüt yaşamıyordu.

Hz. Peygamber İslam'ı açıktan tebliğ etmeye başladıktan sonra ona şiddetle karşı çıkan müşriklerin inkârlarının bir bahanesi de zihinlerindeki peygamber telâkkisine uymayan bir profil ile karşılaşmış olmalarıdır. Onların hayal ettiği beşer üstü bir peygamberin gelmesi idi.²⁵⁵ Risalet vasfı ile beşer üstü bir varlığın bir arada bulunamayacağını belirten²⁵⁶ Kur'an-ı Kerîm ona iman edenlerin de zihninde farklı bir Peygamber anlayışının oluşmaması için gerekli uyarıları yapmış olmaktadır.

Yüce Allah'ın elçisine ittibâ konusunda belki de en açık ve tartışmasız emri aynı zamanda onun verdiği bir hüküm konusunda iman eden bir kimsenin tereddüt yaşamaması gerektiği, Allah ve Resulünün karar verdiği bir konuda seçim yapma

²⁵¹ *Âl-i İmrân*, 3/31, 32

²⁵² *Nûr*, 24/52.

²⁵³ *Nisâ*, 4/ 64.

²⁵⁴ *Şuarâ*, 108/110, 126, 131, 144, 150, 163, 179; *Nisâ* 4/13, 14, 9, 64, 65, 80, 115, *Âl-i İmrân*, 3/31,32,132

²⁵⁵ *Sad*, 38/8.

²⁵⁶ *İsra*, 17/95.

haklarının olmadığı ayetidir.²⁵⁷ Tüm bu deliller Hz. Peygamber'e sahâbenin bu derece bağlılığının sebebi aynı zamanda sahâbenin Kur'an-ı Kerîm'in emirlerine olan bağlılığının da göstergesidir. Sahâbenin Hz. Peygamber'in her türlü davranışını, sözünü ve onaylarını kendi yaşamlarında uygulayan ve bir sonraki nesle ulaştıran yaklaşımlarını kategorize eden Bünyamin Erul sahâbenin sünneti anlama konusunda genel olarak üç farklı bakış açısına sahip olduğunu belirtmiştir. Bunlardan birincisi ve çalışmamızı da ilgilendiren Hz. Peygamber'in söz ve fiillerindeki amaç ve gayeyi göz ardı ederek, zahirde ne söylemişse onu anlamak şeklinde ifade edilen lafzî ve şekli yaklaşım tarzı, ikincisi Hz. Peygamberin söylediği sözü niçin ne amaçla nasıl hangi saikle hangi bağlamda hangi şartlar dâhilinde söylediğine önem veren fikhî yaklaşım, üçüncüsü müctehid sahabîlerin kendi içtihadlarına dayanarak Hz. Peygamber'in yapmadığı bazı uygulamalar yapmaları veya onun uygulamalarından farklı bir uygulama yapmaları diye ifade edilebilecek İctihadî yaklaşımdır.²⁵⁸ Konumuza ışık tutacağını düşündüğümüzden Ebû Zer'in rivâyetleri eşliğinde bu yaklaşım tarzlarından sadece lafzî yaklaşımı tarzını ele alacağız.

3.2. Lafzî- Şekilci Yaklaşım

Lafzî yaklaşım, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerindeki amaç ve gayeyi göz ardı ederek, zahirde ne söylemişse öylece onu anlamaktır.²⁵⁹ Bünyamin Erul, bu yaklaşımın en önde gelen isimleri de Abdullah b. Ömer (ö.73/692), Ebû Saîd el-Hudrî (ö.73/693), Ebû Hüreyre (ö.58/678), Enes b. Mâlik (ö.93/711), Ebû Zer, Ebû'd-Derdâ (ö.32/652), Rafî' b. Hadîc (ö.73/692), Abdullah b. Âmr b. el-Âs, Hakîm b. Hizâm (ö.54/674) ve adını vermediği diğer sahabiler şeklinde sıralamaktadır.²⁶⁰ Bu sahabîlerin rivâyetlerinden birkaç örnek rivâyete göz atarak özellikle Ebû Zer ile ilgili verilen örnek üzerinden onun sünnete yaklaşımını anlamaya çalışacağız.

Hz. Peygamber'in sözlerine lafzî, davranışlarına şekilsel yaklaşan sahabiler arasında en çok dikkat çeken Abdullah b. Ömer'dir. Onun rivâyet ettiği hadis ele alacağımız ilk hadis olacaktır. Abdullah b. Ömer yaptığı rivâyette: *“Bu gecemizden itibaren yüzüncü yılın başında, bugün hayatta olanlardan hiç kimse hayatta*

²⁵⁷ *Ahzâp* 33/36.

²⁵⁸ Erul, Bünyamin, *a. g. e.*, s, 150, 442.

²⁵⁹ Erul, Bünyamin, *a. g. e.*, s, 151.

²⁶⁰ Erul, Bünyamin, *a. g. e.*, s, 185.

kalmayacaktır.”²⁶¹ Hz. Peygamber’in sözü umumi bir ifade gibi görülse de aslında o anda o sohbetinde bulunan nesli kastettiği belli olmasına rağmen bazı sahâbenin²⁶² konuyu kıyametin kopuşu olarak algıladıklarını ve yeryüzünde hiç kimsenin kalmayacağını şeklinde yorumladıklarını görmekteyiz. ²⁶³ Hz. Peygamber’in sözlerinin en yakınındaki eşleri tarafından da lafzî olarak algılandığını Hz. Ayşe’nin rivâyetinde de açıkça görülmektedir. Hz. Peygamber’in eşleri, vefat ettikten sonra kendisine ilk kavuşacak eşinin hangisi olduğunu sormaları üzerine O da “*Kolu en uzun olanınız kimse bana ilk ulaşacak kişi odur.*” der. Bunun üzerine buldukları bir ölçü ile kollarını ölçerek bunu tespit etmeye çalışmışlardır. Rivâyeti nakleden ve durumun farkında olan Hz. Ayşe, Hz. Peygamber’in eşleri arasında cömertliği ile meşhur olan eşi Hz. Zeyneb’in kastedildiği söylemiştir.²⁶⁴

Hz. Peygamber’in sahâbeye söylediği bazı sözleri, onları iyi, güzel, faydalı davranışları teşvik eden; zararlı, kötü davranışlardan sakındıran “*Terğîp ve Terhîp*” literatüründe yer almıştır. Bu tavsiyeler Söz konusu sahâbenin telakkilerinde mutlaka yapılması gereken ameller şeklinde görülüyordu.²⁶⁵ Hz. Peygamberin farz kıldığı bir emir olmadıkları halde bu tür tavsiyeleri gerçekleştirmek için olağanüstü gayret göstermişlerdir.

Ebû Zer ile ilgili verilen örnek rivâyete baktığımızda Hz. Peygamber’in kendisine, “*Köleleriniz sizin kardeşlerinizdir. Allah onları emrinize vermiştir. Kimin elinde böyle biri varsa ona yedirdiğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın, gücünü yetmeyeceği bir işi ona yüklemesin, şayet yüklerse de ona yardım etsin.*”²⁶⁶ Sözünün lafzını esas alıp bir emir olarak algılamış, sahip olduğu iki parça kumaşın birini kölesine vermiştir. Buna karşılık kölesine başka bir şey alıp iki parça kumaş kendine elbise yapması tavsiyelerini dinlememiştir.²⁶⁷ Ebû Zer’in rivâyeti lafzî anlamı ile algıladığı anlaşılmaktadır. Bu davranışıyla Ebû Zer Hz. Peygamber’in gösterdiği ideal bir davranışı gerçekleştirmiştir. Bu ideal, efendi ile köle arasında insan olarak

²⁶¹ İbn Hacer, *Fethûl Bâri* II, 88.

²⁶² Hz. Ali’nin bu haberi lafzî ve umumi anlayan Ebû Mes’ûd el- Bedrî’ye böyle fetva vermekle hata ettiğini Hz. Peygamber’in kasdının o gün yaşayan insanlarla sınırlı olduğunu belirtir. Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâm el-Mısırî, *Şerhü Müşkilü’l-Âsâr*, (Şuayb Arnavut) Müessesetü’r-Risâle Beyrut 1994. I. s. 347.

²⁶³ Erul, Bünyamin, *a. g. e.*, s, 152.

²⁶⁴ Erul, Bünyamin, *a. g. e.*, s, 153.

²⁶⁵ Erul, Bünyamin, *a. g. e.*, s, 157.

²⁶⁶ Buhârî, *İman* 22,

²⁶⁷ Erul, Bünyamin, *a. g. e.*, s, 153, İbn Sa’d, *Tabakât*, IV. s. 235.

bir eşitliği, hayat standartlarında aradaki uçurumu kapatmaya yönelik bir tavır olarak algılanabilir. Bu tavrın gelişmesinde Hz. Peygamber'in mal mülk edinme konusunda yapmış olduğu tavsiyeleri, fazla servet edinmenin oluşturabileceği zararlara karşı sakındırması etkili olmuş, ancak mutlak bir emir olarak tüm müslümanları mecbur kılmamıştır.²⁶⁸ Hadiste geçen köle ile efendi ilişkisini, günümüz yaşam şartlarına taşıyan Dr. Muhammed Umar Chapra'nın sünnetin toplumsal hayatı düzenleyip kendisine rehber edindiği ilkeler açısından değerlendirmiştir.²⁶⁹ Bu rivâyetin gerçekten sadece lafzi olarak algılanıp algılanmadığı iddiasını anlamamıza yardımcı olacağını düşündüğümüzden Chapra'nın bu konudaki düşüncelerini naklen almayı uygun gördük.

*“Adil bir ücret ve emek sömürüsünün ne olduğunu Kur'an ve sünnet ışığında belirlenmesi gerekmektedir. İslam emek dışında verime katkıda bulunan üretim etkenlerini kabul etmez. Bu sebeple de İslam'a göre emek sömürüsü kavramının Marks'ın ileri sürdüğü artık değer kavramı ile hiçbir ilgisi olamaz.”*²⁷⁰ *“Teorik olarak adil ücretin, emekçinin verime yaptığı katkının değerine eşit olması gerektiğini ileri sürülebilir. Fakat bunu belirlemek zordur ve ücretlerin belirlenmesi konusunda pek az bir değere haizdir. Gerçi niteliksel olarak asgari ve ideal ücreti belirlemeye yardımcı olacak bazı hadisler vardır. Hz. Peygamber'e göre normal bir işçinin asgari hakkı normal yiyecek-içecek ile giyim kuşamdır ve onlara güçleri üstünde güç yüklenemez.”*

*“Bu hadisten azami çalışma sürelerinin belirlenmesi, uygun çalışma şartlarının hazırlanması, iş kazalarına karşı korunma tedbirlerinin alınması gibi hususların İslami öğretinin ruhuna tamamen uygun olduğunu çıkarmak mümkündür.”*²⁷¹

²⁶⁸ Erul, Bünyamin, *a. g. e.*, s. 158

²⁶⁹ Kırbaçoğlu, Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2000. s. 98.

²⁷⁰ Marx'ın, kapitalist ekonomik sistemi açıklardan kullandığı bir kavram olan “Artık Değer” üretim esnasında işçinin ürettiği ancak emeğinin karşılığı olarak alamadığı değer daha önce kapitali elinde bulunduranların işgücünün karşılığında fazla olarak elde ettikleri değeri ifade eder. Bunu bir örnekle açıklamamız gerekirse bir fabrikada çalışan kişilerin işçi sayılabilmesi için kendi ihtiyaçlarına harcanan değer üstünde bir değer üretmelidirler. Bu fazladan değer iş sahibinin cebine girer. İşçinin fazladan ürettiği bu değere artık değer denilir. Dolayısıyla altı saat çalışan bir işçi aslında üç saat çalışmış olsa kazandığının karşılığını vermiş olur. Marx'a göre problem üretim araçlarını elinde bulunduran kesimin lehine bu üretim döngüsü sürekli devam eder ve toplumda artık değer üretilmeye devam etmek zorunda kalır. Selik, Mehmet, *Marxist Değer Teorisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yay. Ankara 1982, s. 41.

²⁷¹ Muhammed umâr Chapra, *Objectives of Islamic Economic Order*, (İslam Its Meaning and Mesage içinde) (London 1980) pp. 13-184. (Kırbaçoğlu, a.g.e, naklen)

Ebû Zer bir işçinin ücreti ve ona sağlanması gereken kolaylıklar konusunda yukarıda düşüncelerini alıntıladığımız Çupra'nın ifade ettiği “*İdeal Ücret*” e yakın bir anlayış içerisinde olduğu görülmektedir. Ona göre işçi-patron, amir-memur arasındaki eşitliğin sağlanması gerekir. Sahip olduğu bu mülkiyet anlayışında hiç kuşkusuz Hz. Peygamber'in zorunlu ihtiyaçlar dışındaki malın Allah yolunda infak edilmesi yönündeki tavsiyelerini birer emir telakkî etmesinden kaynaklandığı görülmektedir.²⁷² Kanaatimizce Ebû Zer'in hadisi zahiri anlamıyla algıladığı belli olmakla beraber Hz. Peygamber'in belirlemiş olduğu ideal infak anlayışını uygulamaya çalıştığı, yaşamı boyunca bir hedef haline getirdiği anlaşılmaktadır. Bu anlayışını diğer müslümanlara aktarırken özel mülkiyetlerini ihlal edecek şekilde icbarî bir tavır içinde olması çeşitli problemler yaşamasına neden olmuştur. Sahâbenin de onun fikirlerini paylaşmadığı, mülkiyet anlayışının şahsına ait bir düşünce olarak kaldığı görülmektedir. Çünkü ashâb içerisinde Hz. Ebû Bekir, Sâ'd (ö.55/675)ve Talha (ö.36/656) gibi ticaret ve tarımla uğraşan varlıklı müslümanların zekâtı verilecek kadar ihtiyaçtan fazla mala sahip olmalarına rağmen Hz. Peygamber veya diğer sahabiler tarafından herhangi eleştiriye maruz kalmamışlardır.²⁷³ İslam mülkün sahibi olarak yüce Allah'ı görür. İnfak ve sadakaya gösterdiği ehemmiyet kadar özel mülkiyet ve israfı kaçmadan özgürce bir tasarrufa imkân tanıdığı tartışmasız bir gerçektir.

Ebû Zer'den Abdullah b. Sâmit kanalıyla gelen başka bir rivâyette²⁷⁴ Ebû Zer, Hz. Peygamber'in kendisine emrettiği bazı davranışları şöyle sıralar: “*O, yoksulları sevmeyi ve onlarla zaman geçirmeyi, maddi olarak kendinden yükseklere değil aşağıdakilere bakmayı, sırtlarını dönseler de akraba ziyaretini ihmal etmemeyi, hiç kimseden bir şey istememeyi, acı da olsa gerçeği söylemeyi, kınayıcıların kınamasından korkmamayı ve “لا حول ولا قوة الا بالله” zikrini çokça yapmayı emrettikten sonra tüm bunların arşın altında hazineler olduğunu ifade etti.*”

Bu hadisin *أمرني خليلي* lafzıyla İbnü'l Kâ'b kanalıyla gelen varyantında²⁷⁵ tüm bu davranışlar *أوصاني جبي* lafzıyla geldiği görülmektedir. Rivâyetlerden Hz. Peygamber'in mülk konusunda Ebû Zer'e söylemiş olduğu şeylerin bir tavsiye

²⁷² Erul, Bünyamin, *a. g. e.*, s. 158.

²⁷³ Aydın, “Ebû Zer el-Gıfârî” *DİA*, X, s. 268.

²⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 327.

²⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 407.

niteliğinde olduğu görülmektedir. Ebû Zer'in sünnete lafızca yaklaştığı iddiasını bu rivâyetler çerçevesinden değerlendirdiğimizde aslında onun ilk rivâyette kullandığı lafız “*Emretti*”, ikinci rivâyet “*Tavsiye etti*” şeklinde olmasına rağmen onun zihninde çağrıştırdığı sonuç bu fiilleri her şartta terk etmemektir. Yine *أَوْصَانِي حَبِّي* lafzıyla gelen başka bir hadiste²⁷⁶ Ebû Zer Hz. Peygamber'in kendisine kuşluk ve vitir namazı kılmak, her ayın üç gününde oruç tutmak şeklindeki sözlerinde de tavsiye açık bir şekilde belirtildiği halde rivâyetin sonunda Allah'ın izniyle bunları ölünceye kadar (ebedî) terk etmeyeceğini söyler. Ebû Zer'in yine hadise lafzî algıladığı ve vasiyeti emir olarak telâkki ettiği görülmektedir. Ancak bu iki farklı sözcüğün râvi tasarrufu ile değişmiş olma ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu durumda Ebû Zer'in bu davranışları “*Allah izin verdikçe*” yapacağını söylemesi bununla beraber bu konuda hiçbir müslümana icbarda bulunmaması, bu söylemi kendisine yapılmış nebevî bir tavsiye olarak gördüğü sonucu da bir ihtimal olarak kabul edilmelidir.

İnsanlardan bir şey istemek ile ilgili Ebû Zer'den gelen rivâyette Hz. Peygamber Ebû Zer'e, “*Cennete gitmek için bir anlaşmaya var mısınız?*” der. O da evet mahiyetinde elini ona uzatır. Ardından Ebû Zer'e, “*Yere düşen kırbacını almak için bile olsa insanlardan hiçbir şey isteme.*” tavsiyesinde bulunur.²⁷⁷ Hz. Peygamber'in “*İnsanlardan bir şey istememe*” tavsiyesini de bir emir olarak telâkki etmiştir. Bu anlayışı eleştiren Avf b. Mâlik (ö.73/692), bu anlayıştaki sahâbîler için “*Bunların kırbacı yere düşse bile arkadaşından kendisine kırbacını vermesi için yardım dilemezlerdi.*”²⁷⁸ diyerek Hz. Peygamber'in dilenciliği engellemek ve insanları tembellikten alıkoymak; veren elin alan elden üstünlüğüne vurgu yapmak çerçevesinde yaptığı bu tavsiyenin lafzına takılarak sünneti yanlış algıladıklarını ifade etmiştir. Rivâyetlerde Hz. Peygamber'in maksadının toplumda üretmeyen ve dilenerek insanların sırtından geçinen bir kesimin oluşmasını engellemek olduğu görülmektedir. Bir insanın basit bir ihtiyacını müslüman kardeşinden rica etmesi kadar doğal bir şey olmadığına göre yere düşen kırbacı istemekten kastın çok küçük bir istek bile olsa dilenmemeyi kastettiği aşikârdır. Ebû Zer'in yine burada Hz. Peygamber'in kendisine tavsiyelerini ideal anlamıyla gerçekleştirme isteği

²⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 407.

²⁷⁷ Münzirî, Ebu Muhammed Zekiyuddîn, Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdililâh, *el-Tergîb ve't-terhib*, (thk. İbrahim Şemseddîn), Darû'l-Kutubü'l İlmiyye, Beyrut 1996, I, s. 328.

²⁷⁸ Müslim, *Zekât* 108.

görülmektedir.

Şimdi de Ebû Zer'in rivâyetlerinin olduğu belli başlı konu başlıklarına bakıp bu rivâyetlerin onun hadis rivâyetindeki konumuna etkilerini irdelemeye çalışacağız.

3.3.1. Zühd Anlayışı ve İlgili Rivâyetleri

Ebû Zer'in Hz. Peygamber'in dizinin dibinde yetişmiş olması fedakârlığı, cömertliği, kanaati, elinde olan her şeyi ihtiyaç sahipleriyle paylaşması onu zühd anlayışının önemli bir örneği yapmıştır. Ebû Zer'in zühdü sözde olmayıp bizzat hayatı boyunca taviz vermediği sade bir yaşantının ötesinde çok az ile yetinip kendi ifadesiyle hesabını veremeyeceği yükün altına girmemesi şeklindedir. Cahiliyede talan ve yol kesme ile nam salmış bir bedevinin müslüman olduktan sonra yaşadığı hızlı dönüşüm onu Hz. Peygamber'e dost seviyesine yükseltmiştir. Hz. Peygamber'in onun için söylediği “*Yeryüzünde, Ebû Zer kadar Meryem oğluna (İsâ'ya) benzeyen ve onun kadar doğru sözlü olan bir kimse yoktur.*” sözüne mazhar olmuştur.²⁷⁹ Onun bu nitelendirmeler dışında önemli görevlere layık görüldüğü ile ilgili bilgiler mevcuttur. Hz. Peygamber Medine İslam Devleti'ni teşkil etikten sonra ihmal etmediği noktalardan biri de önemli konularda sahâbeye danışmasıydı. Bunun için oluşturduğu bir meclisi vardı. 7 tanesi ensârdan 7 tanesi muhacirlerden olan bu ekip içinde Ebû Zer de vardı. Önemli bir danışma kararını Bedir esirlerine yapılacak muamele ile ilgili olarak hayata geçirmişlerdir. “Nukebâ” diye isimlendirilen bu meclisin içinde Hz. Peygamber'in kâtipleri de vardı. Bunlar daha cahiliyede devrinde okuryazar olan samimi müslümanlardan oluşan bir ekip idi. Ebû Zer'in nakîplerden oluşu, onun kavmini İslam'a davet edip Hz. Peygamber'e tabi olmalarını sağlaması münasebetiyedir.²⁸⁰ Bununla beraber Hz. Peygamberin onun yöneticilik isteğine olumsuz cevap verdiği bilinmektedir. Hz. Peygamber'in bu kararı Ebû Zer'in beceriksizliğinden değil zühd anlayışındandır.²⁸¹ Ebû Zer hayatının en büyük mualliminin tavsiyesine uymuş ve o vefat ettikten sonra da böyle bir talepte bulunmamıştır. Dahası yöneticilere karşı temkinli olmuş, onlar ile samimi bir ilişki

²⁷⁹ Ebû Nuaym, *a. g. e*, IV, s. 172. İbn Nuaym A'meş kanalıyla gelen rivâyetin garip olduğunu ve Bişr'in Şerîk'ten aldığı rivâyette de yalnız kaldığını belirtir.

²⁸⁰ Kûrdî Alî, Muhammed, *el-İslamû ve'l Hadâretü'l Arabiyye*, (Muesseset'ül-Hindavî) Memleketü'l Müttehîde 2019. s. 411.

²⁸¹ Öztürk, Yaşar Nuri, *Emevi dinciliğine Karşı Mücadelenin Öncüsü Ebu Zer*, Yeni Boyut Yay. IV. Baskı, İstanbul 2016.

içerisinde olmamıştır. O, Hz. Peygamber'e yakın oluşunu bu anlamda fırsata çevirme anlayışından uzak durmuştur.

Ebû Zer'in zühd anlayışı, düştüğü kötü bir durumdan kaynaklanan bir yoksunluk halinden çok hayatın her alanına şamil bir dünya görüşü ve onu hayatına rehber kıldığı bir tercihi idi. Kendisine edindiği malı yeterli görmüş, bu konuda çevresinden gelen eleştirilere kulağını tıkamış, az bir yemekle yetinmesini bilmiştir. Kendisine aldığı bir abanın aynısını kölesine alması, neden böyle yaptığını soranlara ben Hz. Peygamber'in tavsiyesini hayata geçirmek için bunları yaptığını belirtmiştir.²⁸² Şam'da emirlik yapan Muhammed b. Mesleme (ö.43/663) ihtiyaçlarını karşılaması için Ebû Zer'e üç yüz dinar göndermiş o ise bunlara ihtiyacı olmadığını belirterek iade etmiştir.²⁸³ Ona göre iki dirhem sahibinin sorgusu bir dirhem sahibinin sorgusundan çetin olacaktır.²⁸⁴

Ebû Zer ile ilgili anlatılan başka bir olay yine onun zahidliğine örnek olarak gösterilebilir: Bir suyun başında hayvanlarını otlatırken yanına gelenlerden biri arkadaşlarına hanginiz onun saçından bir kıl koparabilir diye sorar. Onlardan biri "Ben" der ve saçını çeker. Bunun üzerine Ebû Zer, ayaktayken oturur ve sonra uzanır. Ona niye böyle yaptığı sorulunca; Hz. Peygamberin kendilerine: "Sizden biri kırgınlık anında ayakta ise otursun eğer kırgınlığı geçmese uzansın." dediğini söyler.²⁸⁵

Ebû Zer'in ibadetlerdeki sebatı, dünya nimetlerini elinin tersiyle itmesi, sıkıntılara karşı güçlü duruşu Hz. Peygamber'de de onunla ilgili olumlu bir intiba oluşturmuştur. İnsanların çoğunun gösteremeyeceği fedakârlığı gösteren Ebû Zer'i, "Yeryüzünde en doğru sözlü"²⁸⁶ "Meryem oğlu İsa'ya en çok benzeyen olduğunu"²⁸⁷ söylemesi Hz. Ömer'in bu güzel benzetmeye imrenerek biz de "Onu böyle mi bilelim?" demekten kendini alıkoyamaması²⁸⁸ Ebû Zer'in zahit karakterini ve bu karakterin sahâbe tarafından da bilindiğini göstermektedir. Hz. Peygamber, onu tanımladığı başka bir yerde Ebû Zer'i kendisine denk kırk insandan biri olmakla

²⁸² İbn Sa'd, *a. g. e*, IV, s. 236.

²⁸³ Ebû Nuaym, *Hilye*, I, s.161

²⁸⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, I, s.163

²⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 305.

²⁸⁶ Tirmizî, ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, *Sünen*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Mektebetü ve Matbaatü'l-Mustafa el Bâbî el-Halebî, Mısır 1975. V, s. 669, İbn Sa'd *Tabakatü'l-Kübrâ*, IV, s. 228.

²⁸⁷ Tirmizi, *Sünen* V, s. 669; İbn Sa'd *Tabakat*, IV, s. 228.

²⁸⁸ Tirmizi, *Sünen* V, s. 669; İbn Sa'd *Tabakat*, IV, s. 228.

şereflendirir.²⁸⁹ Tüm bunlar Ebû Zer'in Hz. Peygamber'e “*dostum*”²⁹⁰ demesinin kendi yakıştırmaları olmadığını göstermektedir. Ebû Zer, Hz. Peygamber vefat ettikten sonra da bu yaşam tarzını değiştirmemiş, yaptığı şeylerle ilgili onun sözlerine göndermeler yaparak bakış açısının delillerini göstermeye çalışmıştır.

Ebû Zer yaptığı hatalardan bir an önce dönüş yapmayı ihmal etmemiştir. Hz. Peygamber'in müezzini Bilâl (ö.20/641) ile yaşadığı bir tartışmada ona “*Zencinin oğlu*” diye seslenmesini Bilâl, Hz. Peygamber'e şikâyet eder. Hz. Peygamber hala cahiliye alışkanlıklarını devam ettirdiğini söyleyerek Ebû Zer'i uyarır. Bunun üzerine Ebû Zer, Bilâl'in kendisinin yüzüne basmadan başını yerden kaldırmayacağını söyleyerek pişmanlığını belirtir.²⁹¹ Başka bir rivâyette Ebû Zer özür dileyip tevbe ettikten sonra Hz. Peygamber'den de kendisinin afedilmesi için dua istemiş, o da onun için üç defa istiğfarda bulunmuştur.²⁹² Hz. Peygamberin “*Kıyamette kendisine en yakın zümrenin kendisi sağ iken bıraktığı durumla karşısına çıkacak kişiler olduğunu*” hadisini hatırlatarak fetihlerden elde edilen ganimetlerle zenginleşen bazı müslümanların dünya malını bir amaç haline getirmekle değişime uğradığını, kendisinin bundan en az etkilenen hatta değişmeyen kimselerin başında geldiğini ifade etmiştir.²⁹³

Ebû Zer yaşadığı bu zühd hayatını sadece kendi yaşamıyla sınırlı tutmakla yetinmemiş bunu tüm müslümanlar için tavsiyeden öte ısrarla istemesi ve karşısındakini rencide edecek kadar ayıplaması kendisine yapılabilecek en büyük eleştiri olabilir. Kendisine “*Kardeşim nasılsın?*” diyerek kucaklamak isteyen Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi (ö.42/662) azarlayarak “*Kardeşliğimiz, sen vali olmadan önceydi.*” demesi,²⁹⁴ yine kendisine bir ev yapmış olan Ebü'd-Derdâ'ya insanların emeğini sömürerek o evi yaptığını söylemesi,²⁹⁵ buna karşılık Ebû Hüreyre'ye “*Sen de binalar diyor musun?*” diye sorup “*Hayır.*” cevabı alması üzerine “*İşte sen benim kardeşimsin.*”²⁹⁶ demesi örnek olarak gösterilebilir. Bu tutumu zühd ile açıklanamayacak düzeyde aşırı olmakla beraber, onun dünya malı ve dünyevi

²⁸⁹ İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, XVI. s. 497.

²⁹⁰ Buhârî, *Zekât* 24.

²⁹¹ İbn Battâl, *Şerhu-s-Sahîh-i Buhârî*, I, s. 87.

²⁹² Mamer b. Râşid, Ebû Urve b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, *Câmi*, (thk. Habîb Rahmân A'zamî) Meclisü'l-İlmiyye, Pakistan, 1982. XI, s. 1465.

²⁹³ Heysemî, *a. g. e*, IX, s. 326.

²⁹⁴ İbn Sa'd, *a. g. e*, IV, s. 239.

²⁹⁵ İbn Sa'd, *a. g. e*, IV, s. 230.

²⁹⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I, s. 162.

meşgalelerle bağıni asgari düzeye düşürmesi mülk edinme konusundaki fikirleri, az ile yetinmesi, israf ve şatafatla mücadele etmesi ile açıklanabilir. Bu konuda müslümanları uyarması kendi bireysel tercihi olarak görülmesi halinde bir problem olmayacaktı. Düşüncelerine ihtiyatla yaklaşılması bir çözüm olsa da onun bu tavrının belli bir zühd pratiği oluşturduğu muhakkaktır. Bu durum kaynağını Hz. Peygamber'in yaşam pratiğinden aldığı iddiasıyla ortaya çıkıp günümüze kadar çeşitli kollara ayrılmış, tartışılan yönleriyle beraber İslam kültür tarihinde önemli bir konuma sahip olan tasavvuf geleneğinin mihenk taşlarından biri olduğu gerçeğini değiştirmez.

Ebû Zer'in Zühd anlayışına delil teşkil eden birkaç rivâyetini burada zikretmekte fayda vardır.

1- *Yeryüzünde hiçbir sadaka yoktur ki yetmiş şeytanın vesvesesi olmadan verilmez. Bunların tümü onu engellemeye çalışır.*²⁹⁷

Bu hadis, İbn Ebi Şeybe'nin *Musannef* ve İbn Mübârek'in *ez-Zühd ve'r-Rekâik* adlı eserlerinde yer almaktadır. Rivâyetlerde tek farklılık İbn Mübarek'in rivâyetinde Veki'in olmaması onun yerine doğrudan babası Süfyân'dan almasıdır. Bu rivâyet temel hadis kitaplarında ise yer almamaktadır.

2- Ebû Zer şöyle demektedir: Hz. Peygamber bana “*Ey Ebû Zer! Şüphesiz ki önünde yükü hafif olanların dışında kimsenin aşamayacağı zor bir engel vardır. Ebû Zer'in ‘Ya Resulallah ben onlardan mıyım?’ sorusu üzerine, yanında üç günlük azığın dışında biriktirdiğin malın yoksa onlardansın.*”²⁹⁸ buyurdu. Bu rivâyet sadece İbn Mübârek'in *ez-Zühd ve'r-Rekâik* adlı eserinde yer almaktadır. Ebû Zer'in temel görüşlerinden biri olan kenz görüşüyle ilgili olan bu rivâyet üç günlük azık dışında mala sahip olanların kıyamet gününde sıkıntılar çekeceğini ifade etmektedir. Bu rivâyetin muteber temel hadis kitaplarında olmaması ilginçtir. Râvilerden Hârise b. Nu'mân'ın İbni Hacer tarafından zayıf,²⁹⁹ Buhârî tarafından “*Münkerü'l hadis*” Zehebî tarafından “*Leyse bi kaviyyin*” görülmesi rivâyetin zayıflığını gösterir.

3-Ebû Zer'in: “*Ya Resulallah! Mal sahipleri bütün sevapları götürdüler. Bizim dediklerimizi derler, onlar infak ederler biz edemeyiz sözü üzerine Hz. Peygamber:*

²⁹⁷ İbn Mübârek, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî *ez-Zühd ve'r Rakâik*, (thk. Habib Rahmân A'zamî, Darü'l-Kutübü'l İlmiyye, Beyrut, I, s. 228. İbn ebî Şeybe, ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. b. İbrâhîm b. Osman, *el-Kitabü'l Musannefi'l- ehâdisi ve'l-âsâr*, II, s. 351.

²⁹⁸ İbn Mübârek, *a.g.e*, I. s. 375.

²⁹⁹ Zehebî, *Mizânü'l İ'tidâl* (thk. Alî Muhammed Bacevî) Dar ü'l-Mârife, Beyrut, 1963 I, s. 444.

*'Size yaptığınız zaman sizden öncekilere ulaşacağınız ve sizden sonra gelecekleri geçeceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Her namazın ardından otuz üç defa elhamdülillah, süphanallah ve Allahu ekber diye zikir yapın' dedi.*³⁰⁰

Rivâyet ez-Zühd ve'r-Rekâik kitabında geçmektedir. Râvilerden Amr b. Maymûn ve Muhammed b. Sâib, ibn Hacer ve Zehebî tarafından güvenilir sayılmışlardır. Hadiste maddi durumu kötü olan müslümanların infak yerine Allah'ı zikretmek üzere zengin müslümanların sahip olduğu avantaja kavuşmuş olmaktadır.

4- *"Sizden biri namaz kıldığında Allah'ın rahmeti onu kuşatır. Namazdayken secde yerini temizlemesin."*³⁰¹

Rivâyet Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Tirmizî'de geçmektedir. Tirmizî rivâyeti hasen hadis olarak addeder. Râvilerden Ebû'l Ahvâz, İbni Mâ'in tarafından zayıf görülür.³⁰² Buhârî, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî'de geçen ve Saîd Müseyyeb'ten gelen rivâyette *"Eğer temizlenecekse sadece bir kere"* ruhsatı verilmektedir.³⁰³ Ebû Zer'in birçok soru sorduğu ve *"Hatta o kadar ayrıntıya indim ki bunu da sordum."* dediği rivâyette de secde yerini temizlemenin sebebi o zamanın şartlarında namaz kılınan mekânlarda herhangi bir örtü veya seccade olmadığından secdeye giden müslümanlar iki secde arasında toprağı silmekle meşgul olurdu. Bu durum onların namazın içinde huşuyu kaçırmamasına sebep olup onları sevabından mahrum bırakırdı. Sadece bir defa temizleme kişinin secdede eziyet çekmesine engel olmak üzere verilen bir ruhsat olmaktadır.³⁰⁴

5- Hz. Peygamber, *"Ey Ebû Zer, yöneticilik bir emanettir. O, kıyamet gününde onu hakkıyla yerine getirenler dışındakilere bir rezillik ve pişmanlıktır."*³⁰⁵ demiştir.

Ebû Zer yöneticilik talep edip Hz. Peygamber'den olumsuz yanıt alınca ömrünün sonuna kadar bir daha böyle bir talepte bulunmayacağını belirtmiştir. Yöneticiliği yerine getirememek veya adaletsizlik yapmak Allah'ın huzurunda bir

³⁰⁰ İbn Mübârek, *a. g. e*, I, s. 406.

³⁰¹ İbn Mübârek, *a. g. e*, I, s. 406.

³⁰² İbn Receb, Zeyneddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Hasan el-Bağdâdî, *Fethûl Bârî Şerhü Sahihî Buharî*, (thk. Mahmud b. Şabân b. Abdul maksûd) Mektebetü'l-Gurebâ el-Eseriyye, Medine 1996. IX, s. 324.

³⁰³ Moğoltay, b. Kılıç, Ebû Abdullah Alauddîn b. Abdullah el-Bekcerî, *Şerhü Süneni İbni mâce*, (thk. Kâmil Uvayzâ) Mektebetü'n-Nizâr, Suûdi Arabistan, 1999 I, s.1687.

³⁰⁴ Kastallânî, Ebû'l Abbâs Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir, *İrşâdü's-Sârî*, (thk. Matbaatül Kübrâ), Mısır 1323. II, s. 355.

³⁰⁵ Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim b. Habib b. Sad b. Abte el-Ensârî, *el-Âsâr*, (thk. Ebû'l-vefâ), Darü'l Kutübü'l İlmîyye I, s. 213.

pişmanlık yaşamak ve cezaya maruz kalmak endişesi onun bu konudaki arzusunu yok etmiştir. Müslim ve Ebû Dâvûd'da yer alan farklı bir rivâyette Hz. Peygamber Ebû Zer'e "*Onu zayıf gördüğünü, kendisi için istediği şeyi onun için de istediğini, yöneticiliğe talip olmamasını, yetimin malını velayetine almamasını*" istemektedir.³⁰⁶ Hz. Peygamber ilk rivâyette yöneticiliğin olumsuz yönlerini anlatırken ikinci rivâyette ise Ebû Zer'e böyle bir talepte bulunmamasını tavsiye eder. Bunu da onun zayıflığına bağlar. Ebû Zer'in daha önce yöneticilik yapıp yapmadığı ile ilgili tarihi bilgilere baktığımızda İbn Hişâm onun veya Hz. Osman'ın Zatürrikâ gazvesinde Medine'de Hz. Peygamber tarafından vekil olarak bırakıldığını bildirir.³⁰⁷ Muhammed Hamidullah da Ebû Zer'in çoğunlukla Medine'de yönetici olarak bırakıldığı bilgisini aktarmaktadır.³⁰⁸ Ancak Ebû Zer'in Hendek Savaşı'ndan sonra Medine'ye geldiği düşünüldüğü zaman Hendek Savaşı'ndan önce gerçekleşen bir gazvede görev alması mümkün görünmemektedir.³⁰⁹ Ebû Zer'in yönetici olarak görevlendirilmiş olması Hz. Peygamber'in onun ile ilgili yöneticilik talebinde bulunmaması tavsiyesine engel teşkil etmeyeceğini düşünüyoruz. Onun yönetimi devraldığı tartışmalı bir konu olsa da yönetimi esnasında şikâyet konusu olacak bir uygulaması ile ilgili herhangi bir tarihi kayıt görülmemektedir. Muhtemelen Hz. Peygamber Ebû Zer'in zühd hayatı ile ilgili tercihini görünce yöneticilerde olması gereken bazı görevleri yapmakta ihmalkâr davranacağı, zahidâne davranışlar ve tasarruflarının hayatın gerçekleriyle ters düşecek durumlar oluşturabileceği kaygısıyla hareket ettiği görülmektedir.

Ebû Zer'den gelen zühd ile ilgili rivâyetlerin tamamını nakletmek çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Ebû Zer'in zühd anlayışına yön verdiğini düşündüğümüz diğer bazı rivâyetleri şöyledir:

*"Dünyaya daldığında ümmetimin altınla süslenmemesini umuyorum."*³¹⁰
*"Ebû Zer'in Rebeze'de Habeşli bir kölenin ardında namaza durması."*³¹¹ *"Hüsrana uğrayan üç grup insan "Yardım ettiğinde başa kakan, (kibirden) elbisesini uzatan ve*

³⁰⁶ Müslim, *İmaret* 33,

³⁰⁷ İbn Hişâm, *a. g. e.*, II, s. 203.

³⁰⁸ Hamidullah, *a. g. e.*, s. 437.

³⁰⁹ İbni Hişâm, *a. g. e.*, II, s. 203.

³¹⁰ Ebû Davud, *Müsned*, I, s. 358.

³¹¹ İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim el-Absî el-Kûfi, *Musannef*, (thk. Kemal Yusuf hût), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1409 II, s.30.

malını yalan yemin ile satanlardır.”³¹² “Allah yolunda harcamayıp mal biriktirenler kıyamet gününde en aşağı derecededirler.”³¹³ “Ümmetinden bazı insanlar vardır ki yüzleri traşlıdır, Kur’an okurlar ancak boğazlarından aşağı inmez. Okun yaydan çıkması gibi İslam’dan çıkarlar. Onlar yaratılmışların en kötüleridir.”³¹⁴ “Resulallah’a kendisi için salih amel işleyen ve bu amelinden dolayı insanların sevindiği adamın durumunu sordum? Bu mümin için erken bir müjdedir.” dedi.”³¹⁵ “İnsanların en iyi ve en kötü amelleri bana gösterildi” diye buyurdu. En iyi amellerini yolda eziyet veren bir şeyi kaldırmak, en kötü amellerinin ise mescitte tükürüp tükürüğünü temizlememek”olduğunu ifade etti.³¹⁶ “Sizden her kim her ayın üç gününde oruç tutarsa bütün yılı oruçlu geçirmiş gibidir.”³¹⁷ “Vereceğim bir borç karşılığı hariç, öleceğim gün yanımda bir veya yarım dinarın olması Uhud Dağı kadar altına sahip olmak kadar beni sevindirmez.”³¹⁸ “Kadın kaburga kemiği gibidir. Onu düzeltmek istersen kırarsın onu tamamen serbest bırakırsan kendisini yeterli görür.”³¹⁹ “Hiçbir Müslüman yoktur ki günah işleme yaşına ulaşmayan üç çocuğu öldüğünde Allah (c.c) onların hürmetine onu cennete koymasın.”³²⁰ “Kişinin saklayıp sırtını dayadığı hiçbir altın ve gümüş yoktur ki Allah yolunda harcamadıkça bu altın ve gümüş kendisine ateşten bir kor olmasın.”³²¹ “Allah elinizin altındaki kardeşlerinizi size imtihan aracı kıldı. Kardeşi elinin altında olan ona yedirdiğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın. Ona yapamayacağı bir iş yüklemesin. Eğer yüklerse de ona yardım etsin.”³²² “Hiçbir insan yoktur ki ardından gümüşü bıraktığında onunla kıyamet gününde dağlanmamış olsun.”³²³ “Elinizin altında olan hizmetçilerinize kendi yediklerinizden yedin, giydiklerinizden giydirin. Onlardan sizin hizmetinize yaramayanları satın. Allah’ın kullarına eziyet etmeyin.”³²⁴ “Kim gösteriş için giyinirse onu aldığı yere koymayınca kadar Allah ondan yüz

³¹² Ebû Davud, *Müsned*, I, s. 374.

³¹³ Ebû Davud, *Müsned*, I, s. 374.

³¹⁴ Ebû Dâvûd, *Müsned*, I, s. 359.

³¹⁵ Ebû Dâvûd, *Müsned*, I, s. 363.

³¹⁶ Ebû Dâvûd, *Müsned*, I, s. 388.

³¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35.s. 227.

³¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 249.

³¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 266.

³²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 287.

³²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 307.

³²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 322.

³²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 380.

³²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 382.

çevirir.”³²⁵ “Ebû Zer: Ben karnımın üstünde uzanmış olduğum halde Hz. Peygamber yanıma geldi. Beni ayaklarıyla dürterek, Ey Cüdebe muhakkak ki bu ateş ehlinin yatışıdır.”³²⁶ “Zühd dünyadan el etek çekmek değil, zühd elindekine değil Allah’ın yanındakine güvenmen ve musibetin sana gelmesi, kaybedeceğin şeyin senin yanında olmasından daha sevimli olmasıdır.”³²⁷ Tedbir kadar akletme, takva kadar dünya malından uzak durma, güzel ahlak kadar şeref yoktur.³²⁸

Zühd ile ilgili rivâyetlere bakıldığında bunların müslümanların günlük hayat içerisinde dikkat etmeleri gereken hususlar; dünya malına karşı hırs sahibi olmamaları, malı biriktirmeyip Allah yolunda infak etmeleri, kölelere güzel muamelede bulunmak gibi uyarılar içerdiği anlaşılmaktadır.

3.3.2. Gayb İle İlgili Rivâyetleri

Ebû Zer’in bu başlık altında ele alacağımız rivâyetleri Hz. Peygamber’den rivâyet edilen gaybî haberlerin genellikle hadis kaynaklarının melâhim ve fiten bölümlerinde olduğu görülmektedir. Bu rivâyetlerin “*Bana arz olundu.*” lafzıyla başlayan hadislerde geçen bilgilerin Hz. Peygamber’e nasıl bildirildiği ile ilgili yapılan bir değerlendirmede³²⁹ gâyb bilgisinin, vahiy, miraç, uyku ve uyanıklık hali veya belli olmayan durumlardan biri ile geldiği görülmektedir.³³⁰ Bu kalıpla gelen hadisleri değerlendirirken bazen aynı mâna ile rivâyet edilen ancak daha net kalıplar kullanılan rivâyetlere bakılarak bir sonuca ulaşmak mümkündür.³³¹ Bazen Hz. Peygamber’in “*Bana arz edildi.*” dediği anlar namazda olmak gibi belirgin hallerdir.³³² Bazen uyku ile uyanıklık arası veya namazda iken görüntülü bir sunum, bazen de Hz. Peygamber’in dışındakilerin görme şansı olmayacak şekilde görüntüler şeklinde arz olunmuştur.³³³ Hz. Peygamber’in olağanüstü bilgilere sahip olması, ilminde özel bilgilerin bulunması, belli bir riyazât veya Allah vergisi bazı özellikler ve bilgilere sahip olması, bunları dilediği zamanlarda veya yaşanan bir olay üzerine

³²⁵ İbni Mâce, ‘*Itk*, 4.

³²⁶ İbni Mâce, *Edeb* 27.

³²⁷ İbni Mâce, *Zühd* 1.

³²⁸ İbni Mâce, *Zühd* 24.

³²⁹ Coşkun, Selçuk, “Bana Arz Olundu” Kalıbıyla Rivâyet Edilen Hadisler ve Anlamları, *AÜİFD* S:29. Erzurum 2008.

³³⁰ Coşkun, *a.g.m.*, s. 68, 69.

³³¹ Coşkun, *a.g.m.*, s. 62.

³³² Coşkun, *a.g.m.*, s. 66.

³³³ Coşkun, *a.g.m.*, s. 68.

müslümanlarla paylaşması gibi rivâyetler hadis literatüründe hatırı sayılır bir yer işgal etmektedir.

Ebû Hüreyre'den rivâyet edilen, “*Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız.*” rivâyeti özelinde bu konu ile ilgili değerlendirme yapan Erdoğan³³⁴ Hz. Peygamber'in kendisine verilmiş olan söz konusu bilgiyi sahâbeye söylemediğini ifade etmektedir.³³⁵ Rivâyetin tamamına baktığımızda Hz. Peygamber önce “*Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız*” dedikten sonra Cebrail (a.s.) ona gelir ve Rabbinin “*Neden kullarımın umutlarını kırıyorsun.*” dediğini bildirir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “*Dengeli olun, aşırılığa kaçmayın, ümitvar olun.*” demiştir. Rivâyetin başında Hz. Peygamber'in sözü üzerine müslümanların haberdar olmadıkları kötü bir akıbet korkusuyla endişeye kapıldıkları üzerine Allah (c.c) tarafından Cebrail aracılığıyla Hz. Peygamber'in uyarıldığı görülmektedir.

Yine Müslim'de geçen Muâz b. Cebel (ö.17/638) vasıtasıyla gelen başka bir rivâyette Allah'tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna iman eden herkese cehennem ateşinin haram kılınacağı müjdesi verilmektedir.³³⁶ Muâz bu rivâyeti anlatmak isterken Hz. Ömer insanları tembelliğe sürükleyeceği ve ibadetlerde gevşeklik yapabilecekleri endişesiyle onu durdurmuş o da bu bilgiyi ancak ölüm döşeğinde iken rivâyet etmiştir. Yukarıdaki rivâyete benzer Ebû Zer'den gelen ve gayb ile ilgili haber veren rivâyetlerin tamamını yazmak yerine dikkat çekilen önemli hususlarını özetlemekle iktifa edeceğiz.

“*Allah (c. c.) hiçbir peygamber göndermemiştir ki kavminin diliyle konuşuyor olmasın.*”³³⁷ “*Eğer zina eder ve hırsızlık yapsa da ümmetinden her kim Allah'a hiçbir ortak koşmadan ölürse cennete girer*”³³⁸ “*Elbisesini (kibirden) uzatan, yaptığı iyiliği başa kakan, malını yalan yeminle satan kimselerin hüsranda olacağı*”³³⁹ “*Kıyamet gününde bana en yakın olanınız, onu bıraktığım hal üzerine kalandır.*’ diye buyurmuştur. Bunun üzerine Ebû Zer ‘Allah’a yemin ederim ki benim

³³⁴ Erdoğan, Mehmet, *a. g. e* s. 148.

³³⁵ Erdoğan, Mehmet, *a. g. e*, s. 87.

³³⁶ Müslim, *iman* 53.

³³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 323.

³³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 342.

³³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 344.

dışında hepiniz dünyaya bir şey ile tutunmuşsunuz.”³⁴⁰

Ebû Zer’e Hz. Osman’ın Mina’da namazı kısaltmadığı söylenince Ebû Zer ilk başta çok sert tepki gösterdi. Hz. Peygamber’in, Hz. Ebû Bekir’in ve Hz. Ömer’in ikişer rekât şeklinde namazı kısaltarak kıldığını söyledikten sonra kendisi dört rekât kıldı. Neden böyle yaptığı sorulunca, “*Halifeye muhalefet daha kötüdür.*” dedi. Sonra Hz. Peygamber’in, kendisine şöyle söylediğini rivâyet etti: “*Benden sonra sultanlar olacak onları küçük düşürmeyin, kim bunu yapmak isterse İslam’ın düğümünü boynundan koparmış olur. Hatasını düzeltmedikçe tövbesi kabul edilmez, ancak bu halde izzet sahibi olanlardan olacak. Resulullah ayrıca bize iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak ve insanlara sünneti öğretmek konusunda gevşeklik göstermememizi emretti.*”³⁴¹ Rivâyette Ebû Zer’in Hz. Osman’ın uygulamasını doğru bulmamasına rağmen halifeye muhalefet etmemek adına onun uygulamasını tabi olmuştur. Tezimizde sık sık vurgulandığı gibi Ebû Zer’in muhalefetinin insanların yanlış davranışlarına olduğu, halifeye karşı bir isyan içerisinde olmadığı açıkça görülmektedir.

Yine başka bir rivâyette Hz. Peygamber “*Sizin göremediklerinizi gördüm, duyamadıklarınızı duydum, gökten uğultular geliyor ve uğuldaması onun hakkıdır; çünkü orada dört parmak bir boşluk yoktur ki melekler orada secde ediyor olmasın. Eğer benim bildiklerimi bilerseniz az güler, çok ağlar ve eşlerinizden birliktelikten haz almazdınız, sokaklara çıkar Allah’a yalvarırdınız.*’ Ebû Zer, Peygamber’in bu sözlerinden sonra ‘*Allah’a yemin ederim ki meyveleri yenilip ve kesilmiş ağaç olmak isterdim.*’³⁴² demiştir. Hiç şüphesiz Hz. Peygamber’in bu anlatımlarının Ebû Zer’in dünya ile irtibatını en aza indiren zühd hayatını tercihinde önemli etkileri olmuştur.

Ebû Zer’in Mısır’dan ayrılışına sebep olarak gösterdiği rivâyette Hz. Peygamber “*Muhakkak ki Mısır’ı fethedeceksiniz. Kırât denilen yeri fethettiğinizde oranın halkına iyi davranın. Onların sizin üzerinizde zimmet ve akrabalık bağı vardır.*” diye buyurmuştur. Ayrıca Ebû Zer’e “*Orada iki adamın bir duvar yeri için tartıştığını gördüğünde oradan ayrıl.*” demiştir. Mısır’ın fethinden sonra Mısır’a yerleşen Ebû Zer “*Orada Abdurrahman bin Şurâhbil Hasen ve kardeşi Rabiâ’nın bir*

³⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 352.

³⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 364.

³⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 405.

duvar yeri için tartıştığını gördüm ve oradan çıktım."³⁴³ demektedir.

Ebû Zer sürgün edilmesi ve bu duruma karşı alacağı tavrı kendisine bildirilen gayb haberlerinden olduğunu söyler. Rivâyete göre fitne anında oluşacak durumlar anlatıldıktan sonra kendisinin ne yapması gerektiği Hz. Peygamber tarafından kendisine önceden şu şekilde söylenmiştir: "*Peygamber elini Ebû Zer'in dizinin üstüne koyarak üç defa 'Allah seni affetsin!' diye tekrarladı. Sana hükmeden siyah bir köle bile olsa seni sürdükleri yere git. Ebû Zer Rebeze'ye sürüldüğüm zaman hayvanların zekâtını toplayan siyah bir adam namaz kaldırmadan önce benim öne geçmemi istedi, ben ona 'Allah Resulünün emrettiği gibi sen kıldır.' dedim.*"³⁴⁴

Ebû Zer'in Hz. Peygamber'den öğrenmiş olduğu gayb bilgilerinden biri de ölümü ile ilgili malumatlardır. Rivâyette Ümmü Zer, "*Ebû Zer'in ölümü yaklaşıncaya ağlamaya başladım. Bana, 'Neden ağlıyorsun?' dedi. Ben de, 'Neden ağlamayayım? Sen bir çölde ölüyorsun ve seni defnetmek için saracağım bir elbise yok.' dedim. Ebû Zer bana Resulallah 'tan şöyle işittiğini müjdeleyerek 'Ağlama.' dedi. 'Bir müslüman erkek ve kadının iki veya üç çocuğu ölür de sabrederlerse ebedi olarak ateşe girmezler.' dedi ve ayrıca Resulallah'tan şunu işittim; 'Sizden bir adam bir çölde ölecek ve onu müminlerden bir grup görecektir. Ebû Zer, bu grubun içerisinde olan herkes bir köy veya bir topluluğun içinde öldü ancak ben hariç, işte ben de bir çölde ölüyorum. Allah'a yemin ederim ki bu konuda yalan söylemedim ve bana yalan söylenilmedi.*"³⁴⁵ Ebû Zer İki çocuğunu kendisi hayatta iken kaybetmiş ancak Hz. Peygamber'in müjdesi onu teselli etmiştir. Yine aynı şekilde ölüm anında kefenlenmesi ve defnedilmesi ile ilgili eşinin endişesini görünce Hz. Peygamber'in kendisine daha önce verdiği bilgiden yola çıkarak onu teselli etmiştir.

3.3.3. Faziletli Ameller İle İlgili Rivâyetleri

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de "*iman edip sâlih amel işleyen müslümanlar*" vurgusunu sık sık tekrarlar.³⁴⁶ Ayetlerdeki bu vurgu İslam düşünce geleneğinde "İman-amel" ilişkisi konusunda çok yoğun tartışma konusu olmuş hatta itikadî ve fikhî mezheplerin oluşmasında önemli bir etkisi olmuştur.

³⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 409.

³⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 217.

³⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 302.

³⁴⁶ Kur'an-ı Kerim Meali Diyanet, Komisyon, *DİB Yay. n: 997* Ankara 2014. *Bakara*, 2/25.62,82,277; *Nisa* 4/57,124,172

Nitekim müslümanların ebedî kurtuluşu için imanın sâlih amel ile desteklenmesinin zorunluluğuyla birlikte iman ile yetinen bir kimsenin imanının yeterli olup olmayacağı tartışması günümüze kadar devam etmiştir. Bir diğer tartışma konusu ise iman edenler için şart koşulan sâlih amellerin niteliği ve önem derecesi olmuştur. Kur'an ve Sünnet'te müslümanların yapması gereken ameller anlatılmış ve bu iki kaynak İslam'ın ilk dönemlerinde yaşayan sahâbe için yeterli olmuştur. Başka bir deyişle Hz. Peygamber hayatta iken sahâbe, dinini öğrenmek ve Allah'tan mükâfatını alacağı amelleri yapmak için bunları öğrenmeye çalışmıştır. Ancak daha sonra müslüman coğrafyanın gelişmesi, farklı kültürlerle temas edilmesi, ihtiyaçların değişmesi ve müslümanlar arasındaki ihtilafların gün yüzüne çıkmaya başladığı dönemlerde tedvin edilen hadisler ve ayet yorumları farklı yaklaşımlara sebep olmuştur. Nitekim her ne kadar İslam fıkıhçıları hadis ve ayet yorumlarını sistematik hale dönüştürerek farz, sünnet, müstehâp, mekrûh vb. kavramlar çerçevesinde salih amel ölçütlerini belirlemeye çalışmışlarsa da bu sonuçlar yukarıda ima edilen sosyal ve siyasî sorunlardan bağımsız olamamıştır.

Ebû Zer'in salih ameller ve en faziletli ameller konusunda Hz. Peygamber'den rivâyet etmiş olduğu hadislere bakılarak hem bu süreç hakkında hem de Ebû Zer'in hadis anlayışı hakkında bir fikir edinmek yararlı olacaktır.

Hız. Peygamber müslümanları teşvik etmek onları inançlarında samimi, amellerinde tutarlı ve tebliğ görevini hakkıyla yerine getirmek için sürekli en faziletli amelleri anlatmıştır. Bazen de sahâbe Peygamber'e hangi amel en faziletlidir diye sormuştur. Bu anlatım ve suallerin bir muhatabı da Ebû Zer olmuştur. Onun bu bağlamda rivâyet ettiği bazı hadisler şöyledir:

*“Allah'ın en sevdiği amel: Allah için sevmek ve Allah için nefret etmektir.”*³⁴⁷

*“Allah'ın kullarına seçtiği en faziletli söz “سبحان الله و بحمده” sözüdür.”*³⁴⁸

*“En faziletli amel Allah'a iman ve onun yolunda savaşmak, kurbanın en hayırlısı sahibinin yanında en değerli ve en pahalı olanıdır. Bir sanatkâra yardımcı olman ya da yaptığın işi (sanatı) en iyi şekilde yapman bir sadaka, buna da güç yetiremez isen, insanlara eziyet etmemen senin için bir sadaka olur.”*³⁴⁹

Ebû Zer şöyle demektedir: Hz. Peygamber, bana “Mescitteki en itibarlı adam

³⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 229.

³⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 248.

³⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 259.

kimdir?” diye sorunca, üzerinde değerli bir aba olan bir adam gördüm “İşte budur.” dedim. Sonra bana “Mescitteki en düşük adam kim.” Dedi. Üzerinde değersiz elbiseler olan birini gördüm “İşte bu.” dedim. Resulallah ikincisini kastederek bu adam kıyamet gününde yer dolusu kadar ikinci kişiden daha hayırlıdır.” dedi.³⁵⁰ Rivâyette söz konusu şahısları Hz. Peygamber’in tanıdığı ve üstü başı dökük olan kimsenin daha takvalı olduğunu bildiği görülmekte ve insanların dış görünüşleri ile değil takvaları ile Allah katında değer göreceklere ima etmiştir.

“Her nerede olursan ol Allah’tan kork, bir kötünün ardından onu silecek bir iyilik yap, insanlara güzel ahlak ile davran.”³⁵¹

“Dikkat et senin siyah ve kırmızıdan (hiç kimseden) takvan dışında bir üstünlüğün yoktur.”³⁵²

“Dostum bana fakirleri sevip onlara yakın durmayı, (maddi olarak) yüksek durumda olana bakmayı değil düşük durumda olana bakmayı, sırtını dönse bile akrabayı ziyaret etmeyi, hiç kimseden bir şey istememeyi, acı da olsa gerçeği söylemeyi, Allah için yaptığın bir şey konusunda, kınayıcıların kınamasından korkmamayı ve “لا حول الا بالله” zikrini çokça yapmamı emretti ve tüm bunların arşın altında birer hazine olduklarını söyledi.”³⁵³

Şüphesiz ki bizim yolumuz evliliktedir. Sizin en kötünüz evlenmeyenlerinizdir. En rezil ölümleriniz evlenmeden ölenlerinizdir. Şeytan’a mı tabi oluyorsunuz? Şeytan’ın salihlere yönelttiği en güçlü silahı kadınlardır. Evli olanlar bundan müstesnadır. İşte bunlar tertemiz ve fuhşiyattan uzak duranlardır.”³⁵⁴

“Kadın kürek kemiği gibidir, onu düzeltmeye çalışırsan kırılır.”³⁵⁵

“Bir kötülük yaptığında hemen ardından onu silecek bir iyilik yap. ‘لا اله الا الله’ demek bir iyiliktir.”³⁵⁶

Ebû Zer “Sevdiğim(Allah Resûlü) bana Allah’ın izniyle ölünceye kadar terk etmeyeceğim üç şeyi tavsiye etti: kuşluk namazı, uyumadan önce vitir namazı ve her

³⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 314.

³⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 318.

³⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 321.

³⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 327.

³⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 355.

³⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 359.

³⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 385.

ayda üç gün oruç tutmak.”³⁵⁷

”Ey Ebû Zer, insan ve cin şeytanlarından Allah’a Sığın!” dedi. Ben de “İnsan şeytanları var mı?” dedim. ‘Evet.’ dedi. ‘Ya Resulallah namaz nedir?’ dedim. ‘En hayırlı emirdir, isteyen az isteyen çok kılar.’ dedi. ‘Ya Resulallah sana inen en büyük ayet hangisidir?’ dedim. “Ayet-ül Kursî, Allahu le ilahe illa hüve el hayyul kayyum” dedi.”³⁵⁸

Resulallah şöyle buyurdu: “Âdemoğullarından sağlıklı her insanın her gün için bir sadaka vermesi gerekir.” “Zarar veren bir şeyi yoldan kaldırman, insanlara selam vermen, iyiliği emredip kötülükten sakındırman, eşinle birlikte olman senin için bir sadakadır.” Sonra şöyle devam etti: “Bütün bunların yerine geçen de iki rekât kuşluk namazıdır.”³⁵⁹

Ebû Müslim, Ebû Zer’e “Gecenin hangi vaktinde kılınan namaz faziletlidir?” diye sorunca Ebû Zer “Bu soruyu ben de Resulallah’a sordum. Gecenin ilk yarısı veya gecenin yarısında kılınan namazdır ama bunu yapanlar azdır diye cevap verdi.”³⁶⁰

“Ey Ebû Zer yetimin malını velayetine alma ve iki kişiye de yönetici olma.”³⁶¹

“Ey Ebû Zer sana söyleyeceklerimi iyice düşün, müslümanlardan bir kimsenin bir oğlağının olması, ardından bırakacağı Uhud Dağı kadar altınının olmasından daha hayırlıdır. Sonra yine sana söyleyeceklerimi düşün. Malını; bu sana, bu sana diye infak edenler hariç çokça mal biriktirenler kıyamet gününde en zelil olanlar olacaklardır. Ey Ebû Zer ‘hayır’ atın alınıdadır.” dedi.³⁶²

“Sana açık ve gizli işlerinde Allah’tan korkmayı tavsiye ediyorum, bir günah işlediğinde hemen ardından bir iyilik yap, yere düşen kamçının bile olsa kimseden hiç bir şey isteme, emaneti yanına alma ve iki kişinin arasında hüküm verme.” dedi.³⁶³

“Allah’ın kitabından bir ayet öğrenmek için yaptığın yolculuk senin için yüz rekât namaz kılmandan daha hayırlıdır ve yine kendisiyle amel edilen veya edilmeyen bir ilimden bir bölüm öğrenmek için yaptığın yolculuk bin rekât namaz

³⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV s. 407.

³⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 431.

³⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 434.

³⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 439.

³⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 445.

³⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 450.

³⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 452.

kılmandan daha hayırlıdır.”³⁶⁴

“Allah (c.c)'in en sevdiği söz melekleri için seçtiği “Sübhane rabbi ve bihamdihi, sübhane rabbi ve bihamdihi” sözüdür.”³⁶⁵

“Miskinlere merhamet et, onlarla otur; kendinden yüksekte (maddi olarak) olanlar yerine aşağıda olanlara bak; sırtını dönse de akrabayı ziyaret et, acı da olsa doğruyu söyle ve la havle ve la kuvvete illa billah’ zikrini yap.”³⁶⁶

Rivâyetlerin geneline baktığımız da şu sonuçlara ulaşmaktayız. Ebû Zer en faziletli amelin bilgisini bazen kendisi Hz. Peygamber’e sorarak bazen de bir sahabînin sorması esnasında olaya şahit olduğu için rivâyet eder. Ebû Zer Hz. Peygamber’e en faziletli ameli sorup cevap aldıktan sonra “*Ondan sonra hangisidir, ondan sonra hangisidir?*” diye sorularına devam ederek ecir alacağı amellerin tamamını öğrenmeye çalışmaktadır. Ebû Zer bazen de en faziletli amelin cevabını aldıktan sonra başka bir amelin en faziletli halini sorar. Bazen de en faziletli amelin kendisinin yapmaya gücünün yetmeyeceği bir şey olduğuna kanaat getirdikten sonra, bu amelin yerine geçecek ameli sorarak sevaptan mahrum olmamak için ne derece gayretli olduğunu göstermektedir. Ebû Zer’in sorduğu soruların bir kısmı ilk başta bir malumat gibi gözükse de bu sorular hadisin devamında başka bir bilgiye ulaştırır. Örneğin yeryüzünde yapılan ilk mescidin hangisi olduğunu sorduktan sonra, Hz. Peygamber’den yeryüzünün müslümanlar için temiz bir yer ve mescit olduğu bilgisini almıştır. Hz. Peygamber’in ona en faziletli ameli bildirmek için çeşitli sorular sorduğu durumlar da olmuştur.

Ebû Zer’in Hz. Peygamber için kullandığı hitap biçimlerine baktığımızda “*Dostum ve Sevgili*” gibi samimiyet göstergesi olan lafızları kullandığını görmekteyiz. Onunla ilk karşılaştığı günden itibaren itaatte tereddüt göstermeyen Ebû Zer, Hz. Peygamber ile diğer sahabîlerde daha az görülen bir diyalog biçimi kurmuştur. Ehl-i Suffe içindeki diğer sahabîler yemek için zengin müslümanların evine giderken o, sık sık Hz. Peygamber’in hizmetine koşmuş, onun sofrasına misafir olmuştur.³⁶⁷ Hz. Peygamber’in vefatına yakın bir zamanda kendisini ziyarete gelen Ebû Zer’in başını okşamasi³⁶⁸ bu dostluğun ve samimiyetin tek taraflı olmadığını

³⁶⁴ İbni Mâce, *İlim* 16.

³⁶⁵ Tirmizî, *Sünen*, V, s. 468.

³⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 407.

³⁶⁷ el-Aktâş, *a. g. e.*, s. 58.

³⁶⁸ İbn Hacer, *el-Matâlibü'l-Âliye*, XI. S. 819.

göstermektedir.

Hız. Peygamber, Ebû Zer'e "*Acı da olsa doğruyu söylemekten çekinme.*"³⁶⁹ dedikten sonra Ebû Zer de hayatı boyunca bunda tereddüt etmemiştir. Kendisine Hız. Ömer'in hadis rivâyetini azaltma konusundaki ihtiyatı hatırlatılınca boynuna bıçak dayansa bile Hız. Peygamber'den duyduğu bir şeyi söylemekten imtina etmeyeceğini belirtmiştir. Sürgün edilmesine sebep olan olaylara baktığımızda³⁷⁰ inandığı değerleri ifade etme konusundaki ısrarı ve cesaretinden dolayı bu olumsuzluğu yaşadığı görülmektedir. Eşiyile yaşadığı küçük bir problemi gören başka bir sahabîye Hız. Peygamber'in "*Kadın kürek kemiği gibidir, onu düzeltmeye çalışırsan kırarsın.*"³⁷¹ rivâyetini hatırlatarak bu tavsiyeye tabi olmuş eşine karşı sabredip öğrendiği bir sünnetin pratiğini göstermiştir.

Rivâyetlerin genelinde tavsiye edilen amellere güç yetirilmediği zaman "*Allah'ı zikredin.*" tavsiyesini veren Hız. Peygamber zikrin daha faziletli olduğunu da söylemiştir. Bunu öğrenen Ebû Zer dünya malı ile kazanılma imkânı olmayan sevabı, ibadet ve zikirde aramıştır. Ebû Zer, Hız. Peygamber'in kendisine yaptığı tavsiyelerini (kuşluk namazı, uyumadan önce vitir namazı, her aydan üç gün oruç tutma) Allah'ın izniyle ölünceye kadar terk etmeyeceğini söyleyerek sünnete bağlılığı konusundaki kararlılığını göstermiştir. Ebû Zer kendisine "*Gecenin hangi vaktinde namaza kalkmak daha faziletlidir? diye sorulunca, bana sorduğun gibi ben de Hız. Peygamber'e bunu sormuştum.*" diyerek sahâbenin ve kendisinden sonra gelen nesillerin Hız. Peygamber'i görme şansları olması halinde sorabilecekleri soruları sormuştur. Hız. Peygamber Ebû Zer'e "*Akıllı ol! Bir müslümanın bir oğlağa sahip olması, ardından mal mülk bırakıp onu infak etmekten mahrum kalmasından daha hayırlıdır. Mal biriktirip infak etmeyenler öbür dünyada derece olarak en aşağıda olacaklardır.*" demiştir.³⁷² "*Hayîr, atın alınıdadır.*" derken cihat için Müslümanları, o günün şartlarında savaşta kullanılan en etkili araç olan at beslemeye teşvik etmiştir. Ebû Zer de cihat için sürekli hazır tuttuğu atlar beslemiştir.³⁷³

Hız. Peygamber, Ebû Zer'den hiç kimseden bir şey istememesini, elinden düşen kamçısını almak için bile olsa insanlara zahmet vermemesini istemiştir. Ebû

³⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 40

³⁷⁰ Buhârî, *Tefsirü'l-Kur'ân* 65.

³⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 359.

³⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 450.

³⁷³ İbn Asâkir, *Târihü Medîneti Dimaşk*, XXXXXXVI, s. 209.

Zer de bunu hayatı boyunca uygulamış kimseye el avuç açmadan yaşamıştır.

3.3.4. İbadetlerle İlgili Rivâyetleri

Bu rivâyetleri iki başlık altında vermeyi daha uygun gördük.

3.3.4.1. Namaz

Ebû Zer kanalıyla gelen rivâyetlerin büyük bir bölümü namaz ile ilgilidir. Rivâyetlerin tamamını incelemek tezimizin sınırlarını aşacağından birkaç rivâyeti üzerinden bir değerlendirme yapmakla yetineceğiz. Ardından bu rivâyetlerde namaz ile ilgili hangi hususlara vurgu yapıldığını görme imkânı bulacağız. Namaz ile ilgili tespit edebildiğimiz rivâyetleri şu şekildedir.

Rivâyete göre Hz. Peygamber Ebû Zer'in dizine vurarak "*Namazı geciktiren bir grubun içinde olursan ne yaparsın? Namazını vaktinde kıl, sonra onlarla beraber de kıl. Eğer mescitte isen namaza kalktıklarında onlarla beraber (tekrar) namaz kıl.*"³⁷⁴ Namazlarının geciktirilmemesi ile ilgili ilk emir Kur'an-ı Kerîm'den gelmektedir: "*Şüphesiz ki namaz, müminler üzerinde vakitleri belirlenmiş olarak yazılmış bir ödevdir.*"³⁷⁵ Namazın vaktiyle ilgili ruhsat olup olmadığı ile ilgili fikhî tartışmalara girmeden kısaca bu konudaki tarihi bilgilere göz atılmasında fayda olacaktır.

Namazın vaktiyle ilgili olarak İbn Mes'ûd "*Namazın vakti haccın vakti gibidir.*" diyerek ayet-i Kerîmenin vakti, ilk an ile belirlediğini söyler. İbn Abbâs ve Mücâhid *موقوتاً* ifadesindeki kastın farzîyet olduğunu söylemektedirler.³⁷⁶ Ancak burada konu Ebû Zer ve birçok sahabînin eleştirdiği Emevi yöneticilerinin cemaatle namazı geciktirmiş olmalarıdır. Abdullah b. Mesleme'den gelen bir rivâyette Ömer b. Abdulazîz'in (ö.101/720) namazı geciktirmesi üzerine Urve b. Zübeyr (ö.94/713) ona giderek şunu söyler: "*Muğire b. Şu'be'nin (ö.50/670) Irak'ta namazı geciktirmesi üzerine Abdullah b. Mes'ûd'un onu uyardığını, Cebrail'in yeryüzüne inip Hz. Peygambere namazı tekrar kaldırdığını bilmiyor musun?*" Bunun üzerine Ömer, Urve'ye "*Cebrail bunu yaparak vakitleri mi belirledi?*" Urve, "*Evet*" dedi.³⁷⁷ Bağdâdî Ömer b. Abdulazîz'in Ümeyyoğullarının diğer imamları gibi namazı geciktirmeyi alışkanlık haline getirmediğini, sadece bir gün ikindi namazını

³⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, s. 182.

³⁷⁵ *Nisa*, 4/103

³⁷⁶ İbn Receb, *Fethü'l-Bârî*, IV, s. 163.

³⁷⁷ Buhârî, *Salât* 9.

minberde olduğu için geciktirdiğini bu uyarıdan sonra da bunu bir daha tekrar etmediğini belirtmektedir.³⁷⁸ Âlimlerin bir kısmı Ümeyyoğullarının imamlarının yönetimindeki yerlerde evlerinde namaz kılop, mescitte cemaate tabi olduklarını bildirirler. Aynı şekilde İbn Ömer'in, Haccâc'ın sabah namazını geciktirmesini eleştirmekle beraber arkasında namaz kıldığı; İbn Mes'ûd'un, Hz. Osman zamanında namazı geciktiren emirlerin ardında namaz kıldığı; yine İbn Mes'ûd'un aynı şekilde Kûfe'de bazen namazı geciktiren Velid b. Ukbe'nin ardında namaz kıldığı belirtilmektedir.³⁷⁹

Ebû Zer'in rivâyetinden ya namazın kılınması teşvik edilen en faziletli olan vaktinde kılınması ya da namazın vaktinin çıkmasına kadar ki bir geciktirme veya güneşin batışına yakın ikindi namazının kılınması gibi bir geciktirmeye karşı bir uyarı anlamı çıkmaktadır.³⁸⁰ Ebû Zer'in ve diğer sahâbenin namazı geciktiren emirleri uyardıkları ancak onların arkasında da namaz kılmayı ihmal etmedikleri anlaşılmaktadır. Onlar Hz. Peygamber'in “İki kişi bir kişiden, üç kişi iki kişiden, dört kişi üç kişiden daha hayırlıdır. Size bir (cemaat) olmayı tavsiye ediyorum. Şüphesiz ki Allah ümmetimi ancak doğru yol üzerine bir araya getirir.”³⁸¹ tavsiyelerine uymuşlardır.

Hz. Peygamber, Ebû Zer'in şahsında müslümanlara namaz ile ilgili aşağıdaki tavsiye ve emirlerde bulunmaktadır.

Buna göre önünde bir sütre olmaksızın namaz kılanın önünden kadın, siyah köpek veya merkebin geçmesi namazın iâdesini gerektirir. Ebû Zer'e “*Siyah köpeğin kırmızıdan farkı nedir?*” diye sorulduğunda O da Resulallah'a aynı şeyi sorduğunu “*O şeytandır.*” dediğini rivâyet etmiştir.³⁸² Bu rivâyette namaz kılanın önünden bir sütre olmaksızın kadının, binek hayvanının (merkep) ve siyah köpeğin geçmesi halinde namazın bozulacağı bildirilmektedir. Ancak farklı rivâyetler çerçevesinde bu konudaki yorumları Hattâbi şu şekilde özetler:

Köpeğin renginden dolayı namazı bozup bozmadığını soran kişinin Abdullah b. Sâmit olduğunu, bundan kastının namaz kılanın önünden geçen herhangi bir canlının onu namazdaki huşudan alıkoyacağından namazın iadesini

³⁷⁸ İbn Receb, *a. g. e*, IV, s. 182.

³⁷⁹ İbn Receb, *a. g. e*, IV, s. 184.

³⁸⁰ İbn Receb, *a. g. e*, IV, s. 186.

³⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 219.

³⁸² Abdürrezzâk b. Hammâm, *Salavât*, II, s. 26.

gerektirmeyecek derece bir bozulma olduğunu iddia edenler, Hz. Ayşe'nin rivâyetinde Hz. Peygamber'in namaz kıldığı bir anda hayızlı olduğu halde önünden geçtiğini ve namazına hâlel getiren bir durum oluşmadığını belirtirler. Buna karşın İbn Abbâs hayızlı kadının namaz kılanın önünden geçmesi halinde namazın bozulacağına hükmeder. İbn Abbâs ile beraber Atâ b. Rebâh (ö.114/732) binek hariç diğerlerinin namazı bozacağı görüşündedir. Delil olarak da kendisinin Hz. Peygamber namaz kılarken merkebi ile onun namaz kıldığı safın önünde durduğunu buna rağmen onun namazını iade etmediğini bildirir. İmâm Ahmed ve Hz. Ayşe kadın dışındaki şeylerin namazı bozabileceğine ancak hayızlı bile olsa kadının namazı bozmayacağına hükmetmişlerdir. Fadl b. Abbâs'ın (ö.13/634) “Hz. Peygamber çölde namaz kılarken yanımızda merkep, köpek olduğu halde önünden geçtik ve namazını iade etmedi.” rivâyetine dayanarak kadının namazı bozabileceği ile ilgili çekincesiyle beraber diğerlerinin namazı bozmayacağını belirtir. Ancak köpeğin rengi ile ilgili bir açıklık olmadığından Ebû Zer'in rivâyetinde sadece siyah köpeğin namaz kılanın önünden geçmesi halinde namazın iadesini gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Hz. Alî, İbn Müseyyed (ö.94/713) İmâm-ı Şafî (ö.204/820) Urve b. Zübeyr (ö.94/713), Süfyân Sevrî (ö.161/778) ve Ashâbü'r-Rey'in görüşü namazın bunlardan herhangi biri ile bozulmayacağı şeklindedir.³⁸³

Namaz ile ilgili gelen rivâyetlerde ayrıca aşağıdaki hususlara dikkat çekilmektedir. “İnsanlar için ilk yapılan mescidin Mescid-i Harâm sonra Mescid-i Aksâ olduğu aralarında kırk yıllık bir sürenin olduğu, namazın vakti geldiğinde namaz kılınan her yerin mescit olduğu,”³⁸⁴ unutulduğu için kılınmayan namazın hatırlandığında hemen kılınması,³⁸⁵ namaza çağrıldığı zaman hızlanmayıp yetişilen rekâtların kılınıp namazın sonunda tamamlanması,³⁸⁶ namazda iken secde yerinin temizlenmemesi gerektiği,³⁸⁷ namazı geciktiren yöneticilerle karşılaşıldığında namazı vaktinde kılmayı onlarla kılınanı ise nafîle saymayı,³⁸⁸ insan ve cin şeytanlarından Allah'a sığınmayı,³⁸⁹ gecenin son yarısı veya gecenin yarısında kılınan namazın en

³⁸³ Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Büstî, *Me'âlimü's-Sünen*, Matbaatü'l-İlmiyye, Haleb 1932. I, s. 191.

³⁸⁴ Ebû Dâvûd, *Müsned*, I, s. 370.

³⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *Salavât* 4744.

³⁸⁶ Abdürrezzâk b. Hammâm, *Salavât* 2400.

³⁸⁷ İbn Ebû Şeybe, *Kitabû Salavât*. s. 169.

³⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 330.

³⁸⁹ Nesâî, *İsti'âze* 46

faziletli gece namazı olduğu,³⁹⁰ Allah'ın rızasını umarak namaz kılan kulun günahlarının ağacın yapraklarının dökülmesi gibi döküldüğü,³⁹¹ namazın dinin direği olduğu, öğle vakti sıcaklık artınca namazı erteleme ruhsat olduğu,³⁹² rivâyet edilmiştir.

İmam Şafî'ye göre namazı geciktirme ile ilgili ruhsatın mescidin uzak bir yerde olmasından dolayı oluşan meşakkat ile sınırlı olduğunu söylemektedir. Resulullah'ın uygulaması seferde gerçekleştiğinden mescidin uzaklığı söz konusu olmadığından böyle bir ruhsat vermesinin genel kanaate uygun düşmediği görülmektedir.³⁹³

Yine rivâyetlerde “İkinci namazından sonra herhangi bir namazın olmadığı...³⁹⁴ Allah'ın korumasının namazı bilerek terk eden kimsenin üzerinden kalktığı...³⁹⁵ Sabah namazı ardından konuşmadan dizleri üstünde iken “Allah'tan başka ilah yoktur, hamd ve mülk onundur, o hayat veren ve canı alandır, o her şeye kadirdir.” zikrini on defa tekrar eden kimseye on iyilik yazıldığı, on günahının silindiği, makamının on derece yükseltildiği ve tüm günü kötülüklerden korunduğu, Allah'a ortak koşma dışında bir günahın ona ilişmesinin mümkün olmadığı...³⁹⁶ Mescidi selamlamanın iki rekât namaz ile olduğu...³⁹⁷ Yeryüzünün temiz bir mescit olduğu ve her nerede namaz vakti gelirse su veya teyemmüm ile namaz kılınabileceği...³⁹⁸ Allah katından müslüman için indirilen en hayırlı şeyin namaz olduğu...³⁹⁹ Ebû Zer'in namazda kıyâmı hafif, rükû ve secdeyi uzun tuttuğu, Allah için yapılan her bir rükû veya secdenin kulun günahlarını silip derecesini yükselttiği...⁴⁰⁰ Resulallah'ın Hacerülesved'ten selamlamaya başlayıp Kâbe'yi tavaf

³⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 438.

³⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 441.

³⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 261.

³⁹³ Müslim, *Mesâcid* 32.

³⁹⁴ el-Fakihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk, *Ahbâru Mekke*, (thk. Abdülmelik Abdulheş), Darü'l-Hadârî, Beyrut 1414. I, s. 255.

³⁹⁵ Mervezî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ, *Ta'zim-u Kadri's-Salât*, (thk. Abdurrahmân Abdulcebbâr Fervâî), Mektebetü'd-Dâr, Medine 1406. II, s. 288.

³⁹⁶ Tirmîzî, *Deâvât* 63.

³⁹⁷ Ebû 'Avâne, Ya' kub b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî, *Müstehrec*, (thk. Eymen b. 'Arif Dımeşkî), Darü'l-Ma'rifê Beyrut 1998. I, s. 327.

³⁹⁸ Ebû 'Avâne, *a.g.e*, I, s. 327.

³⁹⁹ Taberânî, Ebû'l Kasım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *Mu'cemül-Evsat*, (thk. Tarık b. Havzullâh b. Muhammed), Darü'l Haremeyn, Kahire trz. V, s.77. Hakîm, *Müstedrek*, II, s. 310.

⁴⁰⁰ Beyhâki, Ebû Bekir Ahmed. b. Hüseyin b. Alî, *Marifetü's-Süneni ve el- Âsar*, (thk. Emin Kal'aci), Dar'ül Va'y Kahire 2008. IV, s. 44.

ettiği, ardından makamın (Makam-ı İbrâhim) arkasında iki rekât namaz kıldığı...⁴⁰¹ Kişi namazda iken Allah'ın rahmetinin onu kuşattığı bu yüzden namazda iken secde yerini temizlemekle uğraşmaması gerektiği...⁴⁰² İçki içen kimsenin namazı kırk gün kabul edilmeyeceği, tövbe ederse Allah'ın onu affedeceği, tekrar tekrar dönerse Allah'ın ona ateşli bir içecek içirmesi kesin olacağı...⁴⁰³ Ashaptan bir kimsenin Hz. Peygamber kadar ibadet etmeye muktedir olamayacağı...⁴⁰⁴ Kul namazda iken yüzünü dönmedikçe Allah'ın onu gözlediği, yüzünü çevirince Allah'ın da ondan yüzünü çevirdiği...⁴⁰⁵ Bir müslüman güzel şekilde yıkanıp ve en güzel elbiselerini giyip Allah'ın ona tanıdığı imkâna göre kokusunu sürer ve cuma namazına geldiğinde gereksiz konuşmayıp iki kişinin arasını ayırmamış ise iki cuma arasındaki günahlarının affedileceği...⁴⁰⁶ Bir müslümanın su bulamadığında on yıl geçse de tertemiz toprak ile abdest alabileceği⁴⁰⁷ hususları öne çıkmaktadır.

3.3.4.2. Oruçla İlgili Rivâyetler

Oruç ile ilgili rivâyetlere baktığımızda Hz. Peygamber'in ayın 13,14 ve 15'inde oruç tutmayı emrettiği ancak buradaki tavsiyenin farziyet anlamında olmadığı halde Ebu Zer'in Hz. Peygamberin tavsiyesini bir emir telekki ettiği görülmektedir.⁴⁰⁸

Ebû Mersed, Ebû Zer'e "Hz. Peygamber'e Kadir Gecesi'nin hangi günde olduğunu sorsaydın." demesi üzerine o da "Resulallah'a onun Ramazanda mı, Ramazan'ın dışında mı? diye sordum. O Ramazan'dadır. Onu Ramazan'ın ilk on ve son on gününde arayınız." dediğini söylemektedir. Resulullah konuşmaya devam ederken onun dalgınlığından faydalanıp "Hangi on gündedir?" diye sordum. Hz. Peygamber "Son on günde arayınız, bundan sonra bana bir şey sorma" dedi. Ve konuşmaya devam etti. Tekrar onun dalgınlığından faydalanıp "Senin üzerindeki hakkım hatırına hangi on günde olduğunu bana söyle." Ebû Zer "Onunla arkadaşlık ettiğim günden beri hiç bu kadar kızdığını görmedim." sonra "'Son yedi günde arayın

⁴⁰¹Ebû Dâvûd, *Müsned*, I, s. 363.

⁴⁰² Ebû Dâvûd, *Müsned*, I, s. 364.

⁴⁰³ Ebû Dâvûd, *Müsned*, I, s. 382.

⁴⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 397.

⁴⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 400.

⁴⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 426.

⁴⁰⁷ Nesâî, *Tehâret* 322.

⁴⁰⁸ Nesâî, *Kitabü's-Sıyâm* 2422.

ve bundan sonra bana bir şey sormayın.”⁴⁰⁹ dedi. Rivâyette Ebû Mersed’in keşke “Hz. Peygambere bunu sorsaydın.” demesi Ebû Zer’in soracağı bu soruya Hz. Peygamber’in tepkisini daha az olabileceği veya Ebû Mersed’in bunu Hz. Peygamber’in vefatından çok sonra Ebû Zer’e sormuş olması mümkündür. Bu rivâyette ayrıca Ebû Zer’in Kur’an-ı Kerîm’de fazileti belirtilmiş olan Kadir Gecesi’nin vaktini öğrenme ve kendisinden sonra gelecek nesle aktarma konusundaki azmi dikkat çekmektedir.

3.3.5. Hz. Peygambere Yöneltilen Sorularla İlgili Rivâyetleri

Yüce Allah’ın Hz. Âdem’e öğrettiği isimleri meleklerle soru olarak yöneltmesi sorularında olduğu gibi Allah’ın peygamberlere soruları, genel olarak, soran tarafından bilinen bir mevzuyu karşı tarafa teyit amacı gütmektedir. Soru sorma muhatabın aklına gelmediği için sormadığı bilgileri bildirme yöntemidir. Allah (c.c.)’in Hz. Peygamber’e soruları, Hz. Peygamber’in Yüce Allah’a soruları, Hz. Peygamber’e meleklerin soruları, Hz. Peygamber’in sahâbeye soruları, sahâbenin Peygamber’e soruları dikkatle incelendiğinde İslam’ın öğrenilmesi ve doğru bir şekilde yaşanması hususunda insanın temel özelliklerinden olan öğrenme ihtiyacı ve merak güdüsünün göstergesidir.

Bazen Hz. Peygamber Ebû Zer’e “*Ne yaparsın?*” şeklinde sorduğu sorularda ona gerçekleşmemiş bir durum ile ilgili takınması gereken tavır tavsiye etmiştir. Ebû Zer’in sorularına gelince o, bazen “basit” fikhî konularla ilgili sorular sormuşken, bazen de akidenin en muğlak konularına merak salmıştır. “*Rabbini gördün mü?*” sorusu Ebû Zer’in Hz. Peygamber ile yakın bir dostluk ilişkisi atmosferinde sormuş olduğu bir soru bu tür sorulara örnek verilebilir.

Ebû Zer’e diğer sahâbe veya tabiîn bazen “*Resulullah’a bu soruyu muhtemelen sormuştur.*” tarzında bir yaklaşımla sorular sormuş, kendisi de “*Bu soruyu Hz. Peygamber’e sizin sorduğunuz gibi sormuştum. O da bana şöyle cevap verdi.*” şeklinde cevap vermiştir. Sorular bazen Peygamber’i incitse de soruların soruluş ortamının da önemli olduğunu düşünmekteyiz. Genelde Resulullah’ın yalnız olduğu bir anda ona yanaşıp sorma ya da soruya muhatap olma şeklinde gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber’in Ebû Zer’e sorduğu sorular tabi ki onun şahsiyetiyle beraber tüm ümmete birer mesajdır. Belki de Ebû Zer’in çalan çırpan bir

⁴⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 392.

bedeviden Peygamber'in övgülerine mazhar olan bir zahide dönüşmesi, yaşadığı samimi zühd hayatının yanında müslümanların düştüğü veya muhtemel düşebileceği israf ve mülk yarışına sesli, bazen de sınırı aşan müdahalesini ortaya çıkarmıştır. Hz. Peygamber'in tüm sahâbe gibi Ebû Zer'in de şahsiyetini şekillendirmeye çalıştığını düşünecek olursak Ebû Zer'e iddialarında aşırı gittiği eleştirisi yapılırken Resulallah'ın da onun üzerindeki etkisinin unutulmaması gerektiği kanaatindeyiz.

Ebû Zer'in karşılıklı sorular ile öğrendiği bilgilerden oluşan rivâyetlerinden birkaç örnek şöyledir.

Ebû Zer şöyle demektedir: Hz. Peygamber bana *"Ey Ebû Zer, insanların açlıktan dolayı mescide yürüyemeyecek, oradan da kendi yatağına dönemeyecek derecede olduğu zaman ne yaparsın? dedi. Ben Allah ve Resulü bilir."* dedim. *"İstemeye utan."* dedi. *"Ey Ebû Zer ev sahibinin ölüp evin köleye kaldığı zamanda ne yaparsın? Allah ve Resulü bilir."* dedim. *"Sabret."* Dedi. *"Ey Ebû Zer sen insanların öldürülüp Zeyt taşı kan içinde kaldığı zaman ne yaparsın? Allah ve Resulü bilir."* dedim. *"Evine gir."* dedi. *"Ya Resulallah evimde de saldırılırsa bana... Senden olanlar sana saldırır."* dedi. *"Silah kuşanayım mı?"* dedim. *"İşin içine girersen..."* dedi. Dedim ki *"Ne yapayım ya Resulallah? Kılıçların ışıltısından korkarsan abanla yüzünü ört, sana zarar veren senin de kendinin de günahını üstlenmiş olur."* dedi.⁴¹⁰

2-Ebû Zer *"Ya Resulallah, bir adam bir topluluğu sever de onların yaptığı amelleri yapmaya güç getiremezse ne olur?"* diye sordu. Hz. Peygamber *"Ey Ebû Zer sen sevdiğinle berabersin."* dedi. Ebû Zer *"Şüphesiz ki ben Allah'ı ve Resulünü seviyorum."* dedi. Hz. Peygamber *"Ya Ebû Zer sen sevdiğinle berabersin."* dedi.⁴¹¹

3.5.6. "Rü'yetullah" ile İlgili Rivâyetleri

Yüce Allah'ın ahirette görülmesi anlamına gelen rü'yetullah meselesi İslam itikadında tartışma konusu olan bir konudur. Kur'ân-ı Kerîm İsrailoğullarının Hz. Musa'ya: *"Rabbini apaçık bir şekilde görmeden sana iman etmeyeceğiz."*⁴¹² şartını

⁴¹⁰Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 350.

⁴¹¹Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 368.

⁴¹²Bakara 2/55.

ileri sürmüş olmalarını dile getirerek konunun İbrahîmî dinlere uzanan kadim bir mevzu olduğunu belirtmektedir. İslam tarihinde de özellikle Miraç olayından sonra sahâbe arasında uyanan merak ile tartışma konusu olmaya başlamıştır. Mirac dönüşü “*Rabbini gördün mü?*” sorusu Hz. Peygamber’e sorulan sorulardan biri olmuştur. Soru hadis rivâyetlerine yansıyan yönüyle beraber kelimede önemli bir mevzu olmaya başlamıştır. Mu’tezile ve Ehl-i Sünnet arasındaki ihtilafta Ehl-i Sünnet Allah (c.c)’ın görüleceğini iddia ederken Mutezile ise görülmeyeceğini söyler.⁴¹³ Dünyada rü’yetullahın mümkün olup olmadığı konusunda ise iki görüş ortaya çıkmıştır.⁴¹⁴ İlk görüşe göre bu dünyada peygamberler için dahi rü’yetullah mümkün değildir. Çünkü Hz Musa Allah’ı (cc) görmek istemiş ama “*Sen beni asla göremezsın.*” cevabını almıştır. Buna karşın müşebbihe ve bazı tasavvufî düşünceler bir tür riyazet ile rü’yetullahın bu dünyada peygamber dışındakiler için de mümkün olduğunu kabul etmişlerdir.⁴¹⁵ Bununla birlikte Ehl-i Sünnet âlimlerinin genel görüşü bu dünyada insanlardan sadece peygamberlerin görebileceği ve ahirette ise rü’yetullahın yine Allah’ın bir lütfu olarak bütün müminler için vuku bulacağı yönündedir.⁴¹⁶ Ebû Zer ve İbn Abbas gibi sahabiler İmam Nevevî (ö.666/1277) ve Kadı İyâz (ö.544/1149) gibi âlimler Miraç esnasında rü’yetullah’ın vuku bulduğunu iddia etmişlerdir.⁴¹⁷ Mutezilî âlimler “*Gözler O’nu idrak edemez, O ise tüm gözleri idrak eder.*”⁴¹⁸ ayetini delil göstererek yüce Allah’ın basiretinin hem bu dünyaya hem de ahirete şamil olduğunu, buna karşın insanın Allah (cc)’ı görmesinin ise hem dünyada hem ahirette mümkün olmayacağını iddia ederler.⁴¹⁹ Ehl-i Sünnet âlimleri ise “*O gün Rablerine bakan yüzler vardır.*”⁴²⁰ Ayetinde kıyamette rü’yetullahın kesin olarak gerçekleşeceğini söyleyerek gözlerin onu idrak edememesinin bu dünya ile sınırlı olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Zer’in rü’yetullah konusundaki hadis rivâyetlerine

⁴¹³ Temel Yeşilyurt, “Ru’yetullâh” *DİA*, İstanbul 1994. XXXV, s. 314.

⁴¹⁴ Yeşilyurt, “Ru’yetullah” *DİA*, XXXV, s. 314.

⁴¹⁵ Yeşilyurt, “Ru’yetullah” *DİA*, XXXV, s. 314.

⁴¹⁶ Eş‘arî, ebû’l -Hasen Abbas Ahmed b. Muhammed b. Meymûn el -Mâlikî, *el-İbâne*, (thk. Hüseyin Mahmûd) Dârü’l-Ensâr, Kahire 1394. I. s. 35, Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkindî, *Tevhîd*, (Fethullah Halif) Dârü’l-Camiâtü’l Mısıriye, I. s. 79, Ahmed b. Hanbel, *er-Red Ale’z-Zenâdika v’el-Cehmiyye* (thk. Sabri b. Selemete) Darü’n-Neşr, Riyad 1424. I. s.132

⁴¹⁷ Yeşilyurt, “Ru’yetullah” *DİA*, XXXV. s. 312.

⁴¹⁸ Şuarâ, 6/103.

⁴¹⁹ Eş‘arî, *a.g.e.* I. s. 55.

⁴²⁰ *Kıyame*, 75/ 22,23

baktığımızda bir rivâyete göre Ebû Zer:“Hz. Peygamber’e Rabbini gördün mü? diye sordum. ‘Onu bir nur olarak gördüm.’ diye cevap verdi.”⁴²¹ demektedir. Abdullah b. Şakîk’ten gelen rivâyette Ebû Zer’e “Eğer Hz. Peygamber’i görseydim muhakkak ona şunu sorardım.” demiştir. Ebû Zer de ona “Neyi sorardın?” dedi. “Muhammed’in rabbini görüp görmediğini?” dedi. Ebû Zer bunu Hz. Peygamber’e sorduğunu kendisinin de “O bir nurdur, nasıl göreyim.” dediğini söylemiştir. Bu iki rivâyet İslam itikadı açısından hangi görüşün doğru olduğu konusunda net bir fikir vermese de Ebû Zer’in rü’yetullah konusunda sahip olduğu malumat hakkında bir bilgi vermektedir. Başka bir deyişle bu rivâyetlerden rü’yetullah’ın Hz. Peygamber için mümkün olduğu açık olmakla birlikte her iki rivâyet birlikte düşünüldüğünde rivâyetlerde geçen “Nur” kavramının tartışmayı kesin bir sonuca vardiğirmediği ve gaybî bir durum olarak bıraktığı görülmektedir.⁴²² Ancak Ebû Zer’in rivâyetleri daha çok Ehl-i Sünnet’in rü’yetullah konusundaki görüşleriyle örtüşmektedir.

3.3.7. Müjde Veren Rivâyetleri

Hz. Peygamber “Rabbinin katından, ümmetinden her kim iman eder ve Allah’a ortak koşmaz ise cennete gireceğine dair müjde verildiğini” dediğinde Ebû Zer “Eğer Zina eder ve hırsızlık yapsa da mı?” demiş. Hz. Peygamber de “Evet zina etse ve hırsızlık yapsa da” demiştir.⁴²³

Başka bir rivâyette Ebû Zer şöyle demektedir. “Resulullah’ın yanına geldim, o üzerinde beyaz bir elbise ile uyuyordu. Uyanıncaya kadar tekrar tekrar yanına gidip geldim. Uyandı ve yanına oturdum. Bana ‘Hiçbir kul yoktur ki ‘Allah’tan başka ilah yoktur.’ der ve bu inanç üzerine ölürse cennete girmiş olmasın.’ dedi. ‘Eğer Zina eder ve hırsızlık yapsa da mı?’ dedim. ‘Zina etse ve hırsızlık yapsa da...’ dedi. Bunu üç defa tekrar ettim dördüncüsünde ‘Ebû Zer’in burnu yerde sürtünsen de (cennete girer)’ dedi. Bunun üzerine Ebû Zer elbisesini toplar şekilde dışarı çıkar ve

⁴²¹ Müslim, *Kitabu’l İman*,78.

⁴²² Rü’yetullah ile ilgili kanaatler günümüzde çeşitli çalışmalar ile devam etmekte olup konunun değişik perspektiflerden yapılan değerlendirmeleri için bkz. Agitoğlu Nurullah, “Halku’l-Kur’ân ve Rü’yetullah Konuları Bağlamında İbnü’l-Mülakkın’ın Buhârî’nin Bab Başlıklarına Yaklaşımı,” *ŞÜİFD* Şırnak 2014. V. S. X. s. 100,122. Uzundağ Mehmet Sait, “XIX. Asır Hindistan Âlimi Sıddîk Hasan Han’ın Allah’ın Haberî Sıfatlarla İlgili Görüşleri” *EÜİFD*, 19:1 Elazığ 2014. s. 125,145. Bir Mutezile-Maturidiyye Tartışması Rü’yetullah, Kılıçaslan Mavil, *AİBÜSBED*, 2014, XIV, S. 2 s. 449-478.

⁴²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 326.

şöyle der: “Ebû Zer’in burnu yerde sürtünse de.”⁴²⁴

Başka bir rivâyette Hz. Peygamber Cebrail’in kendisine şunu dediğini ifade etti: “Ümmetinden her kim Allah’a şirk koşmadan ölürse cennete girer veya ateşe girmez” dedi. Ebû Zer ‘Zina eder ve hırsızlık yapsa da mı?’ dedi. “Evet, zina etse ve hırsızlık yapsa da.”⁴²⁵ dedi. Yine başka bir rivâyette Hz. Peygamber “Her kim Allah’tan başka ilah yoktur derse cennete girer.” dedi. Ebû Zer ‘Zina eder ve hırsızlık yapsa da mı?’ dedi. “Evet, Zina edip ve hırsızlık yapsa da...” Ebû Zer “Hz. Peygamber ile beraber bir süre yürüdüm. Etrafı taşlarla çevrili bir çukurun başında beni oturttu. Bana “Ben dönünceye kadar burada otur.” dedi. “Sonra onu göremeyeceğim kadar uzaklaştı. Onu uzun süre bekledim daha sonra onun “ Hırsızlık yapsa ve zina etse de mi?” dediğini duydum. Geldiğinde dayanamayıp sordum “Canım sana feda olsun ya Resulallah kiminle konuşuyordunuz? Yanınıza gelen kimseyi de görmedim. Bu “Cebrail idi.” dedi. Bana “Ümmetimden her kim Allah’a şirk koşmadan ölürse cennete gireceklerini müjdele.” dedi. “Ey Cebrail” dedim. “Eğer çalar ve zina ederse de mi? Evet, içki içse de” dedi.⁴²⁶

Müjde veren rivâyetlerde belirtilen, şirk koşmadan Allah’a iman üzerine ölen kimsenin cennete gireceği kimsenin durumu ile ilgili sahâbenin takındığı tavır, Ebû Zer’in yaptığı gibi Hz. Peygamber’e ‘Şunları, şunları yapsa da mı?’ şeklinde emin olmaya çalışmak olmuştur. Hz. Peygamber onların ısrarlarına rağmen bu durumun değişmeyeceğini, iman edip şirke bulaşmadan vefat eden müslümanın cennete gireceği müjdesini vermektedir. Sahâbenin başlıca endişesi, Ebû Hüreyre’nin rivâyetinde olduğu gibi hadisi rivâyet eden Muâz b. Cebel’e (ö.17/638) bu haberi vermekle insanların cenneti garanti görüp ibadetlerde tembel davranacaklarını, bunun sonucunda amel-iman dengesinin kaybolacağı düşüncesidir.⁴²⁷ Ebû Hüreyre’nin rivâyetinde Allah’a ve Peygamber’e iman eden namaz kılan oruç tutan ve Allah yolunda cihat eden kimselerin cennete gireceklerinin müjdesini veren Hz. Peygamber’e sahabiler, “Bunu diğer insanlara bildirelim mi?” diye sorduklarında Hz. Peygamber bunu onaylayacak tarzda sözlerine cennet tasvirleri ile devam ettiği bildirilmektedir.⁴²⁸

⁴²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 370.

⁴²⁵ Nesâî, ‘*Amelû'l-Yevm* 432.

⁴²⁶ Buhârî, *Rikâk* 13.

⁴²⁷ Koçyiğit, *a. g. e.*, s. 129.

⁴²⁸ Buhârî, *Hudûd* 48.

Hız. Ömer ise insanların amellerinde tembellik yapacakları endişesi taşımış rivâyetin alenen anlatılmasını hoş görmemiştir. Aynı kaygıyı taşıyan Ebû Zer'e Hız. Peygamber'in "Ebû Zer'in burnu yerde sürtünse de" şeklinde net bir cevap vermesi, durumun diğer müslümanlara anlatılmasında bir beis olmayacağını göstermektedir. Aşağıda bu anlam içeriğiyle rivâyet edilen dört rivâyete göz attığımızda bu derece hassas bir konuda sahâbenin ve Ebû Zer'in temkinli hareketlerinin sebepleri sadece iman ederek insanın kurtuluşa erip ermeyeceği ile ilgili daha sonra yapılacak olan itikâdî tartışmaların ilk belirtileri olarak görülebilir. Müslim'in şerhinde konuya büyük açıdan çözüm getirmiş olan Nevevî, konuya lafzi yaklaşımın problemlili olduğunu şu örnek üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. "لا علم الا نفع" veya "لا مال الا لا ابل" dediğimizde 'fayda veren ilimden başka bir ilim yoktur.' veya 'Deveden başka mülk yoktur.' derken aslında bunların yanında başka şeyler de vardır. Bununla beraber bunların yeri ve önemini belirten bir istisna kullanılmıştır. Aynı şekilde "لا اله الا الله" denildiğinde Allah'ın tek bir ilah kabul edilmesi en öncelik durum olup, onun dışında da kabul edilmesi gereken iman esasları ve yapılması gereken ve ameller vardır. Şirk dışında rivâyetlerde anlatılan büyük günahların imanını azalttığı ölmeden tevbe edilmesi halinde dünya hayatında günahların sakıt olacağı, tevbe etmeden ölen kebâir sahibini Allah isterse affeder isterse cezasını çektiikten sonra cennete alacağı ehl-i hakkın görüşünü yansıtmaktadır.⁴²⁹ Yorumunu getirmektedir. Bu yorumu güçlendirecek delillerden bir başka rivâyette zina ettiğini itiraf eden bir sahâbenin cezasını çekmek üzere yaptığı ısrardan sonra recmedildiği ve Hız. Peygamber'in üzgün bir şekilde Ebû Zer'e "Arkadaşınızın affedildiğini ve cennete sokulduğunu biliyor musun?"⁴³⁰ demesi kebâir sahibinin dünyadaki akıbetini yaşadıktan sonra tevbesinin kabul edildiği görülmektedir.

Rivâyetleri genel olarak değerlendirdiğimizde rivâyetlerin bir kısmında müjdeyi veren Cebrail (a.s) olduğu görülmektedir. Zeyd b. Vehb (ö.83/702) tarafından Ebû Zer'den yapılan rivâyette ise bunu söyleyenin Hız. Peygamber olduğu ve Cebrail'in aradan çıktığı görülmektedir. Rivâyetlerin büyük bölümü kudsî hadistir. Zeyd b. Vehb'in rivâyetinde Cebrail lafzının unutulmuş olması halinde bu rivâyet de kudsî hadis sayılacaktır. Ya da Hız. Peygamber'in kudsî hadisten anladığı bir durumu anlatmış olması şeklinde kabul edilmelidir.

⁴²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, s. 271.

⁴³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 439.

3.3.8. Kudsî Hadis Rivâyetleri

Ebû Zer tarafından rivâyet edilen Kudsî hadisleri değerlendirmeden önce Kudsî Hadis kavramının Hadis Usulü içerisindeki konumu ile ilgili genel bilgiler genel bilgiler vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Kelime anlamı olarak Kudsî Hadis kavramı içerisindeki kudsiyet terimi Allah'a (c.c) izafe edildiği, hadis kavramı ise Hz. Peygamberden rivâyet edilmiş olması itibariyle verilmiş bir isimlendirmedir.⁴³¹ Terim anlamı ise vahyin geliş yollarından herhangi biri ile Hz. Peygambere iletdikten sonra onun da kendi ifadeleriyle "*Allah Teâla şöyle buyuruyor.*" diyerek ona nisbet ettiği, Kur'an'la herhangi bir ilgisi ve i'câz vasfı olmayan hadislerdir.⁴³²

Kudsi hadisle ilgili yapılan değerlendirmelerde vahiy ile ilişkisi irdelenmiş ve onun vahiy olup olmadığı tartışılmıştır. Ehl-i hadisin büyük bir bölümü vahyi, "Metlûv" ve "Gayr-ı Metlûv" olarak iki kısma ayırarak⁴³³ kudsî hadisleri "Gavr-ı metlûv" vahiy olarak kabul etmişlerdir. Metlûvdan kasıt Kur'ân-ı Kerîm iken gayrı metlûvdan kasıt ise sünnettir.⁴³⁴

Allah (c.c) kulları ile iletişim yollarını kutsal kitabında şu şekilde ifade etmiştir. "*Herhangi bir beşerle Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip izni ile dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir, muhakkak ki O çok yücedir, engin hikmet sahibidir.*"⁴³⁵ Ayet-i Kerîme'den de anlaşılacağı gibi Allah (c.c)'ın vahyetmesi Cebrail vasıtasıyla gönderdiği vahyin dışında ya bir elçi veya perde arkasından konuşması şeklinde tezahür eder. Kudsî hadis Gayr-ı metlûv vahiy olarak kabul edenler, Cebrail vasıtasıyla gelen vahyin dışında vahiy olduğunu başka bir ayeti Kerîme ile de delillendirmektedirler. Ayet-i Kerîme Hz. Peygamber'in eşlerinden birine verdiği bir sırrı, onunda diğer eşlerine anlatması ilgilidir. Hz. Peygamber eşine bunu neden başkasına anlattığı sorunca o da "*Bunu nereden öğrendin.*" der. Bunun üzerine "*Peygamber de bana her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah haber verdi demiştir.*" meâlindeki Tahrîm süresinin ilgili ayeti nazil olmuştur. Kur'ân-ı Kerîmde söz konusu haber ile ilgili başka bir

⁴³¹ Yılmaz, Hayati, "Hadis İlminde Kudsî Hadisler ve bu Konuda Yapılan Çalışmalar", *SKÜİFD*, 1996. I, s. 169.

⁴³² Yılmaz, Hayati, *a. g. m.* s. 170.

⁴³³ Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s. 448.

⁴³⁴ Yılmaz, Hayati, *a. g. m.* s. 166.

⁴³⁵ *Şûra*, 42/51

bilgi olmadığına göre Hz. Peygambere bu sırrı kimin açıkladığına dair verilen bilginin Gayr-ı Metlûv olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴³⁶ Yine buna delil olarak gösterilen bir rivâyette “*Cebraîl (a.s) Hz. Peygambere Kur’ân’ı indirdiği gibi sünneti de indirmiştir.*”⁴³⁷ denilmektedir.

Gelen rivâyetlerden Hz. Peygamber’in sosyal hayat içerisindeki tasarruflarının vahyin kontrolü altında olduğu, Rabbinden uyarılar aldığı ve kendisine gaybî bilgiler verildiği anlaşılmaktadır. İrade sahibi, tercihleri ile amel eden aynı zamanda amellerinden de sorumlu olan biri olmakla beraber Yüce Allah kıyamete kadar tüm insanlığa örnek olacak bir kişiden sadır olacak bazı hataları yapıldığı şekliyle bırakması mümkün değildir. Bu uyarı ve bilgilendirmeler sayesinde İslamın genel prensipleri içerisinde benimsenmeyecek davranışların kalıplaşması engellenmiş olmaktadır.

Kudsî hadisler genellikle Allah’ın büyüklüğü, rahmetinin genişliği, hükümlerinin gücü, nimetlerini bol oluşu, gibi konu içeriklerine sahiptirler. Bu tür hadislerin büyük çoğunluğunu İtikadî konular oluşturur. Amelî konulardaki kudsî hadis rivâyetleri ise sayısal olarak çok az bir kısmını teşkil eder.⁴³⁸ Kudsî hadisler de Hadis usulü kriterlerine göre diğer nebevi hadislerin değerlendirildiği sıhhat şartlarına tâbidirler. Onlar için de Sahîh, zayıf mevzû olma durumu söz konusudur. Kudsî hadislerin en güçlü etki alanlarından birisi genellikle tasavvuf çevreleri olmuştur. Bu çevrelerin hadisleri değerlendirme kriterleri sıhhat ölçütleri çok esnek olduğundan bu hadislerin kullanımından kaynaklanan birçok hurafe ortaya çıkmıştır. Onlara göre Kudsî hadislerin daha çok akidevî konularla ilgili olduğu, muamelata taalluk eden prensiplerin çıkarımı söz konusu olmadığından sıhhat tartışmasına gerek yoktur. Örneğin ehl-i tasavvuf arasında meşhur olan “*Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim ve mahlûkatı yarattım ...*” rivâyetine “*Kenz-i Mahfî*” adında bir şerh yazan İsmail Hakkı Bursevî nin eserin giriş bölümünde sarfettiği cümleler tasavvuf ehlinin kudsî hadisleri değerlendirme yöntemlerini açıkça ortaya koyar:

“*Fütihat-ı Mekkiye’de hadisin keşfen sahîh, naklen gayr-ı sâbit olduğu yazılıdır. Yani bu hadis, gerçi ‘inde’l-Huffâz sabit değildir. Nitekim İmam Suyutî, Düre-i Münteşire nam esrinde “la asla leh” der. Feemmâ ‘inde’l- mukâşifin*

⁴³⁶ Yılmaz, Hayati, a. g. m, s. 166.

⁴³⁷ Dârimî, *Mukaddime* 48.

⁴³⁸ Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, s. 45.

*sahihtir... Zira hûffâz sened ile nakledeleler. Mukaşifûn ise femmî nebevîden bizzât ahzedip söylerler. Bir nesnenin senedi mâlumı olmamaktan fi nefis'il-emr âdem-i sübutu lazım gelmez. Belki keşf sahih olunca essâh olur. Zira Keşfte vehim ve hayal kabul etmez.*⁴³⁹

Kudsî hadislerin vahiy kaynaklı olamayacağını ileri sürenler kudsî hadislerin nebevî hadislerden farklı bir katagoride ele alınmasının VI. yüzyılda başladığını muahhâr âlimlerin böyle bir tasnife gitmediklerini söylemektedirler. Kur'ân'ın hem manasının hem lafzının Allah'tan, kudsî hadislerin ise manasının ilham yoluyla Allah'tan lafzının ise Hz. Peygamberden sâdır olduğunu ifade ederler.⁴⁴⁰ Sünnetin çok az bir kısmının ilham olabileceğini, çoğunluğunun Hz. Peygamber'in Kur'ân'a uygun yorum ve uygulamaları olup Kur'ân'ın bir tefsiri olarak düşünölebileceğini ifade ederler.⁴⁴¹ Bu düşöncelerine Buhârî de geçen Ebû Zer hadisini delil göstermektedirler. Hz. Peygamber'den Allah (c.c) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *“Ben, kulum beni nasıl bilirse öyleyim. Beni andığında ben de onunla olurum, beni kendi kendine anarsa ben de onu öyle anarım, eğer beni bir topluluk içinde anarsa ben onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. Bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir kol, bana bir kol mesafesinde yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşıırım, bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim.”*⁴⁴² Bu rivâyetin aşğıdaki ayet-i Kerîmeler ile anlam birlikteliği olduğu için kudsî hadisi bir nevi nebevî-î tefsir olarak kabul etmişlerdir. Anlam yakınlığı olan ayetlere bakacak olursak; *“Artık beni anın ki ben de sizi anayım, bana şükredin nankörlük etmeyin.”*⁴⁴³ *“Rabbini gönülden ve korkarak içinden hafif bir sesle sabah akşam zikret, gafillerden olma.”*⁴⁴⁴ *“Hacı bitirdiğinizde atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha güçlü bir şekilde Allah'ı zikredin.”*⁴⁴⁵ hadislerin içeriğinin Hz. Peygamber'in Kur'andan yaptığı çıkarımlarla benzerlik gösterdiği görölmektedir.⁴⁴⁶

Kudsî hadislerin vahiy ürünü olup olmadığı iddiasını etraflıca tartışan Zeynep Canan Koçak, kudsî hadislerin Yahudi ve Hıristiyan kutsal kitaplarından

⁴³⁹ Engin Söğüt, *İsmail Hakkı Bursevînin Kenz-i Mahfî Risâlesi Muhtevâ ve Tahlilî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007. s. 58.

⁴⁴⁰ Kırbasoğlu, a. g. e, s. 241.

⁴⁴¹ Kırbasoğlu, a. g. e, s. 245.

⁴⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 386.

⁴⁴³ *Bakara*, 2/152.

⁴⁴⁴ *Araf*, 7/207.

⁴⁴⁵ *Bakara*, 2/200

⁴⁴⁶ Kırbasoğlu, a. g. e, s. 246.

esinlenmiş olabileceği ihtimalin göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtir. Hz. Peygamber'in bu topluluklarla iletişimi, Medine ve çevresinde yaşayan birçok şahsın geçmiş ümmetlere ait bilgilere sahip olması, ticaret ve dini ziyaretlerin yapıldığı Mekke'de oluşan üst düzey etkileşimin olduğu bir zeminde bunun mümkün olduğunu belirtir.⁴⁴⁷

Hz. Peygamber'in kendi kavmi içerisinde sıradan bir insan iken vahiy ile muhatap olmadan öncede yapıp ettiklerinin Allah (c.c) kontrolünde olduğu, sahip olduğu temiz fitrat üzerindeki ahlakî ve ruhî gelişiminin bir elçide olması gereken düzeyde geliştirildiği, vahye hazır bir zihinsel bilinç kazandırıldığı görülmektedir. Vahye muhatap olduktan sonra da kontrol ile beraber bazen küçük ayrıntıları dahi içine alacak şekilde gerektiğinde uyarı mekanizması devreye girmiştir.⁴⁴⁸ Bu durumda Hz. Peygamber'in, Kur'ân-ı Kerîmde tahrif edildiği kesin olarak bildirilen⁴⁴⁹ Yahudi ve Hristiyan kutsal kitaplarından şu veya bu şekilde etkilenmesi, iktibasta bulunması mümkün gözükmemektedir.

Kudsî hadislerin sahih senetle rivâyet edilenleri "*Sahîhü'l müsned Minel-Ehâdîsi'l Kudsiyye*" adlı eserinde toplayan el-Adâvi, Ebû Zer'den rivâyet edilen dört rivâyeti eserine alır.⁴⁵⁰ Bizde bu dört rivâyeti vermekle iktifa edeceğiz.

Hz. Peygamber, ateş ehlinden olup cehennemden en son çıkıp; cennete giren en son kişinin durumunu haber vererek şöyle dedi "*Bir adam getirilir, büyük günahları gizlenerek ona küçük günahları gösterilir. Sen şu günde şunları şunları yapmıştın denilir. Yaptığın kötülüklerin karşılığı olarak sana birer iyilik yazıldı. Ya rabbî burada yapıp ta göremediğim amellerim var.*" dedi. Râvi Hz. Peygamber'in bunu anlatırken azı dişleri gözükünceye kadar gülümsediğini söyledi.⁴⁵¹

Ebû Zer'den rivâyet edilip senedi sahih görülen hadislerden biri olan bu rivâyette aslında cehennem ehlinden olduğu halde Allah (c.c)'in mağfireti ile cennete giren en son kişinin durumunu anlatır. Onun günahları sevaplarıyla karşılaştırıldığında cennete girme durumu olmadığı halde affedildiğini buna karşın kişinin de kendisine gösterilmeyen günahlarının farkında olduğu ve bunları sorduğu

⁴⁴⁷ Koçak, Zeynep Canan, *Kudsî Hadis olarak Bilinen Hadislerin Kutsal Metinlerle (Tevrat, İncil) ilişkisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, 2010.

⁴⁴⁸ *Abese*, 80/1.

⁴⁴⁹ *Bakara*, 2/79, *Maide*, 5/15.

⁴⁵⁰ A'dâvî, Ebû Abdullah Mustafa, *Sahîhü'l-Müsned Min el-Ehâdîsi el-Kudsiyye*, Darü's-Saâde li't-Türâs, Mısır 1989. s. 101.

⁴⁵¹ Müslim, *İman* 74.

görülmektedir.

Yüce Allah şöyle buyurur “ *Şüphesiz ki kendime ve kullarıma zulmü haram kıldım. Dikkat ediniz! Zulmetmeyiniz! Âdemoğullarının tamamı gece gündüz günah işlese de onları affetmek benim için kolaydır.*” *Ey! Âdemoğulları doğru yola ilettiklerim hariç hepiniz dalalettesiniz. Giydirdiklerim hariç hepiniz çıplaktınız, yedirdiklerim hariç hepiniz açtınız. Su verdiklerim hariç hepiniz susuzdunuz. Hidayet dileyin sizi hidayete ulaştırayım, giydirilmek isteyin sizi giydireyim, doyurulmak isteyin sizi doyurayım, su isteyin size su vereyim. Ey kullarım! Sizin ilkiniz sonunuz, cinleriniz ve insanların, küçükleriniz ve büyükleriniz, erkekleriniz ve kadınlarınız, kızlarınız ve erkekleriniz tümünüz tek bir adamın kalbi gibi Allah’tan hakkıyla korkar olsanız bu benim mülkünden bir şey arttırmaz. Ve yine siz bütün bunlar küfürde olan bir adamın kalbi gibi olsanız iğne başı gibi bir suyun denizi eksiltmeyeceği gibi sizin küfürde olmanız mülkünden bir şey eksiltmez.*⁴⁵²

Yine bu rivâyette Ebû Zer’in rivâyet ettiği kudsî hadislerde biridir.⁴⁵³ Allah (c.c) şöyle der: “*Kim bir iyilik yaparsa ona karşılık olarak on kat veya fazlası verilir, kim bir kötülük yaparsa ona misli kadar sevap verir veya affederim. Sizden her kim şirk olmaksızın yer dolusu günahla karşıma gelirse ona o mislince af ile gelirim, kim bana bir adım ile gelirse, ben ona bir zira ile gelirim, kim bana bir zira ile gelirse ben ona bir metre kadar gelirim, kim bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim.*

⁴⁵⁴

Yine bu rivâyette Ebû Zer’in rivâyet ettiği kudsî hadislerde biridir.⁴⁵⁵ Hz. Peygamber yüce Allah’ın “*İyiliklerin karşılığı on katıdır veya onun üstüdür kötülüğün karşılığı tek bir günahdır veya onu da affederim her kim bana şirk koşmadan yer dolusu günahla gelse bende ona yer dolusu af ile gelirim.*

⁴⁵⁶ dediğini söylemiştir.

⁴⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 322.

⁴⁵³ A’davi, *a. g. e.*, s. 161.

⁴⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 386.

⁴⁵⁵ A’davi, *a. g. e.*, s. 101.

⁴⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 303.

4. Şîanın Ebû Zer'e Bakışı

Ehl-i Sünnet kaynaklarından kısmen hayatıyla beraber, Hadis ve sünnete bakışı ve hadis rivâyetindeki yerini anlamaya çalıştığımız bu güzide sahâbînin Şîf literatüründeki konumuna değinmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Hz. Peygamber'in vefatından sonra başlayan imamet meselesinde Şîflerce taraf kabul edildiğinden kendisine sahâbe içerisinde özel bir ehemmiyet verilmesine sebep olmuştur. Ebû Zer'in onların nezdindeki konumuna bakarak kişiliği yaşadığı olaylar ve hadis rivâyetindeki yerine farklı bir pencereden bakma imkânı sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Şîflere göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra ümmet üç gruba ayrılmış bunlardan ilki Şîa, ikincisi emirlik isteğinde bulunan Ensâr, üçüncüsü Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'e hastalığında namaz kıldırmasını "*Mademki Hz. Peygamber ahiret ile ilgili işimizde bize onu vekil tayin etti, biz de dünya ile ilgili işimizde ona tabi oluruz.*" şeklinde yorumlayarak Hz. Ebû Bekir'i emir olarak kabul edenlerdir.⁴⁵⁷ Şîf anlayışa göre Hz. Peygamber hayatta iken Şîat-u Alî isminde Hz. Hz. Alî'ye bağlı olan ve daha sonra onun imametini kabul eden kimseler bulunmaktaydı.⁴⁵⁸ Hz. Peygamber sağ iken Şîat-u Alî içerisinde sahâbenin Şîiliğini biliyor ve onların bu düşüncelerini tasdik ediyordu. Rivâyete göre bir gün mescitte Hz. Peygamber yalnız olduğu bir anda yanına gelen Ebû Zer ondan kendisine nasihatte bulunmasını ister. Hz. Peygamber ona nasihat ettikten sonra "*Sen ehl-i Beyt'imden sin*" dediğini rivâyet etmişlerdir.⁴⁵⁹ Bu sözün Hz. Peygamberin onların Şîiliğini tasdik etmesi anlamına geldiğini söylemektedirler. Şîa'nın ileri gelen âlimlerinden Şeyh Müfid (ö.413/1022) Hz. Peygamber'in vefat ettiği gün sahâbe arasında hilafet tartışması başladığını, Beni Hâşim'in tamamı ile beraber Selmân, Ammâr, Ebû Zer ve diğer birkaç sahâbe Hz. Ebû Bekir'e biat etmeyerek sonuna kadar Hz. Alî'nin Şîa'sı olarak onu desteklemişlerdir.⁴⁶⁰

Şîa Şîat-u Ali'yi önceki halifelerin hilafete haksız olarak geldiklerine İmametini Ali'nin hakkı olduğunu ve kesintisiz olarak devam edeceğine inananlar

⁴⁵⁷ Kummî ve Nevbahtî, *a. g. e.*, s. 53.

⁴⁵⁸ Kummî ve Nevbahtî, *a. g. e.*, s. 53.

⁴⁵⁹ Âl'ül Fakîh, *a. g. e.*, s. 41.

⁴⁶⁰ Âl'ül Fakîh, *a. g. e.*, s. 35.

olarak tarif eder.⁴⁶¹ Şîa'nın ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşler olmakla beraber çoğunlukla Hz. Peygamber döneminde onun bilgisi dâhilinde ortaya çıktığı o dönemde Hz. Ali'nin imamete layık olduğunu düşünen Selmân-ı Fârisî (ö.36/656), Ebû Zer el-Gıfârî, Mikdâd b. Esved (ö.33/653), Ammâr b. Yâsir (ö.37/657) gibi gibi sahâbenim Hz. Ali'nin Şîa'sını oluşturduklarını iddia ederler.⁴⁶²

es-Sicistanî, Şîa sözünün Hz. Peygamber dönemindeki karşılığının Selmân, Ebû Zer, Mikdâd, Ammâr'dan oluşan dört sahâbenin adı olduğunu söylemektedir.⁴⁶³ Bu düşüncelerine delil gösterdikleri rivâyetlerin birinde Hz. Peygamber Hz. Ali için “*Ben nebilerin en sonuncusu, sen vâsilerin en sonuncususun*” demiştir.⁴⁶⁴ Şîi hadis usulünde yapılan değerlendirmelerde sahâbe arasında münafık ve fâsikların olduğu Hz. Peygamber hayatta iken dinden çıkanların olduğunu iddia edilmektedir. Hz. Peygamber'in bu kişilere yönelik övgüleri olsa da onun vefatından sonra bu hallerini koruyamadıklarını, Hz. Peygamber onların ileri de ne yapacaklarını bilmediği halde onlara şefaet etmesinin hata olduğunu söylemektedirler.⁴⁶⁵ Sahâbe ile ilgili daha da ileri giderek ashabı içerisinde on iki münafığın olduğu bunların devenin iğne deliğinden geçemeyeceği gibi cennete giremeyeceklerini, Hz. Peygamber'in dilinden aktarırlar. Söz konusu sahâbenin Akabe biatine katılan on iki kişi olduklarını söylerler. Ehl-i sünnetin aksine kişinin sahâbe olmasının onun adil sayılması için yeterli olmadığını savunurlar.⁴⁶⁶ Şîa'nın genel kabul görmese de savunduğu düşüncelerinden biri de sahâbenin çoğunun Gadir-i Hum⁴⁶⁷ günü Ali'nin İmametini kabul ettikleri halde Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu biatlerini unutarak dinden çıktıklarını iddiasıdır.⁴⁶⁸ Bu biatlerine sadık kalarak Ebû Bekir'e biat etmeyenler Abbâs b. Abdülmuttalib, Ebû Zer, Ammâr b. Yâsir, Selman-ı Fârisî, Fadl b. Abbâs, Ubey b. Kâ'b (ö.33/654),⁴⁶⁹ ve Huzeyfe b. Yemân (ö.36/656), Ebu Eyyûb el-Ensârî (ö.49/669), Enes b. Hars (ö.?), Halid b. said (ö.14/635), gibi, Şîa'nın birinci tabakâ

⁴⁶¹ Öz, Mustafa, “Şîa” *DİA*, XXXIX, s. 111.

⁴⁶² Öz, Mustafa, “Şîa” *DİA*, XXXIX, s. 111.

⁴⁶³ Âl'ül Fakîh, *a.g. e.*, s. 46.

⁴⁶⁴ Âl'ül Fakîh, *a.g. e.*, s. 46.

⁴⁶⁵ Sofuoğlu, Cemal, “Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu,” *İSAM*, Şubat 1993. İstanbul, s. 262.

⁴⁶⁶ Sofuoğlu, *a. g. e.*, s. 263.

⁴⁶⁷ Mekke ile Medine arasında konaklamaya elverişli bir yerdir. Şîa'ya göre Hz. Peygamber Vedâ Haccı'ndan dönerken burada durarak Hz. Ali'yi kendisinden sonra vâsî ve imam olarak tayin etmiştir. Sofuoğlu, *a. g. s.*, s. 258.

⁴⁶⁸ Sofuoğlu, *a. g. s.*, s. 263.

⁴⁶⁹ Yakubî, *Tarih*, II, s. 178. Âl'ül Fakîh, *a.g. e.*, s. 355.

diye isimlendirdiği birkaç sahâbeyi bu tanımlamanın dışında tutmaktadırlar.

Ebû Zer ve Erkân-ı Erbaâdan ⁴⁷⁰ sayılan diğer üç sahâbenin Şiîliği, Ehl-i beyt sevgisi ile sınırlı kalmamış, Gadir-î Hum hadisesine dayanarak Hz. Alî'nin imametini savunan ilk kişilerdir. Şîaya göre Ebû Zer Mekke'de, Medine'de, Şam'da, Rebeze'de açıkça Müslümanları Şiîliğe davet etmiştir.⁴⁷¹ Hz. Peygamber'in Hz. Alî için üç şey söylediğini, onlardan sadece birini kendisine söylemiş olması onun için dünyadan ve onun içindekilerinden daha hayırlı olacağını söylediği⁴⁷² rivâyetini Ebû Zer'in Hz. Alî'ye bağlılığını gösteren delillerden biri olarak göstermektedirler.

Nîsâbûrî ⁴⁷³ de geçen bir rivâyette ise Ebû Zer'in münafıkları Allah'ı ve Hz. Peygamberi yalanlamaları, namazdan geri durmaları veya Hz. Alî'ye nefretlerinden tanırdık dediği rivâyet edilmiştir.⁴⁷⁴ Ancak hadisin râvilerinden İshâk b. Bişr yalancılıkla itham edilmiştir.⁴⁷⁵ Yine Zehebî'nin zayıf gördüğü bir rivâyette Ebû Zer, Hz. Peygamber'in Hz. Alî'ye "*Benden ayrılan Allahtan ayrılmıştır, senden ayrılan benden ayrılmıştır.*" dediği⁴⁷⁶ "*Kim bana itaat ederse şüphesiz ki Allaha itaat etmiştir. Kim bana isyan ederse şüphesiz ki Allaha isyan etmiştir. Kim sana itaat ederse şüphesiz ki bana itaat etmiştir. Kim sana isyan ederse şüphesiz ki bana isyan etmiştir.*"⁴⁷⁷ Şeklindeki rivâyetlerle Hz. Alî'in velayetini mutlak olarak emrettiği sonucunu çıkarmaktadırlar. Rivâyetler ehl-i sünnete ait bir kaynaktan aktarılmış olsada bu kaynak Şîî düşüncenin etkisinde kaldığı şeklindeki eleştirilerden kurtulamamıştır.

Hz. Osman döneminde Ebû Zer Hz. Peygamber'in mescidinde etrafına insanları toplayıp "*Ey insan beni bilen bilir, "...Muhammed Âdem'in ilmine varis*

⁴⁷⁰ Şîa'ya göre Hz. Alî'nin imametini kabul eden ve Ehl-i Beyt'e yakınlığı ile bilinen Selmân-ı Farisî, Ebu Zer Mikdâd b. Esved, Ammâr b. Yâsîr'den oluşan ve Şîa'nın birinci tabaka olarak kabul ettiği sahâbe grubunun ileri gelenlerini ifade eden bir kavramdır. Öz, Mustafa, "Şîa" *DİA*, XXXIX. s. 111

⁴⁷¹ Âl'ül Fakîh, *a. g. e.*, s. 56.

⁴⁷² Âl'ül Fakîh, *a. g. e.*, s. 48.

⁴⁷³ Hayatının anlatıldığı tüm eserlerde şii olup olmadığı tartışılmış olan Hâkim El-Nisabûri, Buhârî ve Müslim'in şartları uyduğu halde Sahih'lerine almadıkları rivâyetleri derlemiş ancak eserine birçok zayıf ve uydurma rivâyete almıştır. Hz. Ali ile ilgili kitabına aldığı rivâyetlerden dolayı eleştirmiş, özellikle hadisü't-Tayr diye meşhur olan, Hz. Peygamberin "*Yarabbi! En sevdiğin kulunu gönder de bu kuşu beraber yiyelim*" dediği ardından Hz. Alini geldiği " rivâyeti nedeniyle Şiîlikle suçlanmıştır. Bkz. Mehmet Yaşar Kandemir, "Hâkim en-Nisabûri" *DİA*, XV. s. 192.

⁴⁷⁴ Nîsâbûrî, *Müstedrek*, III, s. 139.

⁴⁷⁵ Nîsâbûrî, *Müstedrek*, III, s. 158.

⁴⁷⁶ Nîsâbûrî, *Müstedrek*, III, s. 130.

⁴⁷⁷ Nîsâbûrî, *Müstedrek*, III, s. 139.

*oldu, Ali'de Muhammedin vasisi ve ilminin varisidir.*⁴⁷⁸ diyerek Şiiliği anlattığını iddia etmektedirler. Yine Şam'da da mescitte oturup ve Şia'ya taraftar toplamaya çalıştığını söylemişlerdir. Ebû Zer'in halifelere muhalefet edip Şiaya bağlı olduğu iddialarına delil olarak gösterdikleri başka bir rivâyette zamanın yöneticilerinden Habîb b. Mesleme Ebû Zer'e yanında kendisine ait bin dirhem, bir hizmetçi ve beş yüz koyunun olduğunu, ona vermek istediğini söyleyince Ebû Zer, *“Dirhemleri, köleyi, benden daha muhtaç olan birine ver. Ben hakkımı Allah'ın kitabında arayacağım.* diyerek farz olan zekâtın hakkını vermeyip Hz. Osman döneminde emek sarfetmeden elde ettikleri gayr-ı meşrû parayı almacağını ifade etmiştir.⁴⁷⁹ Şia'nın diğer bir iddiası Muâviye'nin Ebû Zer'i Şam'dan Medine'ye kadar çelimsiz bir hayvanın sırtında gönderdiği, Hz. Osman'ın onu oradan Rebeze'ye sürgün edip Hz. Peygamber'in hicret yurdundan uzak⁴⁸⁰ garip bir şekilde ölüme terkettiği şeklindedir.⁴⁸¹

Ebu Râfi (ö.40/660) Rebeze'de Ebû Zer'i ziyaret ettiğini yanından ayrılırken kendisine *“Bir fitnenin çıkacağı zamanda Allahtan korkun ve Ali b. Ebû Tâlib'e tâbi olun .”* dediğini rivâyet etmektedir. Yine Muâviye b. Sa'lebe'den gelen rivâyette Ebû Zer hastalanınca vasiyetini gerçekleştirmesi için Hz. Ali'ye vasiyette bulunduğunu.⁴⁸² Şam'a sürgün edilince orada yaklaşık on yıllık bir süre boyunca Şiiliği anlatma fırsatı bulduğunu söylemektedirler. Şia Ebu Zer Şam'da kaldığı sürenin Hz. Ebu Bekir'in vefatıyla başladığını bunun da hicri on üçüncü yıla tekabül ettiğini. Hz. Ömer'in vefatının hicri 23 ve Hz. Osman'ın vefatı hicri 35 olduğu kabul edildiğinde Şam'da kaldığı yaklaşık on iki veya on üç yıllık bir sürede yaptıkları önem kazanmaktadır. Sünni tarihçilerin Ebû Zer'in bu süre içerisinde Cebel el-Âmil'de Şiiliğin yayılması ve kökleşmesindeki etkisini göz ardı ettiklerini, aksine bu mevkinin Şîî düşüncenin yerleştiği ilk yer olmasında Ebû Zer'in buradaki faaliyetlerinin sonucu olduğunu iddia etmektedirler.⁴⁸³

Genel olarak rivâyetlere baktığımızda Şia'nın oluşumu Hz. Peygamberin hayatta olduğu döneme kadar götürüldüğü görülmektedir. Gadîr-i Hum ile beraber

⁴⁷⁸ Âl'ül Fakîh, *a. g. e.*, s. 60.

⁴⁷⁹ Âl'ül Fakîh, *a. g. e.*, s. 23.

⁴⁸⁰ Şerhu Nâhce VII, s. 257. (Âl'ul-Fakîh, *a. g. e.*, s. 22 naklen)

⁴⁸¹ Âl'ül Fakîh, *a. g. e.*, s. 142.

⁴⁸² Âl'ül Fakîh, *a. g. e.*, s. 61.

⁴⁸³ Âl'ül Fakîh, *a. g. e.*, s. 75.

bunu açıkça emretmiş ve bu konuda orada bulunan ashabın emri kabullendiğini ancak, hilafet tartışması yaşanınca tercihlerini yanlış yönde kullandıkları ve Hz. Peygamber'in onlar için taşıdığı hüsn-ü niyetin bir hata olduğunu ve sahâbenin mutlak olarak cerh ve tadile tabi tutulması gerektiğini söylemektedirler. Ancak Hz. Ebû Bekir'e biat etmeyip Hz. Alî'nin imameti tanıyarak karşılaştığı tüm sorunlarda onunla beraber olan seçkin sahâbe grubu bunun dışında kalmıştır. İşte bu grubun bir önemli bir ismi Ebû Zer onların nezdinde Şîf anlayışın dört saçayağından biri olmuştur.

Kanaatimizce Ebû Zer imâmet tercihini Hz. Alî'den yana kullanmak istemiş olsa da Hz. Ebû Bekir'in hilafetini gecikmeli de olsa tanımış ve onun döneminde hem onun şahsıyla hem yönetimi ile herhangi bir problem yaşamamıştır. Hz. Ömer döneminde aynı şekilde fazla hadis rivâyeti sebebiyle eleştirilen Sahâbenin içinde ismi geçmekle beraber durumun farklı olduğunu onun engellenmesinin sadece Hz. Osman döneminde kenz görüşü ile sınırlı olduğunu görülmektedir.

5. Günümüzde Ebû Zer İle İlgili İddialar

Ebû Zer Ülkemizde güncel tartışmalar içinde ismi en çok zikredilen sahâbeden biri olmuştur. Kendine özgü fikirleri, özellikle sahabilerden farklı bir mülkiyet anlayışına sahip olması, zühd hayatı ve sürgün edilmesi çerçevesinde yaşanan tartışmalar ve yapılan değerlendirmeleri karşılaştırarak bir sonuca ulaşmaya çalışacağız. 19. yüzyılda Sanayi Devrimi ile beraber değişen ekonomik sistem özellikle Avrupa'da işçi-işveren ayrımı ve sınıf çatışması tartışmalarını başlatmıştır. İslam dünyasında bu durumdan etkilenen düşünceler nezdinde Ebû Zer mülkiyet fikri ile yoğun bir şekilde gündemde tutulmuştur. Özellikle Arap dünyasında sosyalist bakış açısına sahip birtakım yazarlar onun düşüncelerini fikirlerine malzeme olarak kullanmak istemişlerdir. Burada söz konusu değerlendirmelere girmeden sadece ülkemizde yapılan çalışmalarda onun ile ilgili iddialara göz atacağız.

Ülkemizde yapılan çalışmalarda daha çok Hz. Osman dönemi ve Emevilerin yönetim anlayışına yapılan eleştiriler ekseninde Ebû Zer'in o dönemde yaşanan lüks ve israfa göstermiş olduğu tepki ve sahip olduğu mülkiyet anlayışına dikkat çekilmektedir.⁴⁸⁴ Yaşamının sonlarına doğru Rebeze'ye sürgünü yine bu tartışmalar içerisinde farklı görüşlerin ortaya çıktığı bir konu olmuştur.

⁴⁸⁴ Aycan, *a. g. e.*, s. 64,87

Ebû Zer ile ilgili yapılan tüm çalışmalarda karşılaşılan en büyük problem onun yaşamı ile ilgili tarihsel bilgilerin sağlıklı bir şekilde elde edilememesidir. Bunu Ebû Zer ile ilgili çalışmasında Maxsime Rodinson özetle, “*Ebû Zer’in hayatı ile ilgili tarih ile efsane arasında ayıt edilemeyecek bir konumdayız.*” demektedir. En temel kaynaklarımızdan itibaren başlayan bu bilgi eksikliği ile birlikte Ebû Zer’in karşılaştığı tüm olumsuzlukları önceden bildiren hadis rivâyetleri⁴⁸⁵ için daha da muğlak hale gelmesine sebep olmuştur.⁴⁸⁶ Her ne kadar hayatı ile ilgili birkaç rivâyete sahip olsak da sırasıyla halife seçimindeki tavrı, Hz. Osman döneminde neden Şam’a gönderildiği, Şam valisi Muâviye’ye karşı nasıl bir hareket başlattığı, Medine’ye neden tekrar geri gönderildiği, Hz. Osman ile yaptığı görüşmede özel mülkiyet ile ilgili yapılan tartışmaların içeriği ve nihayetinde sürgün edilip edilmediği konuları değerlendirilmiş ve farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Özellikle ilk dönem tarihçilerin maslahat gereği onunla ilgili konuların ayrıntısına girmedikleri veya aktarımlarında mezhebî önyargılarının etkisinde kaldıkları görülmektedir.⁴⁸⁷ Şimdi de bu konudaki mülâhazalara bakalım.

Balcı’nın yaptığı araştırmada Ebû Zer ile ilgili olarak Muâviye döneminde yaşadığı olaylara dikkat çekilmektedir.⁴⁸⁸ Hz. Osman’ın hilafete gelmesiyle Emeviler kaybetmiş oldukları eski iktidarlarının özlemiyle işi baştan sıkı tutarak iktidarı kendi mülkiyetleri gibi kullanmaya başlamışlardır.⁴⁸⁹ Valilerin uygulamaları yaşanan lüks ve israf halkın büyük bir bölümünde olduğu gibi Ebû Zer’in de tepkisini çakmıştır. Bu durumu toplumda sık sık dillendiren Ebû Zer tepkilerine yavaş yavaş karşılık görmüştür. Onun bu tavırlarından hoşlanmayan Habîb b. Mesleme Muâviye’yi uyararak Ebû Zer’e engel olmasını istemiştir.⁴⁹⁰ Taberî ve onu kaynak gösteren İbnü’l Esîr’in Ebû Zer’in tepkilerinin sebebinin Abdullah b. Sebe’nin telkinleri olduğu düşüncesine temkinli yaklaşılması gerektiğini, aksine ömrünü Hz. Peygamberin yaşam biçimini ve anlayışını devam ettirmeye adanmış ve onun

⁴⁸⁵ Binalar yükselince Medine’den çık, iki kişi bir kerpiç yeri için kavga edince şamdan ayrıl anlamında yapılan rivâyetler Ebû Zer’in ayrılmak zorunda kaldığı yerlerin daha önce Hz. Peygamber tarafından ona bildirildiğini göstermektedir.

⁴⁸⁶ Görmez, *a. g. m.*, s. 1.

⁴⁸⁷ Görmez, *a. g. m.*, s. 2.

⁴⁸⁸ Balcı, *a. g. m.*, s. 362.

⁴⁸⁹ Balcı, *a. g. m.*, s. 363.

⁴⁹⁰ Balcı, *a. g. m.*, s. 366.

sünnetini örnek almaya çalıştığını belirtmektedir.⁴⁹¹

Ebû Zer'in kenz görüşünün oluşmasına etki eden faktörleri değerlendiren Balcı, sahip olduğu zühd anlayışı Hz. Peygamberin yaşam biçimine bağlılığı ve Hz. Osman döneminde oluşan lüks ve israfın onun bu düşünceye sahip olmasında etkili olduğunu söylemektedir.⁴⁹² Muâviye'ye Ebû Zer'in dışında başka tepkilerin de olduğunu onun eleştirilerinde siyasi bir amaç gütmeyişini, Hz. Osman'a itaat etmede kusur göstermediğini, bununla beraber mülkiyet görüşünün sahâbenin çoğu tarafından benimsenmeyen ferdi görüş olarak kaldığı ifade etmektedir. Balcı, Rebeze'ye sürgünü ile ilgili olarak şehri terketmeğe zorlandığı ve Ebû Zer'in muhtemelen sebep olduğu fitneyi bildiğinden buna ses çıkarmadığını iddia etmektedir.⁴⁹³

Ebû Zer ile ilgili yapılan çalışmalardan biri de Yaşaroğlu'nun "*İslamın ilk Kapitalizm İtirazı Ebû Zer el-Gıfarî ve Ebû Zer Hareketi*" isimli makalesidir. Konuya farklı bir açıdan bakan Yaşaroğlu, Ebû Zer'in tepkisinin kaynağını bizzat Hz. Peygamber'in ve ilk iki halifenin mülkiyet anlayışlarına muhalefet eden bir zümreye karşı olduğunu iddia etmektedir. Hz. Osman döneminde oluşan zengin-fakir arasındaki uçurumun başlangıcının İblisin Hz. Âdem'i mülk ile kandırması ile başlayan bir problem olduğunu belirtmektedir. Ebû Zer'in yaşadığı zaman diliminde halkın tepkisine tercüman olduğunu, yaptığı uyarıların haklılığının ancak kendisinin vefatından çok sonra ortaya çıkan fitne olaylarıyla ispatlandığı belirtmektedir.⁴⁹⁴ Bununla beraber siyasal bir fûğür olarak gösterilmeye çalışılan Ebû Zer'in halifeye sadakat gösteren, sadece yanlış uygulamalara isyan eden bir sosyal adaletçi olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹⁵

"*Emevî Dinciliğine Karşı Mücadelenin Öncüsü Ebû Zer*" isimindeki çalışmasıyla konuya farklı yaklaşımlardan biri de Yaşar Nuri, Öztürk olmuştur.⁴⁹⁶ Ebû Zer'in mülkiyet anlayışı ile ilgili olarak Taberî ve çağdaş yazar Ahmet Emin'in iddialarını anımsatan Öztürk, onların Abdullah b. Sebe kaynaklı olduğunu düşündükleri Irak veya Yemen Mazdekî düşüncelerinin, zahîd Ebû Zer kanalıyla

⁴⁹¹ Balcı, *a. g. m.*, s. 368.

⁴⁹² Balcı, *a. g. m.*, s. 374.

⁴⁹³ Balcı, *a. g. m.*, s. 381.

⁴⁹⁴ Yaşaroğlu, *a. g. m.*, s. 1430.

⁴⁹⁵ Yaşaroğlu, *a. g. m.*, s. 1430.

⁴⁹⁶ Öztürk, Yaşar Nuri, *Emevî Dinciliğine Karşı Mücadelenin Öncüsü Ebû Zer*, Yeni Boyut Yay. IV. Baskı, İstanbul 2016.

müslümanların arasına sokulan bir fitne olduğu düşüncesinin kabul edilemez olduğunu söyleyerek Ebû Zer'in görüşlerini ayet ve hadislerle delillendirmeye çalışmıştır. Bu fikirlerinin Hz. Ebu Bekir ve Ömer döneminde ortaya çıkmamış olmasını Ebû Zer'in sanıldığı gibi mülkiyete karşı olmadığını, aksine mülkün kayıtsızca kullanılmasına karşı çıktığını iddia etmektedir. Bununla beraber bu içtihadının Kur'ân'ın tüm zamanlarda uygulanması gereken zorunlu mesajı olmadığını zaman ve şartlar ile kayıtlı olduğunu söylemektedir.⁴⁹⁷ Kenz görüşüne delil olarak sunduğu ayetin zekât ayetiyle neshedildiği görüşüne karşı çıkan Öztürk nesh'i tamamen kabul etmemekle birlikte zekât ayetinin daha önce nazil olduğunu dolayısıyla zekât ayetinin Tevbe Suresi'nin ilgili ayetini nesh etmesinin mümkün olmadığını söylemektedir." *Ebû Zer Hareketinin*" yaşadığı dönem itibariyle halk desteği bulmadığı için başarısız olduğunu, ancak daha sonraki halk hareketlerine ilham kaynağı olduğunu özellikle Kırmâtîler, Hürremîye ve Bâbek hareketlerinin⁴⁹⁸ çıkış noktasının Ebû Zer Hareketi gibi iktidarların mülkiyet anlayışına yapılan tepkiler olduğunu iddia etmektedir.⁴⁹⁹ Ebû Zer'e nisbet edilen hareketin ateizmin menbaı olan kominizm ile ilgisinin olmadığını ancak kendine özgü bir sosyalizme öncü olabileceğini iddia etmektedir. Öztürk bu sosyalizmi materyalist ve inkârcı ekollerden ayırmak için "*Ruhçu Sosyalizm*" olarak nitelemiştir.⁵⁰⁰ Ebû Zer'in görüşleri her ne kadar ashabın sahip olduğu genel kanaate aykırı olsa da bir islam müctehidinin içtihadı olarak algılanıp islam dairesinin dışındaki ideolojilerle bağdaştırılmaması gerektiğini söylemektedir. Öztürk'ün bu yorumu 19. Yüzyılın sonlarında Arap dünyasında Ebû Zer'in fikirlerine sosyalizm penceresinden bakan düşüncelerin bir devamı olarak görülmektedir.

Yine günümüzde yapılan çalışmalardan biri Ahmet Güzel'in "*Muâviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zer el-Gıfârî*" adlı makalesidir.⁵⁰¹ Emevilerin oluşturduğu gelir farkı ve lüks hayata dikkat çeken Güzel, Ebû Zer'in tepkisinin o dönemde kendisini dünyaya kaptıran zenginlere yönelik olduğunu ifade eder. Ebû

⁴⁹⁷ Öztürk, *a.g.e.* s. 171.

⁴⁹⁸ Me'mun ve Mutasım zamanında Azerbaycan'da Abbâsi imparatorluğuna karşı ciddi bir tehlike oluşturan hareket temel anlamdaekonomik kaygılardan dolayı isyan etmişlerdir. Yıldız, Hakkı Dursun "*Babek*" Diyanet İslam Ansiklopedisi IV. s. 376.

⁴⁹⁹ Öztürk, *a. g. e.* s. 259, 277.

⁵⁰⁰ Öztürk, *a. g. e.* s. 156.

⁵⁰¹ Güzel, Ahmet, "Muâviye ve Hz. Osmana Muhalefeti Ekseninde Ebû Zer el-Gıfârî," *Mârife, Dini Araştırmalar Dergisi* 2012. VII, S: 3, s. 43-68

Zer'in Şam'a gidiş amacının Şiflerin iddia ettiği gibi Şiiliği yaymakla ilgisinin olmadığını, gidiş gayesinin cihada daha aktif olarak katılmak olduğunu söylemektedir.

Güzel, Ebû Zer'in Rebeze'ye gönderilmesi konusundaki iddialar ile ilgili, onun genel kanaatin aksine Hz. Osman ile yaptığı görüşmeden hemen sonra gönderilmediğini, Medine'de bir süre kaldıktan sonra Hz. Alî ile görüşmesine izin verildiğini, gönderilmesinin bir oldubittiye getirilmediğini söylemektedir. Rebezeye Müslümanların ihtiyaç duyduğu birlik beraberliği koruyup aynı zamanda seçkin sahabî Ebû Zer'in kişiliğine zarar vermeden onun rızası alınarak gönderildiğini söylemektedir. Sürgün yerinin Rebeze olarak belirlenmesinde buranın Medine'ye yakın olması, Hz. Osman'ın onu başka bir şehre göndermeyeceğini bilmesi, Hz. Osman'ın onu daha farklı bir yere göndermesi halinde sahâbeden tepki alacağını bununla birlikte bir köy yerinin Ebû Zer'in Zühd hayatına daha uygun bir ortam olacağı gibi sebeplere bağlamaktadır. Güzel, Ebû Zer'in Hz. Osman ile yaptığı görüşmeden sonra tebessüm ile dışarı çıkmasını şehirden kendi tercihiyle ayrılmasına bir işaret olarak değerlendirirken şehirden ayrılırken ağlamasının onun aşırı duygusallığından kaynaklandığını ifade etmektedir. Hz. Osman'ın ona arada bir Medine'ye gelişine izin vermesinin onun bedevi hale gelmesini engelleme gayesi güttüğünü, nihayetinde sürgün edilmesinin halifenin reayasını terbiye etmesi açısından isabetli bir karar olarak değerlendirilebileceğini iddia etmektedir.⁵⁰²

Yapılan değerlendirmelerin genel olarak Ebû Zer'in kenz anlayışı ve bu anlayışı doğuran sebepler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu konuda değerlendirme yapan tüm araştırmacıların birleştiği ortak nokta Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci dönemindeki kötü yönetimin ve haksız mülk edinmenin Ebu Zer'in tepkilerinin oluşmasında en önemli etken olduğu gerçeğidir. Ebû Zer'in Hz. Ebû Bekir ve Ömer döneminde bir tepki göstermediğini düşündüğümüzde onun bu denli ısrarcı tavrı Emevî yönetimine yapılan bir uyarı olarak değerlendirilebilir. Mülkiyet düşmanı olarak gösterilmesi ne kadar tutarsız ise sosyalist düşünceye malzeme yapılması da Hz. Peygamberin bu güzide ashâbına yapılacak büyük bir haksızlık olacağını düşünmekteyiz. Ebû Zer'in sürgün edilmesinin kendi tercihi olduğu hatta Rebeze'ye gidişinin daha iyi olacağı anlamındaki yorumların fazlasıyla hüsn-ü niyet

⁵⁰² Güzel, *a. g. m.*, s. 54.

taşıdığı, hiçbir sahâbenin Hz. Peygamber'in yaşadığı ve medfûn olduğu şehirden ayrılp Rebeze'de zor şartlar altında bir yaşamı tercih etme isteğinin makul bir görüş olamayacağı aşikârdır.

Ebû Zer'in görüşlerinin siyasi bir tarafı olmadığı gibi toplumsal bir isyan hareketine dönüşmediği, bireysel bir tercih olarak kaldığı görülmektedir. Ebû Zer'in halifenin meşruiyetinden çok yöneticilerin yanlış uygulamalarına tepki gösterdiği düşünüldüğünde düşüncelerinin bir fitne olarak algılanmasına, hele de bu fitneye sebep olduğu için sürgün edilmesine ses çıkarmadığı düşüncesinin zorlama bir yorum olduğunu düşünmekteyiz.

SONUÇ

Ebû Zer'in müslüman olmadan önceki hayatına ve inancına baktığımızda içinde yaşadığı cahiliye kültürünün herhangi bir üyesi gibi davrandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu yaşam biçiminin onu rahatsız ettiği ve onu ruhen tatmin etmediği görülmektedir. Onu cahiliye döneminde yol kesen bir eşkıyadan ayıran şey maneviyat eğilimi ve arayışını oluşturan bu karakteriyle açıklanabilir. Ebû Zer'in hakikat arayışı Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğinden hemen sonra karşılığını bulmuştur. O iman edip İslam'ı anlatmak üzere kavmine dönerek Allah'ın rızasına uygun yaşamaya başlamıştır. Ebû Zer, kabilesinin büyük bir kısmının hidayetine vesile olduktan sonra Hz. Peygamber'e yakın bir yaşamı tercih ederek Uhud ve Hendek savaşlarından sonra Medine'ye hicret etmiştir.

Ehl-i Suffe içerisinde yaşaması onun Hz. Peygamber'e yakın olmasını ve hadis rivâyeti konusunda bir avantaja sahip olmasını sağlamıştır. Bu şartlara rağmen rivâyetlerinin beklenenden az olması dikkat çekmiş buna neden olan çeşitli sebeplerin olduğu görülmüştür. Onun hadis rivâyet etme konusundaki hırsı Hz. Peygamber'e, ağırlıklı olarak iman, ibadet, nebiler, Allah'ın en sevdiği ameller, kıyamet, infâk ve rü'yetullah hakkında sorular sormasına neden olmuştur. Bununla beraber Hz. Peygamber'in ona tavsiyeleri, ileride gerçekleşecek durumlarla ilgili uyarıları, kendi şahsına yönelik telkinleri, ümmetinin bu dünyada ve kıyamette karşılaşacağı manzaralar da yaptığı rivâyetlerin ana konularını oluşturmaktadır.

Yöneticilik talebinin Hz. Peygamber tarafından uygun görülmemesi Ebû Zer'in zühd anlayışının oluşturduğu yöneticiliğe bakış açısından kaynaklandığı görülmüştür.

Ebû Zer'in hadis ve sünnete bakışı onun yaşamı içerisinde gösterdiği tavrından net bir şekilde görülmüştür. Yaşadığı birçok olayda sünnete ve Hz. Peygamber'in kendisine konuyla ilgili özel tavsiyelerine uymaktan vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir. Rivâyetlerinin daha çok zühd ile ilgili konularda yoğunlaşmasının, onun hadis anlayışının zühd anlayışını etkileyen en önemli faktör olduğu söylenebilir. Hadis külliyyatında önemli bir yer işgal eden Ebû Zer'in ilmi birikimi ve zühd anlayışıyla sahâbe içerisinde özel bir konuma sahip olduğu görülmektedir.

Onun hadis rivâyet etmesinin ve fetva vermesinin engellendiği düşüncesinin

sadece vermiş olduğu zamansal bir fetva ile sınırlı olduğu görülmekte, aksine ondan birçok sahâbenin ve tabiinin rivâyette bulunması böyle bir engellenmenin olmadığını göstermektedir.

Ebû Zer'in infak anlayışını, kenz görüşünden dolayı Muâviye ve ardından Hz. Osman ile yaşadığı sıkıntılarla sınırlandırmamak gerekir. Sahip olduğu zühd anlayışında Hz. Peygamber'in uygulama ve teşviklerinin etkisi yadırganamaz. Hz. Peygamber'in evinde bir ay gibi bir zaman diliminde sıcak yemeğin pişmemiş olması, ordunun teçhiz edilmesinde Hz. Ebû Bekir'in malının tamamını, Hz. Osman'ın malının yarısını infak etmesi, ensârın muhacirlere mallarını yarı yarıya bölüşmeleri gibi uygulamalar sahâbenin infak konusunu Allah'ın kendilerine yapılmasını mutlak olarak emrettiği zekâtı vermek ile sınırlandırmadıklarını göstermektedir. Bütün bunlar Hz. Peygamber'in dünya malından uzak durmaya dayalı tavsiyesinin Ebû Zer'e has olmadığını, onun şahsında tüm ümmete şamil olduğunu göstermektedir. Mülk edinmeye İslam hukukunun karşı olmadığı kesin bir durum olmakla beraber gerektiğinde onun bir bölümünün veya tamamının paylaşılması tavsiye edilmektedir. Aynı şekilde yönetici olsa bile beytülmâlden sınırsız bir harcamanın yapılması gibi tasarruflara sahâbenin yapıcı eleştirileri mâkul görülmelidir.

Ebû Zer'in Hz. Peygamber'in sözlerinin lafzına sıkı sıkıya bağlı olduğu ve sünnet anlayışında lafzî anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Zühd ile ilgili rivâyetlerinin yoğunluğu yaşam tarzıyla paralellik göstermektedir. Kendisinden, başta sahâbeden olmak üzere, yaklaşık altmış beş râvinin rivâyette bulunduğu, onun da rivâyetlerinin tamamına yakını Hz. Peygamber'den rivâyet ettiğini görmekteyiz. Temel Hadis kaynaklarındaki rivâyetlerinin 158 tanesinin sahih senede sahip olduğu, 33 rivâyetinin *Sahihayn*'de yer aldığı görülmüştür. Özellikle İbadetler ve infak konusundaki rivâyetleri dikkat çekmektedir. Onun adına uydurulan rivâyetlerin ana temasının Hz. Alî'nin hilafeti mevzusu ile ilgili olduğu görülmektedir.

Şia, Ebû Zer'i Şiî düşüncenin Hz. Peygamber dönemindeki en önemli müntesiplerinden biri olarak görmüştür. Onlar, Ehl-i Sünnetin aksine, sahâbenin güvenilirliğini tartışmaya açar, özellikle imamet ile ilgili düşüncelerinden dolayı Ebû Zer'in de dâhil olduğu birkaç sahâbe dışındakileri sikâ olarak görmez. Ebû Zer'in Şiî düşüncüyü anlatmak üzere Medine dışına çıktığı düşüncesi tarihi verilerle çelişmekte

ve Şîf kaynaklara has bir iddia olarak kalmaktadır.

Sonuç olarak o, müslüman olmadan önce yaşadığı cahiliye hayatının aksine müslüman olduktan sonra sahâbe içerisinde zühdü, takvası ve adaletten ödün vermeyen kişiliğiyle “Ebû Zer” karakteri olarak önemli bir yer edinmiştir. İslam tarihinde zühd, tevazu, cömertlik, adaletten ödün vermeyen ve açık sözlülük onun için kullanılan sıfatlar olmuştur. Hz. Peygamber’in “dostum” iltifatına mazhar olan Ebû Zer, Hz. Peygamber’den en çok hadis rivâyet eden on beşinci sahabî olarak hadis külliyatındaki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- A'dâvî, Ebû Abdullah Mustafa, *Sahihü'l Müsned Min el-Ehâdîsi el-Kudsiyye*, Darü'l-Saâde li Türâs, Mısır 1989.
- Âdem Sarıtaş, *Ebû Zer el-Gıfârî Hayatı ve Şahsiyeti*, Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1997.
- Agitoğlu Nurullah, "Halku'l-Kur'ân ve Rü'yetullah Konuları Bağlamında İbnü'l-Mülakkın'ın Buhârî'nin Bab Başlıklarına Yaklaşımı," *ŞÜİFD Şırnak* 2014.
- Ali, Cevad, *Tarihü'l Arab Kable'l İslam*, Dârul sakiyy, 2001.
- Âl'ül Fakîh, Muhammed Cevâd , "Ebû Zer el- Gıfâri Remzü'l Yekaze fi Damîri'l İnsanı" Darü'l Târif, Beyrut, (ty.)
- Ahmed b. Hanbel, ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned* (thk, Şuayb Arnavut) Muessesetü'r-Risale, 2001.
- Ahmed b. Hanbel, *er-Red Ale'z-Zenâdika v'el-Cehmiyye* (thk. Sabri b. Selemete, Darü'l Neşr, Riyad 2003.
- Aycan, İrfan, *Saltanata giden yolda Muâviye b. Ebi Süfyan*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010.
- Aydınlı "Ebû Zer el-Gıfârî," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, X. İstanbul 2000.
- Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb, *Takyidü'l İlm*, İhyaü Sünnetü'n-Nebeviyye, Beyrut 1949.
- Balcı, İsrâfil, "Bir Yalnız Sahabi: Ebû Zer el-Gıfârî," *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998.
- Berhanfûrî, 'Alaaddîn Alî b. Hisameddîn b. Kadihân el-Kâdirî, Eş-şâzelî el-hindî, *Kenzü'l – Ummâl*, (thk. Bekri hiyanî), Safve's-Sika, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981.
- Belâzürî, Ebü'l Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbü'l-Eşrâf*, (thk. Süheyl Zekkâr, Darü'l-Fikr, Beyrut 1996.
- Beyhâki, Ebû Bekir Ahmed. b. Hüseyin b. Ali, *Marifetü's Süneni ve el- Âsar* , (thk. Emin Kal'aci), Dar'ül Va'y Kahire 2008.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b.İsmâîl b. İbrâhîm el- Cu'fi, *Sahih*, (thk. Muhammed Zühayr b. Nasr) Darü'l Tavk en-Necât, 2001.
- Coşkun, Selçuk, "Bana Arz Olundu" Kalıbıyla Rivâyet Edilen Hadisler ve Anlamları," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, S:29. Erzurum 2008.

- Cürkânî, İbrahim b. Hüseyin b. Ca'fer ebu Abdullah el-Mihzanî, *el-Ebâtil ve el- Menâkîr*, (thk. Abdurrahman Abdulcebbâr) Darü'l Samiî, Riyad 2002.
- Ebû 'Avâne, Ya'kub b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî, *Müstehrec*, (thk. Eymen b. 'Arif Dimeşkî) Darü'l Ma'rife Beyrut 1998.
- Ebû Nuaym, *Hilyetü'l evliyâ*, (Neşr. Muhâfazatü'l Mısr, Dârü'l Kütübî'l Arabîyye), Beyrut 1974.
- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim b. Habib b. Sad b. Abde el-Ensârî, *El Âsâr*, (thk. Ebû'l-vefa), Darü'l Kutübü'l İlmîyye (ty.)
- Ebû Reyve, *Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması*, Trc. MuharremTan, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2013.
- Ece, Abdurrahman, *Cabir b. Abdullah ve Hadis Tarihindeki Yeri*, Üniversitesi SBE Yayınlanmış Doktora Tezi, Bayburt 2016.
- el-Aktaş, Abdulmecîd Muhammed "*Ebû Zer el-Ğifârî ve Ârâ'uhû fi's-Siyâseti ve'l-İktisâd*," Mektebetü'l- Aksâ, Ammân 1981.
- el-Fakihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk, *Ahbâru Mekke*, (thk. Abdülmelik Abdulheş), Darü'l Hadarî, Beyrut 1993.
- Engin Söğüt, *İsmail Hakkı Bursevînin Kenz-i Mahfî Risâlesi Muhtevâ ve Tahlili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Erdoğan, Mehmet. *Akıl ve Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. n: 90 İstanbul 1995.
- Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, no:292, Ankara 2017.
- Eş'arî ebû'l -Hasen Abbas Ahmed b. Muhammed b. Meymûn el -Malikî, *el-İbâne*, (thk. Hüseyin Mahmud) Darû'l Ensâr, Kahire 1974.
- Fığlalı, Ethem Ruhî, "Abdullah b. Sebe" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, I,

Görmez, Mehmet “Ebû Zer el-Gıfârî’nin Biyografileri Üzerine”, *İslâmiyât Dergisi* Ankara 2002.

Güzel, Ahmet, “Muâviye ve Hz. Osman’a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zer el-Gıfârî” *Marife, Dini Araştırmalar dergisi* 2012.

Hâkim, Ebû Abdullah Hâkim Muhammed b. Abdullah, el-Nisâbüri *el-Müstedrek alâ Sahihayn*, (thk. Mustafa Abdulkadir Ata) Darü’l Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1990.

Hamîdullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev. Salih TUĞ, İrfan Yayımcılık, İstanbul 1993.

Hakkı Dursun Yıldız “Babek” Diyanet İslam Ansiklopedisi, IV.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. muhammed b. İbrâhîm el-Büstî, *Me’âlimü’s -Sünen*, Matbaatü’l İlmiyye, Haleb 1932.

Heysemî, Ebû’l Hasen, Nûrüddîn Alî b. Bekr b. Süleymân, *Mecma’u’z -Zevâid*, (thk. Hisameddîn el- Kudsî) Mektebetü’l-Kuds, Kahire, 1994.

Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi -İlk Dönem*, Ankara Okulu Yayınları, n. 97, 8. Baskı, Ankara, 2011.

Humeydî, ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh b. Abdillâh, *el-Cem’ Beyne’s Sahihayn*, (thk Ali Hüseyin Bevvâb) Darü’l İbn Hazm, Beyrut 2002.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Alî b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endülüsî el-Kurtubî, *Esmâü’s-Sahâbe*, (Abdulhamîd sa’dî) Mektebetü’l Gurebâ, Kahire (ty.)

İbn A’râbî, Ebûbekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed El Maârifi, *el Avâsım Mine’l*

Kavâsim, (thk. Muhiddin El- Hatib), Vezâretü's -Şuûnîl İslamiyye, Beyrut 1998.

İbn Asâkir, Ebû Mansûr Fahrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. el- Hasan ed-Dimeşkî
Târîhu Medîneti Dimaşk, (thk. Amr b. Garâme), Darü'l-Fikr, Beyrut 1995.

İbn Abdilberr, Ebû Amr b. Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstiâb fi Marifeti Ashâb*, (thk. Alî Muhammed Bacâvî) Darü'l-Ciyl, Beyrut 1997.

Ibn 'Arrâk, Ebü'l Hasen Nûreddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Kinânî, *Tenzîhü's-şerî'a*,
(Abdulahap Abdullatif, Abdullah sadîk el-ğimârî) Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut
1978.

İbn Battâl, Ebü'l Hasen Alî b. Halef b. Abdulmelik, el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhü's- Sahîh-i
Buhârî*, (thk. Ebû Temîm Yaser b. İbrâhîm), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2000.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l Ferec Cemalüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdadî
Mevzuât,(Abdurrahmân Muhammed Osman) Mektebetü'l-Selefiyye, Medine 1966.

İbnü'l-Cevzî, *el- İlelü'l Mütenâhiye fi'l Ehadîsi'l Vâhiye*, (thk. İrşâdü'l hakkü'l Eserî),
Pakistan 1981.

İbnü'l-Cevzî, ebü'l Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî,
Telbisü'l İblîs, Beyrut 1983.

İbn Hacer, İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî,
Tehzîbü't-Tehzîb, Matbaatü'l dairetü'ül Maarif, Hindistan 1908.

İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî, *el-Metâlibül-
âliye*, (thk. Risaletü'l-İlmiyye), ibn Suud Üniv. 1998.

İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî, *el-İsâbe fi
Temyizi's- Sahâbe*,(thk. Adil Ahmed Abdü'l Mevcud), Dârü'l Kütübî'l -İlmiyye,

Beyrut 1992.

İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî, *Fethu'l Bârî* (thk. Muhammed Fuat Abdulbaki), Beyrut 1960.

İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim el-Absi el-Kûfi, *Musannef*, (thk. Kemal Yusuf hut), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1988.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l Hasan İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l Gâbe*, (thk. Ali Muhammed Muaz), darûl Kutubû'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd, *el-İhkâm fî usûlü'l Ahkâm*,(thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Darü'l Âfâkü'l Cedîde, Beyrut,(ty.)

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endülüsî el-Kurtubî, *Esmâü's-Sahâbe* (thk. Abdulhamid Sa'dinî) Mektebetü'l Gurebâ, Kâhire (ty)

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdulmelik b.Hişâm b. Eyyüb el-Misrî, (thk. Mustafa Sika) Mektebetü'l Mustafa el-Bâbî, Haleb 1955.

İbn İshâk Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureyşî el-Medenî, *Sîre*, (thk. Fâruk Hammâde), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Şihâbeddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Abdulkadir Arnavut), Katar 2016.

İbn Kuteybe, *Te'vil-u Muhtelefü'l Hadis*, Çev. M. Hayri Kırbaşoğlu, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1978.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b.Yezid b.el-Kazvinî, *Sünen*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbâki) Dârü'l İhyaü'l Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut 2009.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem b. Alî, el- Ensârî. *Lisâni'l-Arab*, Dâru'l-İhyâu't-Turâsi'l-'Arabîyye, 1995.

İbn Mübârek, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî *ez-Zühhd ve'r-Rakâik*, (thk. Habib Rahmân A'zamî) Darül Kutübü'l-İlmiyye, Beyrut

İbn Receb, Zeyneddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Hasen el-Bağdâdî, *Fethû'l-Bârî Şerhû's-Sahih-î Buharî*, (thk. Mahmud b. Şabân b. Abdul maksûd) Mektebetü'l Gurebâ el-Eseriyye, Medine 1996.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtip el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-XI, (thk, Dr. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı), Kahire, 2001.

İbnü'l Esîr, Ebû'l Hasan İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târih*, (I-XI), (thk. Abdulselam Tedmirî) Dâru'l-Kütübü'l Arabiyye, Beyrut 1997.

Kandemir, M. Yaşar, "Kâ'b el- Ahbâr" Diyanet İslam Ansiklopedisi, I, Kastallânî, Ebû'l Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir, *İrşâdü's-Sârî*, (thk. Matbaatül Kübrâ), Mısır 1905.

Kırbaçoğlu, Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.

Koçak, Zeynep Canan, *Kudsi Hadis olarak Bilinen Hadislerin Kutsal Metinlerle (Tevrat, İncil) ilişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir 2010.

Koçyiğit, Talat, *Hadisçiler İle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, X. Ankara 1989.

Kummî, Ebû Halef Sa'd b. Abdullah; Nevbahti, Ebu Muhammed el-Hasen b. Mûsâ b. el-

Hasen b. Muhammed el- Bağdâdî, *Kitabul Makalat Ve'l fırak*, Çev. Sabri hizmetli, Hasan Onat, Sönmez Kutlu, Ramazan şimşek) Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2004.

Kur'an-ı Kerîm Meali Diyanet, Komisyon, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, no: 997 Ankara 2014.

Kuzgun, Şaban, "Hanif" Diyanet İslam Ansiklopedisi, " XVI,

Kûrdî Alî, Muhammed, *el-İslamû ve el-Hadâretü'l Arabiyye*,(Muesseset'ül Hindavî) Memleketü'l Müttehide 2019.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkindî, *Tevhîd*, (Fethullah Halif) Dârül Camiâtü'l-Mısriye, (ty.)

Mervezî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Nasr b.Yahyâ, *Ta'zim-u Kadri's-Salât*, (thk Abdurrahmân Abdulcebbâr Fervai), Mektebetü'd-Dâr, Medine 1985.

Mamer b. Râşid, Ebû Urve b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, *Câmi*, (thk, Habîb Rahmân A'zamî) Meclisü'l İlmiyye, Pakistan, 1982.

Mavil, Kılıçaslan "Bir Mutezile-Maturidiyye Tartışması Rü'yetullah" *AİBÜSBED*, 2014.

Mes'ûdi, Ebû'l Hasan Alî b. Hüseyin el- Hüzeli, *Mürücü'z-Zeheb*,(thk. Muhammed Abdulhamid) Mısır 1964.

Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1983.

Mizzi, Yusuf b. Adurrahman b.Yusuf Ebû'l Haccâc, *el-Kamil*, (thk. Beşşâr Avad Maruf) Müesseset-u Risale, Beyrut (ty.)

Moğoltay, b. Kılıç, Ebû Abdullah Alauddîn b. Abdullah el-Bekcerî, *Şerhû Süneni İbnî*

mâce,(thk. Kâmil Uvayzâ) Mektebetü'n-Nizâr, Suûdi Arabistan, 1999.

Muhammed umâr Chapra, *Objectives of İslamic Economic Order*, (İslam Its Meaning and Mesage içinde) London 1980.

Münzirî, Ebû muhammed Zekiyuddîn, Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh, *el-Tergîb ve't-terhîb*, thk İbrâhim Şemseddin, Darû'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996.

Müslim, Ebî Huseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, (Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki), Daru İhyau'l- Turâsi'l-Arabiye, Beyrut 2006.

Akay Nejat, *Hz. Osman Dönemi Fitne Olayları ve Temel Sebepleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

Nisâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b.Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdulkadir Atâ) Dârü'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990

Öz, Mustafa, “Şia” Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXIX,

Özkan, Halit, Diyanet İslam Ansiklopedisi, “Zeyd b. Vehb” XXXXIV.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Emevi Dinciliğine Karşı Mücadelenin Öncüsü Ebû Zer*, Yeni Boyut Yayınları. IV. Baskı, İstanbul 2016.

Salîh, Suphî, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, Çev. M. Yaşar Kandemir, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, IX, İstanbul 2010.

Selik, Mehmet, Marxist Değer Teorisi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları*, Ankara 1982.

Sofuoğlu, Cemal, “Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu” *İslamî Araştırmalar Merkezi*, Şubat 1993.

Taberâni, Ebû'l Kasım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *Mu'cemül- evsat*,

(thk. Târik b. Havzûllah b. Muhammed) , Darü'l-Harameyn, Kahire (ty.)

Taberî, Ca'fer Muhammed, b. Cerîr, b. Yezîd el-Âmülî el- Bağdâdî, *Tarih*, Darü'l- Ma'rifet, Mekke 2014.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâm el-Mısırî, *Şerhü'l-Müşkilü'l-Âsâr*, (Şuayb Arnavut) Müessesetü'r-Risâle Beyrut 1994.

Tevfik Fehd, “Menât” Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXIX.

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünen*,(thk. Ahmed Muhammed Şakir), Mektebetü ve matbaatul Mustafa el Bâbî el- Halebî, Mısır 1975.

Tuncer, Muhammed, *İbn Arrâk'ın Hayatı ve Tenzihü'ş-şerî'a adlı eseri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi SBE, Şırnak 2017.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, Diyanet İslam Ansiklopedisi, “Ebü'l Esved ed-Düelî” X.

Uzundağ Mehmet Sait, “XIX. Asır Hindistan Âlimi Sıddîk Hasan Han'ın Allah'ın Haberi Sıfatlarla ilgili Görüşleri” *EÜİFD*, 19: 1 Elazığ 2014.

Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Eslem el-Medenî, *Mağazi*, Darü'l Â'lamî, Beyrut 1989.

Yeşilyurt, Temel, “Ru'yetullâh” Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994.

Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri*, , Rağbet Yay, V. baskı, İstanbul 2013.

Yılmaz, Hayati, *Hadis İlminde Kudsî Hadisler ve bu Konuda Yapılan Çalışmalar*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.

Zehebî, *Mizânü'l İ'tidâl* (thk, Ali Muhammed Bacevî) Dar ü'l-Marife, Beyrut, 1963,

Zehebî, Ebu Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fâriki ed-Dımaşki, *Tezkiretü'l Huffâz*,(thk. Abdurrahman b. Yahya el-Malemi), Darü'l Kütübi'l-İlmiiyye Beyrut 2012.

Zehebî, Ebu Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fâriki ed-Dımaşki, *Tecrîdü Esmâis-Sahâbe*, Darü'l-Marife, Beyrut (ty.),

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el- Misrî, *et-Tezkire fi ehâdisi'l-Müştehire*, (Mustafa Abdulkadir Tâha) Darül Kütübü'l-İlmiiyye, Beyrut 1986.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı- Soyadı: Lokman BİLGİÇ

Uyruğu: Türkiye Cumhuriyeti (TC)

Doğum Yeri ve Tarihi: Midyat / 05. 05. 1978

Tel: 05055398831

E-Posta: lbilgic_47@hotmail.com

Yazışma Adresi: Midyat Mesleki Eğitim Merkezi

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	OMÜ Üniv. İlahiyat Fak.	2001
Lise	Midyat İmam Hatip Lisesi	1996

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2004	Milli Eğitim Müdürlüğü	Öğretmen
2009	Milli Eğitim Müdürlüğü	İdareci

YABANCI DİL: Arapça